

Ajalooline Ajakiri

1999

1 (104)

TIIT ROSENBERG: Eesti ajaloo historiograafiast • **KARI TARKIAINEN:** Ajaloo-käsitlus Rootsis ja Soomes 20. sajandil • **JAAK KANGILASKI:** Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine • **ELLE VUNDER:** Muutuv eesti etnoloogia • **PERTTI GRÖNHOLM:** Rahvusliku ebaõnnestumise ajalugu – Eesti Vabariigi aeg Eesti NSV üldkäsitlustes • **EERO MEDIJAINEN:** Eesti välissuhete ajaloo uurimisest • **HELENA SEPP:** Eesti NSV ajaloo käsitlemisest Soomes 1940–1998 • **PRIIT PIRSKO:** Arhiivid ja ajalooteadus • **TÕNU TANNBERG:** Kas eesti sõjaajalugu on olemas? • **AIGI RAHI:** Massirepressioonide uurimine ja Balti koostöö • **AAS-i PÕHIKIRI**

Ajalooline Ajakiri

1999. 1 (104)

Tartu Ülikooli
ajaloo osakonna
ajakiri

Ajalookirjanduse
Sihtasutus
Kleio
1999

Kirjastaja: Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio

Toimetuskolleegium: Jüri Ant, Olavi Arens, Jaak Kangilaski, Anu-Mai Kõll, Jüri Kivimäe, Ain Mäesalu, Aadu Must, Hain Rebas, Tiit Rosenberg ja Elle Vunder

Toimetuse: Aadu Must (peatoimetaja), Aigi Rahi, Leane Morits ja Tanel Mazur

Teemanumbri koostaja: professor Tiit Rosenberg

Resümeeede tõlge: Leili Kostabi

Küljendus ja illustratsioonid: Tanel Mazur

Trükk: AS Võru Täht

Käesolev teemanumber on ilmunud sihtfinantseeritava uurimisteema TFLAJ 0532 "Eesti ajaloo historiograafia" toetusel.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *HISTORICAL ABSTRACTS*.

Ajaloolises Ajakirjas ilmuvad artiklid on refereeritud ja indekseeritud väljaandes *HISTORICAL ABSTRACTS*.

Alates 1953. a on *Historical Abstracts* olnud tunnustatud ajalooliste publikatsioonide refereerija maailmas. Tema materjalid on saadaval nii CD-ROMil, interaktiivselt kui ka trükitud kujul.

Toimetuse aadress:

Ajalooline Ajakiri
Ajaloos osakond
Tartu Ülikool
Ülikooli 18
Tartu 50090
Eesti

Tel (7) 375 658

Faks (7) 375 345

e-mail: kleio@loss.ut.ee

WWW: <http://www.history.ee/kleio>

Pangakonto: Hansapank, Tartu

Arveldusarve 221010397388.

ISSN 1406-3859

© Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio. 1999

Sisukord

Artiklid

TIIT ROSENBERG: Eesti ajaloo historiograafiast	5–8
KARI TARKIAINEN: Ajalookäsitlus Rootsis ja Soomes käesoleval sajandil	9–22
JAAK KANGILASKI: Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine	23–29
ELLE VUNDER: Muutuv eesti etnoloogia	31–42
PERTTI GRÖNHOLM: Rahvusliku ebaõnnestumise ajalugu – Eesti Vabariigi aeg Eesti NSV üldkäsitlustes	43–55
EERO MEDIJAINEN: Eesti välissuhete ajaloo uurimisest	57–62
HELENA SEPP: Eesti NSV ajaloo käsitlemisest Soomes 1940–1998	63–74
PRIIT PIRSKO: Arhiivid ja ajalooteadus	75–80
TÕNU TANNBERG: Kas eesti sõjaajalugu on olemas?	81–85
AIGI RAHI: Massirepressioonide uurimine ja Balti koostöö	87–92

Dissertatsioon

JUHAN KREEM, PRIIT RAUDKIVI: Pärtel Piirimäe kaitses magistritööd	93–95

Kroonika

BIRGIT KIBAL: Taasasutati Akadeemiline Ajalooselts	96–101

Personaalia

ELLE VUNDER: Eesti rahvateaduse klassik – Ants Viies 80	102–112
KARIN HIIEMAA, MARTIN HALLIK: Olaf-Mihkel Klaassen 70	113–114

Lisa

Akadeemilise Ajalooseltsi põhikiri ja sümboolika	115–120

Summaries	121–128

ESIKAANEL: Kollaž eesti ajaloo historiograafia teemadel. Kasutatud allikad: **Taust** – Nabala mõisa kaart 1687. a (EAA 1–2–C I. L 24); **Vari** – *Der Friedensreiter* (Rahuratsanik). Lendleht 17. sajandist; **Poiss sea seljas** – Fotopostkaart Eesti Põl-lumeeste Seltsi näituselt Tartus. (ERM Fk–1025:17).

TAGAKAANEL: Hetk konverentsilt *Eesti ajalooteadus III aastatuhande künnisel* teisest poolest. Foto: Jaak Nilson.

Toimetuses on saadaval:

Kleio numbrite viimased eksemplarid

3 (1991); 5/6 (1992); 7, 8, 9, 10 (1994); 11, 12, 13, 14 (1995);
18 (1996); 20, 21, 22 (1997); küüditamise erinumber

Saksakeelne ajakiri *Steinbrücke* 1998

Ajaloolise Ajakirja 1998 a 1–4 number

Kasutatud lühendid:

AAS – Akadeemiline Ajalooselts

EK(b)P KK – Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

ERM Fk; MF – Eesti Rahva Muuseumi fotokogu; mikrofilmikogu

NLKP – Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei

TRÜ – Tartu Riiklik Ülikool

EAA. 995–1–235. L 42 – Sidekriipsudega eraldatud kolmeosalises arhiiviviites näitab esimene arv fondi-, teine nimistu- ja kolmas säiliku numbrit. Fondide numbrid, mis sisaldavad tähti ja sidekriipsu (nt R–490) on selguse huvides esitatud ilma sidekriipsuta.

Eesti ajaloo historiograafiast

Tiit Rosenberg

Ajalookirjutuse hetkepildist

Quo vadis, eesti ajalookirjutus? Mis ja kus sa oled ja kuhu tahad sa jõuda? Need on küsimused, mis peaksid huvitama kõiki Eesti ajaloo uurimise ja mõtestamisega tegelevaid ajaloolasi ja institutsioone. Olles saanud juba ligi kümme aastat areneda põhimõtteliselt teistes oludes kui varasema poolsajandi vältel, on Eesti ajalookirjutus jõudmas sajandi- ja aastatuhandevahetusel sellisesse seisu, kus talt oodatakse järjest kärsitumalt selgemat sihiasetust ja suuremaid üldistusi nn uue *Suure Narratiivi* näol. On ta selleks valmis?

Eesti ajalookirjutuse *Grand Old Lady*'l Ea Jansenil on tuline õigus, kui ta paari aasta eest tõdes, et Eesti ajaloorindel on hirmus vaikne ja ajaloolased käiksid nagu kikivarvul. Võib märgata infovaegust, tendentsi unustada varemtehtut ja jätta tähele panemata uuenduslikke, diskuteerimist ootavaid seisukohti.¹ Vähe on eneserefleksiooni katseid. Lisaks E. Janseni viidatud kirjutisele võib esile tuua vaid mõned madalama valuläve ja/või teoorialembesema ajaloolase kriitilised kirjutised.

Viie aasta eest tõdes Veiko Berendsen oma mõttetiheas essee Eesti ajaloo periodiseerimise kohta, et Eesti praeguse ajalookirjutuse suutlikkus olla *magistra vitae* on küsitav. Ajalootunnetus olla politiseerunud. Huvi kadumisega poliitika vastu (mis paraku tänaseks üha ilmsemaks on saamas – T. R.) kaduvat huvi ka ajaloo vastu ja ühes sellega kaob osa ajalootunnetusest. Ka leidis V. Berendsen, et uuenev eesti ajalooteadus olevat kohmakas ja ebaratsionaalne, seda just faktide mõtestamisel. Kasulikkuse all ei mõisteta mitte didaktilist või tunnetuslikku eesmärki, vaid profiiti. Minevik, mis taastatakse, kipub olema jälle ühetasapinnaline.²

Sirje Kivimäe rääkis kaks aastat hiljem juba otseselt meie ajalooteaduse metodoloogiliselt kriisist, mille peapaheks on liigne estotsentrism ja isoleeritus. Ta nägi probleemi selles, et akadeemiline ajalooteadus on pärast kammitsate kadumist liialt süvenenud *nabavaatlusse*, et mitte alla jääda populistlikele *valgete laikude* publitsistikale.³

Vladimir Ševtsov, allakirjutanu kolleeg ühisprojektist *Ühiskondlikud kihid moderniseerivas Eestis 1860. aastaist kuni 1930. aastate*

lõpuni, leidis oma uurimisaruandes eesti ajalookirjutuse probleeme kokku võttes, et selle põhipuudusteks on:

- 1) ajaloolise analüüsi ebapiisav teoreetiline ja metodoloogiline tase;
- 2) estotsentrism, st nõrk võrdlev-ajalooline lähenemine ja kohaliku ajaloo vähene seostamine inimühiskonna üldarenguga;
- 3) ajaloolise kujutlusvõime ühemõõtmelisus, st ei analüüsita piisavalt kõiki samas sotsiaalses ruumis sünkroonselt toimunud nähtusi ja protsesse nende omavahelistes seostes;
- 4) inimese, rahvuse, ühiskonna ja riigi ajaloo hierarhias pole inimese ajalugu küllalt dominantset positsioonil;
- 5) ajalooteaduse veel liigne ideologiseeritus, politiseeritus ja mütologiseeritus.

Kindlasti annab siia ritta lisada veel üht ja teist, kas siis meie ajaloo üldist mõistmist-seletust või siis üksikute valdkondade ja probleemide käsitlusi aluseks võttes. Üht puudust, millele publitsistid on tähelepanu juhtinud, võiks veel siia ritta tuua. Nii märgib Kaarel Tarand ajaloolaste loomingut kirjanike, eeskätt Karl Ristikivi ja Jaan Krossi omaga võrreldes, et kui panna nende kahe teosed ühele kaalukaussile ning teisele kogu selle sajandi Eesti n.ö teaduslik ajalookirjutus, pole kindel, kumb kauss alla vajuks. Et ajaloolaste tekstid on kuivad ja igavad, ilma sädeluseta ja ideoloogia on neis tekstides ka kuskilt väljast kellegi tellimusel tulnud, siis pole nende ajalooseletus kirjanike omaga võrreldes usutav.⁴

Kriitilisi arvamusi võib viimasel ajal leida veel mitut masti ja kaalu mõtteavaldajatelt, kui pidada silmas Andrei Hvostovi selle aasta bestsellerit *Mõtteline Eesti* ja sellele avaldatud vastukajasid ning ajaloolaste listis kirjapandut.⁵

Ülaltoodud mõtteavaldused kinnitavad, et aeg on ülimalt küps paljude konkreetsete Eesti ajaloo probleemide süvauurimise kõrval üksikasjaliku vaatluse alla võtta ka meie ajalookirjutuse enda ajalugu. Nagu tõdes juba viie aasta eest ajalookonverentsil *Rahvuslik ajalugu ja identiteet* peetud ettekandes Eesti ajalookirjutuse kohta Jüri Kivimäe, on ilma Eesti ajaloo historiograafia süstemaatilise ja spetsiaalse uurimiseta väga raske identifitseerida ja seletada eesti ajalookirjutuse nõrkusi ja lünki.⁶

Historiograafia projektist

Tänapäevaks võib nentida, et historiograafiline suund eesti ajalookirjutuses on pinda võitmas.⁷ Samas on see saanud ka institutsioonilise raamistuse. Nimelt leidis 1998. aasta algul Eesti teaduse finantseerimisskeemis kuni nelja-aastaste grantiprojektide kõrval taas eluõiguse strateegilisemat laadi teadusteemade sihtfinantseerimine. Toetatakse fundamentaalsemat tähendust omavaid, mahukamaid ja mõnevõrra pikemat aega nõudvaid uuringuid, mis on olulised terve teadusharu edasise arengu sei-

sukohalt. Selliste sihtfinantseeritavate teemade hulgas leidis toetust ka Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas täidetav ja viieks aastaks (1998–2002) planeeritud uurimisprojekt *Eesti ajaloo historiograafia*. See on mõeldud nn pilootprojektina uue aastatuhande algul uue üldistava ja põhjalikuma Eesti ajaloo üldkäsitluse koostamiseks, mis oleks kirjutatud Euroopa riikide perre naasnud Eesti Vabariigi vaatenurgast ja kaasaegsema metodoloogilise lähenemisega kui senised Eesti ajaloo üldkäsitlused. Viimaseid iseloomustab kas lähtumine võõrvõimude ideoloogiast või siis liig kitsalt rahvuslik (rahvuslik-romantiline) vaatenurk. Eesti ajaloo historiograafia oleks seega tõsiseks revisjoniks Eesti ajaloo uurimisel ja kirjutamisel seni tehtule ja ühtlasi ka baasiks edasisele.

Ekki Eesti ajaloo uurimise kohta on kirjutatud küllalt palju (seda peegeldab kasvõi Eesti ajaloo õppetoolis koostatud Eesti historiograafia valikbibliograafia), neid kirjutised pühendatud valdavalt üksikküsimustele või -ajaloolastele. Üldisema sünteesi katseid, millele toetuda, on seni ette võetud vaid kaks. Neist kaalukaim on 1982. aastal Georg von Rauchi poolt välja antud põhjalik ülevaade **baltisaksa ajalookirjutuse ajaloost**, mille kirjutamine võttis kümnekonnalt autorilt aega kümme aastat.⁸ Teiseks on ees 1960. aastate lõpul ettevõetud katse hinnata Eesti ajaloo uurimist Eestis **nõukogulikust** vaatenurgast.⁹

Üldisemad põhimõtted, millest lähtutakse käesolevas projektis Eesti ajalookirjutuse ja ajaloomõtte analüüsil, on:

- 1) käsitleda Eesti ajalugu mitte kitsalt rahvusliku, vaid paljurahvuselise maa ja ühiskonna ajaloona;
- 2) jälgida Eesti ajalookirjutuse ajalugu tihedas sidemes siinsete poliitiliste struktuuride, ühiskonna ja kultuuri arenguga laiemas üle-euroopalises ja regionaalses kontekstis;
- 3) keskenduda professionaalsele ajaloo uurimisele Eestis ja Eesti (Baltimaade) kohta, analüüsides kasutatud lähenemisviise, meetodeid, allikaid ja eriti sellest sünninud ideedepagasit (kontseptsioone). Ei piirduks ainult eesti ajalookirjutusega, vaid vaadeldakse kõiki suuremaid ja mõjukamaid üld- ja erikäsitlusi, mis andnud või pakuksid impulsse Eesti (balti) ajaloo mõtestamisel, olenemata nende autorite rahvuslikust või riiklikust päritolust.

Üksikasjalikum kava, kavandatava koguteose maht ja koostamise graafik sõltub aga paraku antud uurimistöole pühenduda võivate ajaloolaste aja- ja energiaressursist. Tegelik elu kiirustab takka ja ühiskonna ootused laiemal lugejaskonnale jaoks mõeldud üldkäsitluse järele on juba sünninud esialgseid plaane oluliselt korrigeerima. Sellele vaatamata on meie maa ja rahva ajaloo mõtestamise kõrval esmaste ülesannete seas ka ajaloomõtte, -uurimise ja -kirjutuse enda ajaloo uurimine ja seletamine.

Sellele tahab kaasa aidata ka *Ajaloolise Ajakirja* käesolev, historiograafiline teemanumber.

Viited ja kommentaarid

- ¹ **Ea Jansen.** Hajamõtteid Eesti ajaloo uurimisest. // *Kleio. Ajaloo Ajakiri.* 1997. 1 (19). Lk 35.
- ² **Veiko Berendsen.** Eesti ajaloo periodiseerimisest maailma ajaloo taustal. Uus- aegne, modernne, kapitalistlik. // *Looming.* 1994. 11. Lk 1532, 1540.
- ³ **Sirje Kivimäe.** Kus asub Ida-Euroopa? // Eesti TA Toimetised. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused. 1996. 45. 1. Lk 134–137.
- ⁴ **Kaarel Tarand.** Kirjanik tekstide taga. // *Luup.* 1998. 21 (78). Lk 17.
- ⁵ Listi ut-ajalugu@lists.ut.ee arhiivi peetakse Tartu Ülikooli listiserveris. Kõigi olemasolevate arhiveeritud failide nimekirja saamiseks saatke e-maili aadressil majordomo@lists.ut.ee üks rida – `index ut-ajalugu`.
- ⁶ **Jüri Kivimäe.** Re-writing Estonian history? // *National History and Identity. Approaches to the writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries.* Ed. by Michael Branch. SKS/FLS. Studia Fennica Ethnologia 6. Helsinki, 1999. P. 210.
- ⁷ Vt nt: **Ülle Must.** Eesti ajalooteadus 1990. aastatel. Stsientomeetriline analüüs. // *Kleio. Ajaloo Ajakiri.* 1997. 4 (22). Lk 3–12; **Hain Rebas.** Mõtteid Eesti NSV ajalookirjutuse uurimisest. // *Kleio. Ajaloo Ajakiri.* 1997. 1 (19). Lk 42–44; **Jaan Undusk.** Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu. Merkel-Jakobson-Hurt. // *Keel ja Kirjandus.* 1997. 11. Lk 721–734; 12. Lk 797–811; **Tiit Rosenberg.** Juhan Kahk agraarajaloolasena. // *Ajalooline Ajakiri.* 1998. 4 (103). Lk 51–64.
- ⁸ *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung.* Hrsg. von Georg von Rauch. Köln, Wien, 1986.
- ⁹ Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses. Historiograafilisi artikleid. Toim. Endel Laul. Tln, 1970.

Ajalookäsitlus Rootsis ja Soomes käesoleval sajandil¹

Kari Tarkiainen

Miru eesmärgiks ei ole vastata raskele ja oma põhiolemuselt filosoofilisele küsimusele, mis on ajalugu, vaid vaadelda seda, milline ajaloopilt valitseb praegu kahes Eesti naabermaas, Rootsis ja Soomes. Ajaloopilt on midagi muud kui ajalugu ise: see on inimeste poolt enda jaoks loodud muutuv arusaam sellest, mis minevikus tegelikult on toimunud. Võrdlen rootsi ja soome ajaloopilti kahel eri tasandil, ühelt poolt ajaloolaste käsitlusena oma teadusharust ja teiselt poolt rahva nägemusena oma maa minevikust. Oleks kindlasti väga huvipakkuv lisada siia võrdlvalt ka Eesti ajaloopilt, kuid arvan, et ma ei ole õige inimene seda tegema. Rõõmustaksin siiski väga, kui teie, austatud kuulajad, saaksite minu ettekandest mõningaid oma kodumaa oludega liituvaid assotsiatsioone.

Alustan Rootsist

Minerva öökull lendab hämaras kirjutas noor Lundi ajaloolane Lars Niléhn ajakirjas *Scandia* 1985. aastal.² Ta tahtis sellega öelda, et ajalooeadus upub peagi pimedusse. Niléhni arvates oli Rootsis ajaloouurimine ja -kirjutamine kadumas, see oli sulamas ühiskonnateadusesse ja seda täiesti ilma rahvapoolse vastuseisuta. Ta kirjutas: *Ajaloota öö neelab varsti rootslased*.

See nägemus oli 1985. aasta vaatenurgast üsna õige. Nüüd võib aga väita, et too kolmteist aastat tagasi tehtud sünge ennustus ei ole siiski tähtunud. Rahva *ajaloota olek* kadus Rootsis äkki nagu pühitud. Muutus nii ajalooeaduses kui ka selle populariseerimises on olnud äge, kuid selle paremaks mõistmiseks on vaja esmalt heita pilk veelgi varasemasse aega.

Ülevaate saamist varasematest perioodidest raskendab asjaolu, et Rootsi ajalooeaduses ei ole kuigi palju historiograafilisi ülevaateid. Tähelepanu väärivad siiski Rolf Torstendahli, Birgitta Odeni ja Eva Österbergi kirjutised, mis puudutavad 20. sajandi 20. aastatel ajalooeaduses toimunud suunamuutust. Ülevaateid on avaldatud seoses Rootsi Ajaloo Seltsi sajanda aastapäevaga. Ka mitmed seoses 1993. aasta Rootsi ajaloo muuseuminäitusega avaldatud kirjutised käsitlevad ajalooeaduse olemust ja selles toimunud muutusi.

Ülevaate andmiseks on vaja jälgida mitmeid erinevaid muutujaid:

koolkondade ja paradigmade vahetust, ajalooteaduse harusid ja alateadusi, uurimuste kronoloogilist jagunemist eri ajalooperioodide vahel ja ajastu vaimu mõju nii ajaloouurimisele kui ka populaarajaloole. Viienda muutujana võiks siia veel lisada teaduse organisatsioonilise küljega liituvad kvantitatiivsed tegurid, uurimuste arvu muutumise ja selle põhjused.

Alustaksin paradigma tasemelt. Paradigma mõiste võttis kasutusele Thomas Kuhn teoses *Teadusliku revolutsiooni struktuur*³ järsu teadusliku suunamuutuse tähenduses. Termin juurdus Rootsi historiograafias 1970. aastatel. Rolf Torstendahl 1964. aastal ilmunud väitekirjas *Allikakriitikast ja Rootsi ajalooteaduse ajaloost*⁴ seda veel ei kohta, kuid Brigitta Odeni pöörettekitanud uurimuses *Kaasaegne ajaloolis-kriitiline läbimurre rootsi ajaloouurimises*⁵ ja sama autori teoses *Lauritz Weibull ja uurijate ühiskond*⁶ on see termin juba kasutusel. Nimetatud teostes on jõutud järeldusele, et Rootsi ajalooteaduses vahetus paradigma umbes aastal 1910, mil Lauritz Weibull avaldas teose *Kriitilised uurimused Põhjamaade ajaloost*. Siis toimus siirdumine varasemalt uurimissuunal, millele oli andnud pitseri Harald Hjärne põhja-rootsi koolkond, uuele, mille kohta uurijad kasutasid nimetust *ajaloolis-kriitiline* või *allikakriitiline* suund. Uus suund juurdus väga aeglaselt ja saavutas hegemoonia umbes 1960. aastatel, mil kogu Rootsi ajalooteadus oli oma loomult empiirilis-positivistlik ja väärtushinnangutelt neutraalne või vähemalt end sellisena deklareerinud.

Teise paradigma paigutamises Rootsi 20. sajandi ajalooteadusesse on üksmeel vaid selles, et see langes 1970. aastatele ja ilmnes uurimuse teoreetiliste lähtekohtade, mudelite ja seletuste rõhutamisenä. Uurijad räägivad sellest ajast alates üha rohkem *struktuuridest* ja *protsessidest* ja otsivad üha rohkem *seaduspärasusi*. Siia võib paigutada alarühmana suuna, mille iseloomustamiseks on paljud kirjutajad kasutanud sõnapaari *ajalooline materialism*. Väiksem rühm on manifesteerinud ennast marksistidena või vähemalt sellest impulsse saanuna. On paradoksaalne, et samal ajal kui marksism ühiskondliku süsteemina on kogu maailmas kokku varisenud, otsitakse Rootsis sellest õpetusest siiski veel inspiratsiooni.

Teine paradigma on oma loomult esimesest täiesti erinev. Erinevalt sajandi algusest, kui murrang seostus Lauritz Weibulli ja tema raamatuga, ei saa antud juhul ühtegi uurijat ega ka teost teiste seast erilise pöördetekitajana esile tõsta. Avangard, õpetuse levimine ja vastuseis sellele paljastavad täiesti erinevaid konstellatsioone sellest, mis ilmnnesid ajaloolis-kriitilise meetodi algusaastatel.

Paradigma käsitlemist raskendab asjaolu, et uuendajate rünnakuobjekti on raske üksüheselt kindlaks määrata. Sajandi alguses oli konflikti poolte vahel olemas geograafiline kontrast: viljakas ja ideederikas poliitilisele ajaloole keskendunud Harald Hjärne koolkond oli koondunud tema õppetooli juurde Uppsalas, Lauritz ja Curt Weibull olid seevastu mõjukad Lundis. Hjärne koolkond esindas rahvuslikku historismi, rõhu-

tas ajaloouurimuse rahvuslikku tähtsust, nõudis selget ja kõigile arusaadavat esituslaadi, koolkonna esindajad osalesid edukalt poliitikas. See suund otsis meelsasti tuge ajaloofilosoofiast, kirjeldades Rootsi rahva teed läbi möödaniku. Harald Hjärne oli uurijana üsna skeptiline ja veendunud selles, et lõplikku tõde ajaloonähtuste kohta pole olemas. Hjärne vari Rootsi ajalookirjutuses oli pikk: tema koolkonda kuulusid veel sellised uurijad nagu Nils Ahnlund, Bertil Boethius ja ehk ka Sten Carlsson. Viimaseks Hjärne-stiiliga ajaloolaseks võiks teatud kõhklusega pidada Rootsi ajalukku suurepäraselt sisseelanud Lõuna-Aafrikast pärit uurijat Michel Robertsit.

Weibulli koolkonna lähtekoht oli rahvusvahelises positivismis. Selle suuna esindajad olid eelkõige arhiiviuurijad ja nende vaateid mõjutas arhiivinduses võimule pääsenud provenientsi printsiip. Nad tahtsid esineda puhaste ajaloouurijatena, mitte rahva õpetajatena. Ajalooteadus pidi olema selgelt välja kujunenud teadusharu. Selle tuumaks peeti allikakriitikat. Just selle abil purustasid ja muutsid Weibulli koolkonna liikmed varasemate uurimuste tulemusi ja nägemusi. Lauritz Weibull oli kindel oma tulemuste pädevuses, selles, et ta oli tugeva allikakriitika ja murdmatu loogika abil leidnud lõpliku tõe. Just Weibulli pooldajad tegid Rootsis ajaloost eraldi teadusharu ja puhastasid selle ideoloogiast.

Poliitilise ajaloo kõrvale tõusis olulisele kohale majandusajalugu. Curt Weibull rõhutas kaubanduse ja rahanduse tähtsust. Temast algab Rootsi ajaloouurimises liin, mille teises otsas esinevad teiste seas Erik Lönnrothi ja Sven A. Nilssoni nimed. Nad töötlesid Weibullide majandusajalugu puudutavad seisukohad terviklikuks, keskaega puudutavaks nägemuseks teoses *Riigivõim ja riigi finantsid keskaegses Rootsis*⁷ ja Sven A. Nilsson viis sama uurimistraditsiooni 16. ja 17. sajandi ilmapiiri. Majandusajalooa tegelenud Göteborgi ülikooli professor Artur Attman nägi juba 1940. aastatel alanud uurimustes Rootsi suurriigi sündimise põhjusi kaubandushuvides Läänemerel. Hjärne koolkond oli samas küsimuses rõhutanud usu ja dünastilise turvalisuspoliitika tähtsust.

Weibullide mõju ilmneb ka ajaloouurimuse välistes piirjoontes. Oma teostes esitati ka uurimistöö tellingud, loogilise tõestusteketi iga osa pidi olema lugejale nähtav. See jättis lugejale raskepärase mulje ja võõrutas mitteajaloolased teaduslikust kirjandusest. Ajaloolis-kriitilist meetodit pole põhjuseta süüdistatud Rootsi rahva ajalooteaduses võõrutamises.

Pärast Teist maailmasõda oli Lauritz ja Curt Weibulli põhimõtted üldtunnustatud. Peaaegu kõik ajaloolased olid keskendunud kodumaa ajaloole ja täpsemalt 1809. aastale eelnenud perioodile. Uuema aja uurimine, mis hoogustus 1960. aastatel, oli veel tagaplaanil. Väga hea ettevalmistuse saanud ajaloolased tegelesid kaasajast üha kaugemale jäävate teemadega ja uuemaid ajalõike peeti riigiteaduse uurimisobjektiks. Üldine oli Rootsi vanemas ajaloo heroiseerimise ja müütide lõhkumine.

Vähene huvi kaasaja ajaloo vastu on olnud Rootsi ajaloo tundemärkiks kuni 1960.–70. aastateni. Mujal Euroopas on ajaloolasi inspireerinud uute riikide tekkimine 19. ja 20. sajandil (Saksamaa, Itaalia, Norra, Belgia, Kreeka, Soome ja Eesti). Ka muud dramaatilised ühiskondlikud sündmused – revolutsioonid, sõjad ja kodusõjad – on vajanud kirjeldamist ja seletamist. Rootsi poliitiline ajalugu seevastu on sel perioodil olnud sündmustevaene ja vähe huvipakkuv. Rootsi ajaloolastel ei olnud sotsiaalset tellimust rahvuslike traumade uurimiseks. Selleks, et uuema aja käsitlemine huvi hakkaks pakkuma, oli vaja suunamuutust – poliitilise ajaloo muutmist ühiskonna ajalooks. Suunamuutus tulenes, samuti nagu ka mujal maailmas, sotsioloogia ja riigiteaduse tugevast mõjust ajaloolastele. Kui varem oli püütud minevikku rekonstrueerida, siis nüüd hakati sotsioloogia mõjul uurima nähtuste seaduspärasusi.

Muutuste välised mastaabid olid imponeerivad. 1960. ja 1970. aastatel avanes ajaloolastel võimalus ellu viia suuri uurimisprojekte, mille tulemusena valmis kümneid väitekirju. Suured fondid, näiteks Riigipanga juubelifond, hakkasid eraldama raha ka humanitaarala uurimiseks ja löid sellega ajaloouurimiseks ennenägematult viljakaks eeldused. Varasem ja tagasihoidlikum ülikoolile tuginev rahastamine jäi täielikult uue raha- ja teaduspoliitika varju. Projektid käsitlesid eelkõige 19. ja 20. sajandi ajalugu, näiteks demograafiat, rahvaliikumisi ja Rootsi ajalugu Teise maailmasõja ajal (*SUAV*-projekt), aga ka vanemat ajalugu, peamiselt keskaega (*Keskaegne Rootsi*) ja sõdade rahastamise küsimusi Rootsi suuriigi ajal. Mõned projektidest haarasid kõiki Põhjamaid, nagu näiteks hiliskeskaegset talude tühjenemist uurinud projekt ja vabadusteaja keskvoimu ja kohaliku tasandi vahelisi suhteid käsitlev projekt.

Kvantitatiivselt võib 1960. ja 1970. aastaid pidada Rootsi ajaloolaste kuldseks ajaks. Väitekirjade tulva mõjutas ka uuendus ülikoolides, mis sundis vana doktorikraadi taotlejaid lõpetama oma töö 1974. aastaks. Mõnede noorte uurijate pühendumise tõttu samale teemale tekkis teoreetilis-metoodilisi diskussioonirühmi.

Lars Niléhn on kirjeldanud seda perioodi eelpoolmainitud uurimuses. Ta järeldused – lõpptulemust arvesse võtmata – on väga huvitavad. Ta ütleb selgelt, et ajaloolane on aina tugevasti sõltuv oma ajastu intellektuaalsest elust. Ta kirjeldab 1960. aastate algust Rootsis ideoloogia suremise ja rahvusliku üksmeele ajana, mil valitsesid ratsionaalsus ja usk arengusse. Sellele järgnenud aastail 1965–67 leidis aset ideoloogiline polariseerumine ja uue vasakpoolsuse kiire esiletõus. Senine positivistlik ja empiiriline, nähtusi ühekaupa uuriv teaduslik põhikäsitus, asendus teraviliku nägemuse nõudega, mis pidi võimaldama eri nähtusi ammendavalt ja loogiliselt seletada.

Ajaloolased otsisid nüüd ühiskonnateadustest agaralt erinevaid teooriaid. Riigiteadustest leiti teooriaid valitsejate käitumisest, sotsioloogiast otsiti hüpoteese üksikisiku osast ühiskonnas. Sealt leiti ka organi-

satsiooniteooria ja kvantitatiivse mõõtmise meetodeid. Rahvusvaheliste suhete käsitlemisel kasutati mänguteooriat. Inspiratsiooni leiti tõepoolest väga erinevatest allikatest. Nii näiteks sobitas Sverker Oredson oma väitekirja 1969. aastal partei- ja huvirühmateooriaga,⁸ Eva Österberg interaktsiooni- ja innovatsiooniteoriaga,⁹ Bo Hult (1974) rahvusvahelise suhete uurijailt laenatud teooriatega ja Göran Rystad (1982) teooriaga otuste langetamise kognitiivsetest mudelitest. Birgitta Oden kirjutas 1968. aastal Riigiteaduslikus Ajakirjas (*Statsvetenskaplig Tidskrift*), et ajaloo ja ühiskonnateaduse vahel pole suuri erinevusi: ka ajalugu on seaduspärased otsivad teadused. Kõige olulisem erinevus on see, et ajalugu peab sotsiaalteadustega võrreldes rohkem tähelepanu pöörama individuaalsusele ja isikupärale.

Uppsalas noorte ajaloouurijate seas 1970. aastatel alanud teoreetiliste seletusmodelite otsimine tõi kaasa uue koolkonna moodustumise. Parema termini puudumisel võiks seda nimetada *ajaloolisel materialismil põhinevaks koolkonnaks*. Koolkonna keskne mõte oli lühidalt ja üsna jämedakoeliselt väljendatuna järgmine: ühiskonnas on alati – ajast ja kohast hoolimata – valitsenud konflikt eri ühiskonnakihtide vahel. Konfliktist, mis on seotud materiaalsete ressursside valitsemisega – vastuolud talupoja ja aadliku, töölise ja tehaseomaniku vahel – on tekkinud püsiv pinge. See pinge ilmneb majanduses, sotsiaalsetes struktuurides, välispoliitikas, väljarändamises ja riigistruktuurides. Kuna Rootsis ei ole olnud enne industriaalühiskonda arvukat ülemkihti, siis oli rahva vastaspooleks riik, millega samastati kogu valitsevat ülemkihti. Ajaloolis-materialistlikku põhinägemust rakendati mitte ainult majanduse, vaid ka bürokraatia ja poliitika uurimisel. Selgemalt on ajaloolisele materialismile tuginevad oma uurimustes Aleksander Loit ja Jan Lindegren. Nende uurimuste peateemaks võib lugeda võitlust feodaalrendi pärast. Mõlemad on 17. sajandi uurijad. See on väga iseloomulik: nii nagu Weibulli koolkonna perioodiks oli keskaeg, on ajalooliste materialistide peamine uurimisvaldkond just Rootsi suurriigi aeg. Tuleb siiski rõhutada, et uurijad ei kasuta ajaloolist materialismi dogmaatilise ja vettpidava teooriana, vaid seda ajaloo eri nähtuste suhtes kohandades.

Ühendavaks lüliks sajandi esimesel poolel ja keskel mõjuka Weibulli koolkonna ja ajaloolise materialismi koolkonna vahel on minu arvates üks eriti oluline akadeemiline õpetaja, Uppsala ülikooli professor Sven A. Nilsson. Ta oli – olemata ise selgesti ajaloolise materialismi koolkonna liige – osutanud, et feodaalrendi pärast toimunud võitluse abil saab hästi seletada mitmeid 17. sajandi nähtusi, nagu sõdade rahastamist, absolutismi sündi ja reduktsiooni. Nilssoni juhtimisel teostatud projekti *Sotsiaalsed ja riigirahanduslikud probleemid 17. sajandi rootsi ühiskonnas* ja selle jätku *Militaarriik ja talupojaühiskond* tulemused on olulisel määral mõjutanud kaasaegset rootsi ajalooteadust üldse. Mainigem, et ajaloopildi uuenemine ei põhinenud uutel allikmaterjalidel – erandeid

küll on – vaid uutel järeldestel.

Viis aastat tagasi, aastal 1993, otsustasid kaks Rootsi suurimat muuseumi, Stockholmis asuvad Põhjamaade Muuseum ja Ajaloomuuseum, teha rünnaku Rootsis valitsenud *ajaloota oleku* vastu ja korraldasid suure ühise näituse *Rootsi ajalugu*. Näitus oli tegelikult rünnak ka Rootsi ajaloouurijate vastu, sest neid peeti, küll üsna kaudselt, rahva seas valitseva *ajaloota oleku* peamisteks süüdlasteks. Näituse korraldajad väitsid, et uurijad olid täielikult hüljanud poliitilise ajaloo, mis oleks huvitanud paljusid ja on selle asemel vajunud teoretiseerimisse, tabelite seletamisse, allikakriitikasse ja *Rootsi rahvakodu* põhjusega heroiseerimisse. Mõlemad näitused olid tehnilisest küljest väga hästi tehtud, kuid kajastasid Harald Hjärne aegset vaadet rahvuslikule minevikule.

Näitus *Rootsi ajalugu* tekitas ajaloolaste reas loomuliku vastureaktsiooni. Tekkinud keskustelu üheks teemaks oli küsimus, mis oli põhjustanud *ajaloota oleku*. Üsna üldiselt jõuti seisukohale, et see ei tulenenud tegelikult uurijate tegevusest, vaid oli Teise maailmasõja järele levinud jätkuva kasvu teooria omaksvõtmise tulemus. Selles teoorias sisaldunud mõte pidevast edasiminekest ja edenemisest tegi minevikust vastumeelse asja, millest enamik inimesi ei tahtnud midagi teada.

See nägemus muutus küll hetkega oma vastandiks. Mõned peavad uue, populaarse ajaloo avalasuks Peter Englund *Poltaava*¹⁰ ilmumist. Selle järel on Rootsis päevavalgust näinud palju mitmesuguseid rahvalikke ülevaateid, romaane, kaubanduslikel eesmärkidel publitseeritud uurimusi ja televisioonifilme. On ilmnenu, et noor ajaloouurijate põlvkond – erinevalt 1960. aastate sugupõlvest – tunneb hästi jutustamise kunsti. Pööre sattus tööpuuduse ja sotsiaalsete hüvede kärpimise ajale. Ilmselt on olemas seos ühiskondliku arengu ja ajaloohuvi vahel.

Aga Soomes?

Ajaloo professor Zacharias Topelius esitas 1843. aastal küsimuse, kas Soomel üldse on olnud ajalugu ja vastas sellele ise jaatavalt. Tema järgi on ka ühiskonnal, millel ei ole oma poliitilist ajalugu, minevik, mida võib edukalt uurida. Erinevalt Rootsist on Soome ajalooteaduse ajaloo olemas mitu ülevaadet. Professor Päiviö Tommila on juba kümme aastat tagasi avaldanud teose *Sooma ajalookirjutus. Uurimise ajalugu*¹¹ ja noored uurijad Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen avaldasid eelmisel sügisel oma versiooni asjast *Mineviku uurijad ja meetodite valvad. Matk Soome ajalookirjutusse*.¹² Minu esitus Soome ajalooteadusest põhineb suurelt osalt neil raamatutel.

Sooma ajalooteaduse algusajad on tihedalt seotud rahvusliku identiteedi loomisega ja keele ümber toimunud võitlusega. Ajaloolased jagunesid 19. sajandi lõpul kaheks, soome- ja rootsikeelseteks, neid lahutas veel teinegi rindejoon, võitlus venestamise vastu. Soomekeelsed ja

-meelsed olid algusest peale ülekaalus ja mõned neist tegid märkimisväärtset poliitilist karjääri. Näiteks Yrjö-Koskinenist (enne soomestamist Forsman) sai lõpuks autonoomse Soome suurvürstiriigi üks juhte, Senati majandusosakonna esimees. Fennomaaniline liikumine tugines hegellikule alusele ja nägi kõikjal arengut. Ka Soome ajalugu vaadeldi ideoloogilise muutumisena Rootsi aja rahvuslikust pimedusest autonoomia aja kaudu vastu helgele, valgusküllasele iseseisvumisele. Iseseisvumise mõtet ei sõandatud küll valjusti välja öelda, kuid seda peeti loomulikuks ja möödapääsmatuks. Soome ajalugu hinnati rahvuslike väärtuste järgi ja ka Rootsi ajalugu hinnati vastavalt sellele, kas see oli edendanud või takistanud soomluse arengut. Erinevalt Rootsist tunti Soomes huvi ka üldajaloo vastu, palju uuriti Prantsusmaa ajalugu ja reformatsiooni eri maa-des. Sellistes uurimustes ei olnud erilist rahvuslikku vaatenurka. Soome-rootslastest ajaloolased on tihedamalt seotud Rootsi kui Soome ajaloo-uurijatega ja neid võib veidi liialdades lugeda Harald Hjärne koolkonna esindajateks.

Soomele iseloomulik nähtus oli majandusajaloo õitselepuhkemine 19. sajandi lõpul. Soomes ei olnud poliitilise ajaloo allikaid, neid oli vaja otsida Rootsi arhiividest või veelgi kaugemalt ja seetõttu keskendus uurimine Hamina rahu järel emamaalt tagastatud suurele majandusajaloo ainekile. Arvetest koosnenud allikmaterjali suurt väärtust oli esimesena märganud rootslane Hans Forsell ja tema järel tulid sellised soome uurijad nagu Rosenborg, Ignatius, Schybergson, Fontell, Melander, Hultin ja Vennola. Nad kirjeldasid esimeste tõeliste allikauurijatena Soome majandus- ja agraarajalugu, kohaajalugu ja valitsemisolusid. Kõige märkimisväärsim nimi selle varase rühma uurijate seas oli J. R. Danielson-Kalmari.

20. sajandi alguses viis noor uurija Gunnar Palander (soomendatuna Suolahti) selle uurimissuuna uuele tasemele ja vormis omapäraseks teaduslikuks koolkonnaks. Ta sai oma koolituse Rootsis ja Saksamaal, kus ta õppis Leipzigi ülikooli ajalooprofessori Karl Lamprechti juures. Minevik oli Lamprechti järgi kultuuriperioodide ajalugu ja nende tekkinine johtus sotsiaalsühholoogilistest kollektiivsetest põhjustest. Tähtsustati ühiskonna, mitte riigi ajalugu. Oluline oli kirjutada kollektiivne kultuuriajalugu. See õpetus äratas Saksamaal sajandi alguses vilka keskustelu, milles Lamprecht küll alla jäi. Tema mõtted hakkasid aga idanema üllatavas kohas, nimelt Soomes. Suolahti kohandas Lamprechti ideid suure bravuuriga oma teedrajas uurimuses Soome kirikuõpetajatest. Teine varane kollektivist oli Väinö Voionmaa, kelle teostes muutusid keskseteks tegijateks terved rühmad ja rahvagrupid, isegi kogu karjala hõim.

20. sajandi esimesel aastakümnel moodustunud kultuuri- ja sotsiaalajaloo koolkond tähistas Soome historiograafias sama olulist paradigma vahetust kui Rootsis Weibulli koolkonna esiletõus, kuid oli oma

loomult täiesti erinev. Kui Weibull analüüsis allikakriitiliselt üksikuid käsikirju ja kõigutas ajalooteaduse müüte, siis Suolahti koolkond lõi allikatest statistikasarju, mille najal tekkis täiesti uus, enne kirjutamata ajalugu. Varasema ajalooteaduse kriitika ei omanud selle suuna jaoks kesket tähtsust.

Kultuuri- ja sotsiaalajaloo suund domineeris Soome ajaloouurimuses 1910. aastast kuni 1980. aastateni. Selles võib lisaks peasuunale täheldada mitmeid kõrvalharusid. Üheks selliseks kujunes sotsiaalse mobiilsuse uurimine. Uurimisel kasutati genealoogilisi meetodeid. Sedalaadi uurimused on olnud väga levinud ja seetõttu on lisaks haridus-, kooli- ja ülikooliajaloo alastele teostele tekkinud ulatuslik isikuajalooline kirjandus. Teine selle koolkonna poolt viljeldud ala on olnud agraar- ja asustusajalugu, mis on tunginud ka palju uuritud kohaajalukku ja moodustanud nende peasa. Kõige väljapaistvamaks talurahvaajaloo uurijaks on akadeemik Eino Jutikkala, kellest sai 1910. aastatel tekkinud uurimisuuna juhtkuju. Kuigi Jutikkala laiahaardelised teosed käsitlevad peaaegu kõiki ajaloouurimise alasid, on tema südamele eriliselt lähedased olnud demograafiaga seotud küsimused. Tema ja ta õpilaste tegevuse tõttu on Soome rahvastiku ajalugu, asustuse areng, haiguste ja nälja poolt tekitatud hävituste uurimine, muutused maa- ja metsamajanduses ja muud talurahva eluga seotud tegurid, hästi uuritud. Eino Jutikkala suurteos on eelkõige *Soome talupoja ajalugu*,¹³ mis on üks soome ühiskonnaajaloo nurgakivisid.

Kultuuriajalooline uurimissuund on osalt lähenenud ka sotsioloogiale. Näitena võib tuua Heikki Warise pöörettekitanud väitekirja *Töölisühiskonna sünd Helsingi Pitkäsillan Põhjapool*.¹⁴

Soome rahvuslikus ajalooteaduses sisaldus sageli kriitikat Rootsi ajaloolaste uurimistulemuste kohta. Esines ka sellist arvustamist, millest rootslased ise õieti kunagi midagi teada ei saanud, kuigi mõlemate maade ajaloolased kohtusid 1904. aastast alates korrapäraselt iga kolme aasta järel toimuvatel ajaloouurijate päevadel. Rootsis harjumuspärane valitseja- ja riigikeskne vaatenurk tekitas Soomes poleemikat. Soomlasi riivas see, kui nad Rootsi ajaloost välja jäeti. Seda juhtus 1920. ja 1930. aastatest alates üha sagedamini, sest rootsi ajaloolased hakkasid uurima oma maa ajalugu selle kaasaegsetes piirides. Otsides iseseisva Soome juuri, hakkas rahvuslik suund nägema rootsi ajas varasemast rohkem negatiivseid külgi. Soome ajaloouurijad leidsid, et Soomet oli aina ära kasutatud, tema idapiiri ei olnud piisavalt kaitstud Venemaa vastu, soome keelt oli maha surutud, rootslased ja rootsikeelsed soomlased olid tegutsenud vaid oma huvides. Vastureaktsiooniks oli Rootsi vaatenurgast unustatud Soome ajaloo eri külgede rehabiliteerimine. Arvi Korhonen kirjutas soome hakapeliitide (Gustav Adolfi aegne soome ratsamees) ajaloo, mis rõhutas soomlaste panust Rootsi Suurriigi aegsetes sõdades. Rootsi sisemine võimuvõitlus 1590. aastatel, mil mõned soome aadlimehed olid Poola ku-

ninga Sigismund Augusti poolel, tõsteti üheks Soome ajaloo kõrghetkeks. Ka Gustav III aja sisepoliitiline kriis ja Anjala liit said suure tähelepanu osaliseks.

Sellega seoses tahaksin esile tõsta ka Eestis väga hästi tuntud soome ajaloo uurija Arno Rafael Cederbergi nime. Cederberg oli ka Anjala liidu uurija ja selle mässuliikumise arvustaja. Ta oli mõnes mõttes tüüpiline kultuuriajaloo koolkonna esindaja. Mitte selle mõjukamaid liikmeid, vaid pigem keskmiseks loetud uurija. Cederbergi rahvuslik vaatenurk tugevnes veelgi ajal, kui ta oli 1919. aastast kuni 1928. aastani Tartu Ülikooli Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor.¹⁵ Tema põhjalikke ja analüüsivaid uurimusi vaevas üldistuste ja sünteesi puudumine, mida rahvuslik paatos vaid osalt korvas. Cederbergi tugevaks küljeks oli hea allikate kasutamise oskus ja hea vaist uute allikate leidmiseks. Selles osas olid tema uurimused kõrgel tasemel.

Kultuuri- ja sotsiaaliajaloo koolkonda kuulusid üldiselt kõik Soome ajaloo uurijad peale rootsikeelsete. Veel Teise maailmasõja järel moodustasid nad harmoonilise sõpruskonna. Suhteliselt hiljuti iseseisvunud maal, kus ajalugu oli oluline rahvuslikku identiteeti loov tegur, oli sellisel ühendusel suur tähtsus. Väljastpoolt seda ringi kerkis esile õigupoolest vaid üks uurija, Helsingi ülikooli Põhjamaade ajaloo professor Pentti Renvall. Ta oli ajaloo alale tulnud filosoofia kaudu ja oli kõige rohkem seotud soome filosoofi Eino Kailaga. Paljudes Renvalli uurimustes on psühholoogiline alatoon – psühholoogia ei ole esiplaanil, kuid esineb ühe ajaloo seletamise vahendina.

Pentti Renvall tõusis ajaloolasena esile Teise maailmasõja lõpuaastatel, mis tähistasid Soomele rahvuslikku šokki. Tema 1590. aastate kriisi käsitletud väitekirj oli ilmunud juba 1939. aastal, kuid alles kaotatud sõda tegi Renvalli mõtted kaasaegsetele mõistetavateks. Renvalli meelest oleks ohtlik, kui ajalooteadus ka muutunud olukorras oleks jätkanud juba tuntud radu. Renvalli meelest tegelesid ajaloolased vaid ebaoluliste küsimuste uurimisega ja kirjutasid eelkõige oma kolleegidele. Laiem ajalookäsitlus oli hädavajalik ja Renvall pakkus välja uue ajaloo uurimustes esitatava küsimuse: *selleks oli mida nähtus tähendab? (was es bedeutet?)*, mitte küsimus *kuidas see tegelikult aset leidis (wie es eigentlich gewesen ist?)* Tema arvates tuleb ajaloo uurimisel arvesse võtta nii ajastu keskonda kui ka kaasaegse inimese seisukohti. Lisaks on vaja otsida ajastu nähtustes struktuuride samatüübilisust. Renvalli tähelepanuväärne teos *Ajaloo uurimuse töömeetodid*¹⁶ rõhutas, et ajaloo puhul tuleb esitada uusi, üllatavaid küsimusi. *Just meie, uurijate ülesanne on näidata, et ajalool on palju rohkem anda, kui amatöör võib arvata*, kirjutas Renvall. Pentti Renvallil ei olnud otseseid akadeemilisi järglasi, kuid mõte sellest, et ajalugu võiks hinnata selle väljaspoole suunatud tähenduse abil, sai laiemä tähelepanu osaliseks. Selles mõttes sai Renvallist kaht ajaloo uurija te põlvkonda ühendav lüli, nii nagu Sven A. Nilsson Rootsisis.

Nagu Rootsis, nii ka Soomes toimus ajaloo uurimise kvantitatiivne laienemine 1960. ja 1970. aastatel. Nähtused ei ole siiski tegelikult võrreldavad. Soomes asutati sel ajal suur hulk uusi ülikoole. Neist mitmes – Jyväskyläs, Joensuu ja Oulus – loodi ka ajaloo õppetool. Uued ülikoolid andsid tõuke ka uute maakonnaarhiivide tekkeks. Hämmastavalt lühikesel ajajooksul hakkas uutes ülikoolides valmima väitekirju. Need olid rootsi omadega võrreldes laiad – küsimusi ei piiritletud nii kindlalt ja tööd olid kantud positivistlikest ideedest. Rahvuslik aatemeelus oli (küll mõne erandiga) hakanud vähenema ja rootsi aega puudutavates käsitlustes püüti nüüd unustada varasem mõte, nagu olnuks Soome emamaa Rootsiga võrreldes täiesti eriline riigi osa. Paljud nähtused olid mõlemal maal samad ja Soome pidamine erinevaks tuli sellest, et Soome ajalugu oli agraar- ja majandusajaloo tasemel tunduvalt intensiivsemalt uuritud kui Rootsi oma. Soomerootsi ajaloolased matsid sellega seoses lõpuks maha vana sõjakirve soomlaste vastu ja mõned rootsikeelsed uurijad – näiteks professor Max Engman Turus – on tundnud end Soome kultuuri ajaloo uurimise alal üsna koduselt. Tänapäeval paistab, et rootsikeelne ajakiri *Historisk Tidskrift för Finland* on tunduvalt ärksam uute uurimistulemuste esitaja kui tema soomekeelne vaste *Historiallinen Aikakauskirja*.

Nii nagu Rootsis, siirdus ka Soomes uute uurimuste rahastamine olulisel osal väljapoole ülikoole. See seondub uudse Soome Akadeemia asutamisega, mille toetusel loodi arvukaid noorem- ja vanemteaduri kohti ja hiljem ka akadeemiaprofessore. Kaasaegne hindaja võiks siin näha Nõukogude Liidu mõju, kuid Soome Akadeemia püsis siiski poliitikast täiesti lahus ja ka parteid ei ole kunagi ajaloo uurimisse sekkunud. Kõik katsed Soome ajalugu marksistlikus vaimus tõlgendada on luhtunud. Kuigi üliõpilasnooruse vaated muutusid 1968. aasta järel vaadeteilt *punaseks*, kannatasid akadeemilised kantsid selle rünnaku välja. Suurem edu oli uusvasakpoolsetel koolides ja informatsioonikanalites, mille info oli 1970. aastatel vahel üsna tendentslik.

Paradigma vahetus oli Soomes seega märgatavalt tagasihoidlikum kui Rootsis ja oli seotud üheainsa uurija – Heikki Ylikangase nimega.¹⁷ Ylikangas on Pentti Renvalli õpilane ja temalt ka palju õppinud, ehkki polnud hoopiski tema hingesugulane. Ta jõudis varakult vastuollu õpetaja psühholoogitseva nägemusega: nimelt pidas ta seda suurtele rahvamassidele, kelle *primitiivsetest reaktsioonidest* Renvall oli palju kirjutanud, solvavaks. Soome ajaloo on palju ülestõuse, rahvuslikke sõdasid ja sisemist polariseerumist, mille tähtsust ajaloolased olid alahinnanud. Ylikanga meelest oli sotsiaalne pinge ühiskonnaklasside vahel Soome ajaloo peajoon. Ta on materjalist, kuid ei ole marksist. On hämmastav, et Ylikangas on pärinud sügava kiindumise ühiskonna viletsama osa vastu Leo Tolstoilt, kelle õpetused on Soome eri paigus rahva seas visalt elanud.

Ylikanga ja akadeemilise eliidi suhted halvenesid pärast seda, kui Ylikangalt ilmus 1970. aastate lõpul teos *Nuiasõda*.¹⁸ Erinevalt Pentti Renvallist ei seletanud ta ülestõusu rahva primitiivse reaktsooniga ega hertsog Karli ässitamisega, vaid klassisõjana aadlike vastu, keda varasemad ajaloolased olid vaadelnud *õigel pool* olevana, kuna nad toetasid seaduslikku kuningat, Poola Sigismundi. Sama konflikt kordus 1993. aastal, kui Heikki Ylikangas avaldas teose *Tee Tamperele*.¹⁹ Kirjeldades Põhjamaade suurimat võitlust 1918. aastal, suunas Ylikangas peatähelepanu valgete jõukude poolt kohe võitluse järel teostatud massilistele hukkamistele, mida ametlik ajalugu oli tema arvates püüdnud varjata. Soome vabadussõda ei olnud tema arvates vabadussõda, vaid klassisõda, härrade kättemaks rahvale ja oma võimupositsioonide kindlustamine. Need seisukohad on ajaloolaste hulgas tekitanud poleemikat. Näib siiski, et 1918. aastat puudutavast väitlusest tuleb Ylikangas välja võitjana. Nimelt on Soome valitsus juba otsustanud luua *tõekomisjoni*, mis peab arhiividele tugineva uurimistöö põhjal selgitama, kas sõja ohvrid on langenud võitluses või on nad tapetud alles hiljem, allaandmise järel. Eesti üldsust võiks võibolla huvitada seegi, et komisjon kavatseb võimalust mööda välja selgitada, mis juhtus kõigi Venemaale pagunud soome punastega, kes kadusid 1930. aastatel. On selge, et nemad kindlasti ei langenud võitluses, vaid Stalini õnnetute ohvritena ja selle süsteemi tulemusena, mida nad ise – küll edutult – olid püüdnud ka Soomes kehtestada. Tahaks loota, et komisjoni Nõukogude Liiduga seonduv ülesanne täidetud saaks.

Heikki Ylikangas ja mõned ta põlvkonnakaaslased või temast nooremad ajaloolased arvavad, et enam ei piisa sellest, kui ajalooürija valdab oma käsitööd, kasutab oskuslikult allikaid ja koostab neist minevikupildi. Nende arvates tuleb küsimused püstitada lähtudes kaasaegsest maailmapildist ja mõtlemisviisist. Peatumata sellel, kuivõrd õigustatud selline meetod on, ütleksin, et just nii on üldsus ajalugu ikka hinnanud. Soome ei ole, erinevalt Rootsist, olnud pikki aastaid *ajaloota maa*, huvi mineviku vastu on siin alati tugev olnud. See huvi on olnud suunatud peamiselt lähiminevikule. Soomlased loevad ja arutavad käesoleva sajandi ajalugu ja sellele on keskendunud ka uurimuste põhiraskus. Vane ma ajaloo tegelevad kodu-uurijad ja genealoogid. Vanema ajaloo uurimist on küll püütud elavdada, kuid seni on see õnnestunud vaid keskaja osas, mis on nüüd eriti moes.

Kalduvus suhteliselt lühikesele ajaloopildile on Soomes loomulik nähtus. Maa ajalugu on mõne kultuurmaaga võrreldes lühike ja intelligentsi keel on muutunud. Inimesed ei oska enam lugeda allikate ja uurimuste vana keelt – rootsi keelt. Seevastu käesoleva sajandi dramaatilised sündmused, kolm sõda, neist üks kodusõda, evakueerimised ja muud rahvastikuliikumised, ulatuslik väljarändamine, vaieldav ja vahelduv välispoliitika, majanduselu muutused, presidentide roll, *finlandiseerumine* ja muud seigad on teinud 20. sajandil toimunud kõikide kõneaine. Seega ei

ole ime, et soomlaste huvi on keskendunud lähiminevikule.

Kokkuvõtteks

Rootslaste ja soomlaste ajaloopildis on märgatavaid sarnasusi, aga ka erinevusi. Ajalooteaduses on mõlemal maal ilmnenu samalaadne areng: sajandi alguses tekkinud koolkonna domineerimine ja selle järkjärguline hajumine. Rootsis oli selleks Weibulli, Soomes Suolahti koolkond. Koolkonnad olid sisulisest küljest aga täiesti erilaadsed. Paradigma vahetus toimus kummalgi maal samal ajal, 1970., osalt 1980. aastatel. Kaasajal on ajalooteaduses palju sarnaseid jooni, kuid Rootsi ajalooteadus on rohkem teoretiseeriv kui Soomes. Samal ajal on soome ajaloolaste uurimisteedad selgemini seotud rahvast huvitavate suurte probleemidega. Rahva ajaloo harrastus on mõlemal maal kõrgel tasemel. Kuid see huvi on erinev ja suunatud erinevatele ajalooperioodidele.

Viited ja kommentaarid

- ¹ Tartu Ülikooli Aulaloeng 31. märtsil 1998.
- ² **Lars H. Nilén.** Minervas uggla, flygande i skymningen?: ett och annat om historieforskningen på 1960-talet. // Scandia (Lund). 51. 1985. S. [235]–260, 295–296.
- ³ **Thomas Kuhn.** The structure of scientific revolutions. University of Chicago Press, 1962.
- ⁴ **Rolf Torstendahl.** Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning, 1820–1920. Studia historica Upsaliensia. 15. [Stockholm]: Svenska bokförlaget, [1964]. 425 p.
- ⁵ **Birgitta Odén.** Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning. // Scandia 41 (1975) 23.
- ⁶ **Brigitta Oden.** Lauritz Weibull och forskarsamhället. Bibliotheca historica Lundensis. 39. Lund: LiberLäromedel/Gleerup, 1975. 280 s.
- ⁷ **Erik Lönnroth.** Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige : studier över skatteväsen och länsförvaltning. Göteborgs högskolas årsskrift. Bd. 46, 3. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1940. 280 s.
- ⁸ **Sverker Oredsson.** Järnvägarna och det allmänna. Bibliotheca historica Lundensis. 24. Lund: Gleerup, 1969. 336 p.
- ⁹ **Eva Österberg.** Gränsbygd under krig: ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget. Bibliotheca historica Lundensis. 26. Lund: Gleerup, 1971. 298 s., ill.
- ¹⁰ **Peter Englund.** Poltava: berättelsen om en armés undergång. Stockholm: Atlantis, 1988.
- ¹¹ **Päiviö Tommila.** Suomen historiankirjoitus: tutkimuksen historia. Porvoo: W. Söderström, 1989.
- ¹² **Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen.** Menneisyyden tutkijat ja metodien varijat: matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1996. 240 s.
- ¹³ **Eino Jutikkala.** Suomen talonpojan historia: Sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa. Porvoo & Helsinki, 1942.
- ¹⁴ **Heikki Waris.** Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle. 1–2. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1932–1934.
- ¹⁵ Vt ka: **Anu Järs, Aadu Must.** Arno Rafael Cederberg – 110 aastat sünnist. // Kleio. 1995. 4 (14). Lk 58–59.

- ¹⁶ **Pentti Renvall.** Historiantutkimuksen työmenetelmät: Teoriaa, käytäntöä, tavoitteita suomalaiseen ainekseen sovellettuina. Helsinki, 1947.
- ¹⁷ Vt ka: **Peeter Järveld.** Professor Heikki Ylikangas – 60. Kleio. 1997. 4 (22). Lk 55–56.
- ¹⁸ **Heikki Ylikangas.** Nuijasota. Helsinki: Otava, 1977.
- ¹⁹ **Heikki Ylikangas.** Tie Tampereelle: 1918: dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. Porvoo: W. Söderström, 1993.

Autorist

Kari Tarkiainen sündis 14. juunil 1938 Helsingis. Samas kulges tema haridustee: ta lõpetas Helsingi soome keskkooli ja astus Helsingi ülikooli. 1964. aastal sai Kari Tarkiainen filosoofiakandidaadiks ja 1969 litsentsiaadiks. 1974. aastal kaitses ta Uppsala ülikoolis filosoofiadoktori kraadi. Tema akadeemilised õpetajad on muuhulgas olnud Eino Jutikkala Helsingis ja Sten Carlsson Uppsalas.

Kari Tarkiaise sulest on seni ilmunud kuus monograafiat, lisaks rohkesti teaduslikke artikleid ja lühemaid kirjutisi. Tarkiaise ampluaa ajaloouurijana on mitmekesine, kuid reljeefselt tõuseb esile kolm olulisemat teemaderingi: Vene küsimus Rootsi poliitikas 16. ja 17. sajandil, suurmeeste elulood ja soomlaste ajalugu Rootsis. Neist esimest teemat käsitles tema doktoriväitekirj, mis edasiarendatuna ja laiendatuna kujunes monograafiaks *See vana vaenlane. Käsitledes idanaabrist Ivan Julmast Peeter Suureni* (Se vanha vainooja. Käsitykset itäisestä naapurista livana Julmasta Pietari Suureen. 1986). Biograafilised teosed käsitlevad autori emapoolse sugulase, Porvoo piiskop Jacob Magnus Alopaeuse (1985) ja autori vanaisa, kirjandusprofessor Viljo Tarkiaise (1987) elu ja tegevust. Oma monograafiaga Mikael Agricolast (1985) lõpetas Kari Tarkiainen oma vanaisa poolelijäänud töö. Lisaks nimetatule on Tarkianen avaldanud kolm köidet kapitaalsest uurimusest soomlaste ajaloost Rootsis (1990, 1993 ja 1996).

Alates 1964.–97. elas Kari Tarkianen Rootsis. 1971. aastal sai ta Rootsi kodakondsuse. Samast aastast algas tema karjäär Rootsi Riigiarhiivis. See on sisaldanud endas väga mitmekülgseid ülesandeid arhiivi erinevates osakondades. Kõige muude tööde kõrval on ta osutanud hindamatut abi Eesti ajaloolastele, olles neile heatahtlikuks nõuandjaks ja juhendajaks Rootsi Riigiarhiivis, teiselt poolt aga tutvustanud eesti ajaloolaste tegevust Rootsi lugejatele. Eriti oluline on olnud aga Kari Tarkiaise abi Eesti arhiivinduse arengule. Just tema initsiatiivil sai omal ajal teoks Tartu Ülikooli arhiivinduse üliõpilaste õppesõit Rootsi, aga samuti mitmete noorte Eesti arhivaaride stabeerimine Rootsi arhiivides. Alates 1997. aastast on Kari Tarkiainen Soome Riigiarhivaar. Tema kontaktid Eesti arhivaaride ja ajaloolastega on jätkuvalt tugevad. Lisaks Aulaloengule jagas ta oma arhiivinduslikke teadmisi ka Tartu Ülikooli arhiivinduse magistrandidele ja üliõpilastele.

Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine

Jaak Kangilaski

Periodiseerimise olulisemad lähtepunktid

Kunstiajaloo periodiseerimises on kaks peamist traditsiooni. Esimesel juhul on lähtutud üldajaloo, eriti poliitilise ajaloo periodiseeringust. Tuntuim näide oleks prantslaste vana komme jagada oma kunstiajalugu etappidesse kuningate jt valitsejate võimuloleku järgi. Teine traditsioon püüab leida pidepunkte kunstiteostest. Nõnda on teinud stiiliajaloolased, kes on rühmitanud (tüpologiseerinud) kunstiteoseid visuaalselt eristatavate tunnuste järgi ja on püüdnud selliseid tüüpe (stiile) ajalisel järjestada. Mõnel juhul on seda tehtud veendumuses, et kunsti muutused on praktiliselt sõltumatud üldajaloolistest sündmustest ning *stiilitahe* või *nägemisviis* tulenevad kunstist enesest (H. Wölfflin).

17. sajandist kuni 19. sajandi algupooleni langevad Prantsuse kunstiajaloo mõlema periodiseeringu tulemused põhijoontes kokku – valitsejate võimuaja piirides on võimalik täheldada eristatavate tunnustega visuaalse kunsti, s.o omapärase stiili domineerimist. Siiski on ka siin kokkulangevus ligikaudne ja harva langevad võimuvahetus ning oluline stiilimuutus samasse aastasse. Teiste maade ja aegade kunstiajaloo on poliitilise arengu ja stiiliajaloo vastavus enamasti veelgi väiksem ja tihti võib olulinegi poliitiline murrang jääda kunstiajaloo jaoks tähtsusetuks või meelevaldseks piiripunktiks. Teisalt on nähtavaile vormitunnustele tuginev tüpoloogia enamasti raskesti kasutatav periodiseerimiseks, sest paljud stiilid on mõne teise või teistega samaaegselt levinud, eriti muidugi 20. sajandi kunstis, mistõttu stiilide ajalisel järgnevusse asetamine võib samuti vägivaldseks ja ebaveenvaks osutuda.

Poliitilise võimu muutus võib kunstiajaloolise perioodi piiriks sobida siis ja niivõrd, kui see toob kaasa olulise muutuse kunsti loomise ning tarbimise kontekstis, mida on nimetatud kunstimaailmaks (Arthur Danto, George Dickie) või kunstikultuuriks (Boris Bernstein).

Pool sajandit kestnud Eesti okupeerimine mõjutas kindlasti kohalikku *kunstimaailma*. N. Liit ja Saksamaa olid totalitaarse ideoloogia ja praktikaga okupandid ning totalitarismi olemusse kuulub püüe kontrollida ja suunata kõiki ühiskondliku elu avaldusi. Okupatsiooni vältel toimus totalitaarse režiimi raamides muutusi, mis mõjutasid kogu Eesti

ühiskonda, sealhulgas ka kunstielu. Kuna poliitilised muutused lähtusid enamasti Moskvast, võib eesti kunstikultuuri periodiseerimise sidumine okupatsiooniaja poliitilise ajalooga põhjustada nende vastuväiteid, kes eelistaksid eesti kunstiajaloo periodiseerimist mitte võõra, välise jõu, vaid sisemise arengu järgi. Periodiseerimine on tõepoolest valikutegevmine olulise ja ebaolulise vahel, kuid esmaseks pidamine ei tarvitse tähendada väärtustamist, vaid ainult kirjeldamist. Kunstisotsioloog Erkki Sevänen on näidanud, mil määral Soome välispoliitika muutused mõjutasid 20. sajandi soome kultuuri arengut.¹ Kui juba poliitilisel teotsemis-ümbrusel on mõju iseseisvale rahvuskultuurile, siis ilmselt palju määramis- roll on totalitaarsel okupatsioonivõimul.

Kunstikultuuris võib eristada informatsioonilist, morfoloogilist ja institutsionaalset mõõdet.² Kunstikultuuri iga mõõtme või komponendi muutusi võib võtta ka periodiseerimise aluseks ning seega on võimalikud mitmesugused periodiseeringud. Järgnevalt püüame neist ühe eeliseid ka põhjendada.

Kunstiteadvuse arengul põhinev periodiseering

G. Dickie järgi on kunstimaailm omapärane ühiskondlik institutsioon, õigemini institutsioonide võrk, millega seotud inimesed otsustavad, kus on kunsti ja mitte-kunsti piir ning kehtestavad hea kunsti kriteeriumid.³ Kunstielu asutuste (Kunstnike Liidu, muuseumide, kunstikoolide jm) okupatsiooniaegse saatuse jälgimine on kindlasti oluline osa kunstiajaloo, kuid mitte kõige sobivam alus periodiseerimiseks. Asutuste struktuur oli väliselt suhteliselt stabiilne ega aita piisavalt seletada kunstiteoste hoopis kiiremaid muutusi.

Kunstimaailma mõiste esmakasutaja A. Danto ongi kritiseerinud institutsionaalset teooriat ja rõhutanud, et kunstiasutustega seotud inimesed ei saa teha suvalisi otsuseid, vaid vajavad nende põhjendamiseks teooriaid: *Ilmselt ei saa olla kunstimaailma ilma teooriata, sest kunstimaailm sõltub teooriast loogiliselt [...], sest miski ei ole kunstiteos ilma tõlgenduseta, mis konstitueerib seda sellena.*⁴

Umbes sama peab B. Bernstein silmas, kirjutades kunstikultuuri informatsioonilisest mõõtmest, kunstiteadvusest ja eriti metatekstidest (s.o sellest, mida kunsti kohta kirjutatakse, räägitakse või mõeldakse).⁵ Kunstiteadvuse muutused on jälgitavad kogu okupatsiooniaja vältel. Metatekstide arengus võib eristada mitut piisavalt omapärast etappi, mis tulenevad sellest, et kogu okupatsiooniaja võistlesid omavahel kolm meta-keelt või kunstidiskursust – võimumeelne, avangardismile suunatud ja rahvuslik-konservatiivne. Need kõik sisaldasid mitmeid variante, mis poolsajandi vältel ise muutusid ning olid igal etapil omavahel erinevates suhetes ja jõuvahekorras.⁶

Metatekstide muutused toimusid muidugi pidevalt ja enamasti suju-

valt (kuid siiski diskreetsemalt kui muutused tekstides, s.o teostes. Meta-tekstid olid otsesemalt seotud üldideoloogiliste ja poliitiliste muutustega), mistõttu kunstiteadvuse arenguetaappidele aasta täpsusega piiride tõmbamiseks on võibolla sobiv appi võtta mõni oluline kunstinäitus või isegi üksik tähtne, või vahest institutsionaalne ja isegi poliitiline sündmus.

Muidugi võib luua ka teistsuguseid periodiseeringuid, näiteks projitseerides okupeeritud Eestis töötanud kunstnike teosed mõnele Lääne avangardistliku kunsti arenguskeemile. Selline tee oleks siiski pigem kunstikriitiline kui kunstiajalooline, arvestades Roland Barthes'i teesi, mille järgi kunstikriitika annab uusi tähendusi, kunstiajalugu aga uurib, milliseid tähendusi on antud ja miks.⁷ Kunstiajaloolise periodiseeringu kõige sobivamaks aluseks näib jäävat kunstiteadvuse arengu jälgimine, sest nagu ütleb A. Danto, [...] *selleks, et mõista kunstiteost, on vaja rekonstrueerida ajalooline ja kriitiline teadvus, mis seda motiveeris.*⁸ Danto on veendunud (toetudes muuhulgas E. Panofsky jt ikonoloogide tööle), et ainult kunstiteoste tekkeaja vaimse konteksti selgitus ja sellele tuginev tõlgendus võib pretendeerida tõesusele ning leiab, et R Barthes'i, J. Derrida jt poststrukturealistide poolt eelistatud *scriptible*-tõlgendus, on nonkognitiivne diskursus, mis koosneb käsklustest ja deklaratsioonidest.⁹

Aastate 1940/41–1991 esialgne periodiseering

Probleemidest. Järgnev periodiseerimiskatse on esialgne. Iga etapi konkreetne kunstiteadvus ja kunstikultuuri kõik ülejäänud komponendid vajavad veel põhjalikku uurimistööd. Selle käigus võivad perioodide piirid täpsustuda, võibolla muutub ka nende arv ning nende iseloomustus saab hoopis uue sügavuse ja rikkuse. Terroriõhkkonnas ja tsensuuri võimu all arenenud kunstiteadvuse uurimise allikad nõuavad erilist kriitilist lähenemist. Kirjalikes allikates on võimumeelne diskursus vähemalt esmapilgul esindatud rohkem kui oli selle diskursuse tegelik osa okupeeritud Eesti kunstielus, sest ka opositsioonilisemad diskursused pidid seda avalikus kirjasõnas rohkem või vähem arvestama. Tihti on vaja tõsisest pingutusest, et ajastusse sisse elada ja mõista diskursuste tegelikke piire. Näiteks eristamiseks tõsisest võimumeelsust sellistest tekstidest, mis kasutasid ametlikku sõnavara formaalselt või demagoogiliselt, et oma tegelikku sisu maskeerida või mis püüdsid marksistlikku ideoloogiat kasutada võimude kritiseerimiseks. Iga teksti puhul tuleb selgitada selle tähendust kirjutamisaja kontekstis.

Eeltoodut arvestades on kunstiteadvuse arengu jälgimisel lisaks ajakirjandusele, arhiivandmetele jms kirjalikele allikatele vaja kasutada ka kunstielus osalenute mälestusi. Mõistagi tuleb neid omavahel võrrelda ja dokumentidega kõrvutada, et kõrvaldada mälestuste tavalisi moonutusi – unustamist, tagantjärele tarkust ja asjaosaliste püüdu ennast õigustada.

Tartu Ülikooli kunstiajaloo õppetoolis on kolme aasta jooksul valminud rida seminari- ja peaseminaritöid, mis igaüks on püüdnud kaardistada mõnda lõiku okupatsioonaja kunstielust, sealhulgas kunstiteadvuse arengust. Nimetatud tööd on olnud abiks alljärgneva perioodiseerimiskatse koostamisel.

Esimese perioodi moodustab muidugi **esimene okupatsiooniaasta 1940/41**. Võõrvõimu peaesmärk oli kindlustada kunstnike lojaalsus ja kunstielu aktiivsus ning N. Liidus valitsevat sotsrealismi levitati ainult propaganda ja majanduslike hoobadega. Kunstnike ja publiku enamiku kunstiteadvus jäi sarnaseks vabariigiaegsega, kuid teatud määral lasti enast meelitada või uinutada kunstnike organiseerimise esialgselt üsna demokraatlikust käigust ja kunstnike ühiskondliku seisundi näivast paranemisest. Mõned kunstnikud löid teoseid, mille süžee toetas uut võimu, kuid vormikäsituselt jätkas kolmekümnendate aastate traditsiooni.

Saksa okupatsiooniga algab teine periood, aga ka eesti kunstielu kahestumine, sest osa kunstnikke läks või viidi nõukogude vägedega kaasa. Sõjaperioodil on järelikult kaks ruumiliselt lahutatud kunstielu ja kahte tüüpi kunstiteadvust.

Eestis küll tehti natslikku kunstiideoloogia propagandat, kuid selle mõju oli väike. Kunstiteadvuses jäi valitsema 1930. aastate vaim, mis omandas nüüd (ja kaua edaspidigi) mitte ainult kunstilise, vaid ka poliitilise nostalgia tähenduse. Kunsti vabaturg oli elav ja käive kõrge. Seda soodustas mitte ainult katteta raha, vaid ka kunsti tõlgendamine rahvusliku identsuse kandjana.

Jaroslavli koondatud eesti kunstnikud said sõjaaja kohta mugavad elutingimused, kuid nad rakendati propagandasõja teenistusse ning peale poliitilise töötluse hakati neid süstemaatilisemalt sotsrealismi ideoloogiale alistama.

1944. aastal algab eesti kunstielu uus kahestumine. Paljud eesti kunstnikud ja oluline osa kunstipublikust põgeneb Läände. Paguluses kujuneb pikkadeks aastateks eesti kunstielu ja eesti kunstiteadvus, mille piiritlemine on raske ja vaieldav. Eesti keelt kasutavates kunstides, eriti kirjanduses, aga ka teatris ja laulukunstis on pagulaseestlaste kultuurielu eristamine asukohamaa omast hoopis selgem kui visuaalses kunstis. Ilmselt kuuluvad eesti kunstiajalukku kõik need, kes olid kunstnikeks Eestis või vähemalt seal haridusteed alustanud. Problemaatilisem on nende eesti kunstnike käsitlemine, kes said kunstihariduse ja kujunesid kunstnikeks Läänes, assimileerudes asukohamaa kunstielu. Sobivaks kriteeriumiks võiks olla osalemine pagulaseestlaste kultuuriüritustes ja selle kaudu pagulaseestlaste kunstiteadvuses, mis rohkem kui nelja aastakümne jooksul ja Lääne kunstis toimunud arengu mõjul (ning selle etappe järgides) muutus eelkõige pluralistlikumaks, kuid on säilitanud tänaseni eesti pagulaskonna eneseteadvust toetava rolli.

Okupeeritud Eestis on esimeseks sõjajärgseks perioodiks **aastad**

1944–48. Uuesti püüdsid okupantide kunstielu taastamist kasutada enese legitimeerimiseks. Osalt nn juunikommunistide mõjul oli surve kunstile esialgu nõrk, kuid muutus iga aastaga ähvardavamaks. Sotsrealismi propageerimine kasvas üle sunduseks. 1947. a lõpuni salliti siiski veel suhtelist pluralismi.¹⁰

Aastad 1948–55 on eesti kunstiajaloos stalinismi kõrgaeg. Otsene terror tabas ka kunstnikkonda, keda seni oli suhteliselt leebelt koheldud ning EKP VIII pleenum määras jäigad raamid kogu vaimuelule. Püüti hävitada eesti kunsti omapära, et seda täielikult assimileerida N. Liidu ametlikku kultuuri. Pseudoetnograafiline *rahvuslik vorm* oli lubatud, kuid suurem osa rahvuslikust pärandist ja kõik vihjedki Lääne kunstile põlustati. Lööksõnadega *natsionalism*, *kosmopolitism* ja *formalism* hävitati kunstnike võimalus isikupärasele loomingule.¹¹

1955. aasta on uue perioodi algus eelkõige nn liialduste hukkamõistmise pärast arhitektuuris, mis avas tee (muidugi labastatud ja tehniliselt armetu) funktsionalismi levikule ja hiljem ka disaini ideoloogia sisetungile. Kujutavas kunstis olid muutused aeglasemad, kuid samm-samult tugevnes mõtteviis, et kunsti olemus on esteetiline. Sellega õigustatakse kunstnike isikupära ja mõnikord ka erinemist poliitilisest propagandast, milleks stalinism oli püüdnud kunsti taandada.

Esteetilise sfääri autonoomia tekkimist võib vaadelda osana moderniseerumisest, mis käivituis N. Liidus 1950. aastate teisel poolel ning mille üheks tunnuseks on ratsionaalse argumenteerimise võimalikuks muutumine.¹² Kunsti uuenemisel ja kunstnike isikupära vabanemisel polnud ainult esteetiline, vaid ka poliitiline tähendus, mis on oluline sellel ja enamgi veel järgmisel perioodil. Teisalt hakkab tekkima lahknemine ja pinge rahvuslik-konservatiivse ning Lääne avangardismile orjenteeritud kunstiteadvuste vahel.

1962. aastal algas üleliiduline kampaania uuendusliku kunsti vastu, mille mõju jäi Eestis pinnapealseks. N. Hruštšovi mahavõtmisega (1964) abstraktsionismi ründamine taandus, mis ühtlasi tähistab ka eesti kunsti autonoomia kasvu algust.¹³ Vaadeldud perioodil paraneb ka eesti kunsti majanduslik iseseisvus, eriti seoses Eesti kunstifondi allutamisega ENSV Kunstnike Liidule.¹⁴

Perioodil 1964–68 kasvab kiiresti kunstielu pluralism ja eesti kunsti erinevus N. Liidu ametlikust kunstist. Lääne avangardse kunsti ja kunstiteaduse mõju tugevneb oluliselt. Paljud kunstnikud, eriti rühmituste *ANK-64* ja *Visarid* liikmed, vabastavad oma loomingu nõukogulikust temaatikast ning levitavad läänelikku kunstiteadust, ms käsikirjaliste materjalidena. Võimumeelne diskursus nõrgeneb. Kunstnikkond tajub autonoomia kasvu positiivsena, mis annab tuge ühiskondlikule optimisimile. Samal ajal tunneb rahvuslik-konservatiivne diskursus ennast mõnikord tõrjutuna ning kohati otsib lähenemist võimumeelse diskursusega.

Perioodi 1969–75 piiripunktideks on kaks mitteametlikku näitust – *Soup-69* ja *Harku-75*. Tollast kunstiteadvust kujundavad ühelt poolt ühiskondliku vabanemislootuste kustumine, teisalt vasakäärmusliku ideoloogia tugevnemine Lääne kunstielus ning sealse kunstikriitika paradigmanuutus.¹⁵ Viimatimainitu mõju Eestile oli vastuoluline, sest Lääne radikalism omandas ka siin võimuvastase tähenduse, kuid tekitas oma vasakpoolsusega võõristust. Osa kunstiavalikkust ei rahuldunud enam esteetilise sfääri autonoomiaga (sest võimud olid sellega olulisel määral leppinud), vaid leidis, et süngemaks muutunud ühiskondlikule reaalsusele tuleb reageerida. Ometi polnud Lääne kunsti enam senisel viisil võimalik eeskujuna kasutada. Näiteks oli hüperrealismi mõju vastuoluline. See oli uusim Lääne kunsti suund ja uuenduslik ka Eesti kontekstis (ms vastuolus valitsemapärasenud estetistliku traditsiooniga), kuid mugandatav üleliidulisse hoopis konservatiivsesse realismikonteksti. Teisalt oli mitte ainult võim, vaid ka estetistlik traditsioon takistuseks Lääne postminimalistliku kunsti radikaalsemate vormide ja ideede levikule. Näitusega *Soup-69* levisid eelkõige pop-kunsti ideed. *Harku-75* programmavaldustes¹⁶ domineerivad konstruktivismi ja uusrealismi (P. Restany mõttes) ideed. Eestile oli iseloomulik, et avangardismiideoloogias toimunud murrangu sügavust ei tajutud ning estetistlikke ja antiestetistlikke kunstiideid püüti ühitada jätkuvuseks.

Perioodi 1976–86 iseloomustab avangardismi ideoloogia nõrgenemine. Ühiskonnas tugevneb poliitiline surve, kuid kunstielus saavutatud autonoomiaaaste säilis. Võimu diskursus oli kunstielus endiselt nõrk. Tugevnes rahvuslik-konservatiivne mõtteviis, mis sidus aga end estetistliku traditsiooni ja professionaalse nõudlikkusega. Levisid rahvusromantilised ideed ja teemad. Eesti kunstiteadvus sulgus enesesse, õigustades end ms rahvusvahelise kunsti pluralismi ja ühtse sihi puudumisega.

Arhitektuuriteadvus oli tunduvalt radikaalsem. Labastatud funktsionalismi ideoloogia jõudis ummikusse, millele vastandus noorte arhitektide, aga ka teiste haritlaste jõuline protest.¹⁷ Massehitustele vastukaaluks levis postmodernistlik arhitektuuriteadvus (projektidena, ettekannekena, käsikirjaliste tõlkekogumikena).

Okupatsiooniaja viimane periood **1987–91** algab kunstitsensuuri otsustava nõrgenemisega, rahvusvaheliste sidemete ja kunstivormide pluralismi järsu kasvuga. Postmodernistlikud ideed tugevnesid ka kujutava kunsti teoorias.¹⁸ Ühelt poolt murendasid neoekspressionismi, teisalt installatsioonide ja etendustega seotud ideed estetistliku kunstiteadvuse domineerimise. Ajutiselt tugevnesid ka rahvusromantilised meeleolud. Lagunes senine kunsti finantseerimise süsteem, tähenduse kaotasid auni-
metused jm institutsionaalsed tunnused, nõrgenes Kunstnike Liidu osatähtsus. Ajajärk läks sujuvalt üle taasiseseisvunud Eesti kunstieluks ja kunstiteadvuseks.

Viited ja kommentaarid

- ¹ **Erkki Sevänen.** Taide instituutiona ja järjestelmänä. Helsinki, 1998. S. 272–273.
- ² **Boris Bernstein.** Kunstiteadus ja kunstikultuur. Tln, 1990. Lk 89.
- ³ **George Dickie.** Art and the Aesthetics: an Institutional Analysis. Ithaca; London, 1974. P. 34 jj.
- ⁴ **Arthur Coleman Danto.** The Transfiguration of the Commonplace. Cambridge; Mass.; London, 1981. P. 135.
- ⁵ **B. Bernstein.** Lk 98.
- ⁶ **Jaak Kangilaski.** Paradigma muutus 1970-ndate aastate Lääne kunstis ja selle kajastus Eesti kunstielus. // Rujaline roostevaba maailm. Tln, 1998. Lk 3–8.
- ⁷ **Roland Barthes.** Critique et vérité. Paris, 1966. P. 68 jj.
- ⁸ **Arthur Coleman Danto.** The Visual Arts in Post-Historical Perspective. New York, 1992. P. 47.
- ⁹ **A. C. Danto.** The Visual Arts. P. 42–43.
- ¹⁰ **Aleksandra Haritonova.** Näitustegevus Tallinnas ja nõukogude kunstipoliitika aastatel 1944–47. Seminaritöö. Trt, 1998. Lk 58. Käsikiri TÜ kunstiajaloo õppetooli raamatukogus.
- ¹¹ **Raili Nugin.** ENSV Kunstide Valitsus kunstipoliitika suunajana 1946–1949. a. Peaseminaritöö. Trt, 1998. Käsikiri TÜ kunstiajaloo õppetooli raamatukogus.
- ¹² **Rein Ruutsoo.** Ühiskonnateadustest nõukogude Eestis. // Eesti Teaduste Akadeemia. Ülevaateid ja meenutusi. Tln, 1998. Lk 120 jj.
- ¹³ **Margus Kiis.** Maneeži intsidendi kajastumine ja abstraktsionismivastane kampania Eesti NSV kunstimaailmas detsember 1962–oktoober 1964. Peaseminaritöö. Trt, 1998. Käsikiri TÜ kunstiajaloo õppetooli raamatukogus.
- ¹⁴ **Rita Peirumaa.** Eesti NSV Kunstnike Liidu IX Kongress 1957. a. Peaseminaritöö. Trt, 1998. Käsikiri TÜ kunstiajaloo õppetooli raamatukogus.
- ¹⁵ **Jaak Kangilaski.** Paradigmavahetus lääne kunstis ja selle retseptsioon ENSVs. // Sirp. 1997. 16. mai, 23. mai.
- ¹⁶ **Leo Lapin.** Objektiivne kunst. // Kaks kunsti. Tln, 1997. Lk. 51 jj.
- ¹⁷ **Leo Lapin.** Funktsionalismi kriis. // Kaks kunsti. Tln, 1997. Lk. 138 jj.
- ¹⁸ **Heie Treier.** Postmodernismi mõiste Eesti kunstimaailmas. // Kunstiteaduslike uurimusi. 8. Tln, 1995. Lk 250 jj.

Muutuv eesti etnoloogia

Elle Vunder

Eesti etnoloogia on elanud pidevate muutuste ajas. Seetõttu tuleb seda konteksti teisenedes vaadelda alati läbi aja ja ruumi prisma. Olles teel nõukogudeaegsest etnograafiast kaasaegse hermeneutilise kultuuri-analüüsi suunas on seniste distsipliinisisest uurimis- ja tunnetusprotsesside süstematiseerimine ja mõtestamine vajalik nii eriala identiteedi kui iga teadlase eneserefleksiooni seisukohast lähtudes.

Eesti rahvateadus ja Euroopa etnoloogia

Suurte koloniaaltraditsioonidega Lääne-Euroopa rahvusriikides arenes üldreeglina välja loodusteaduste hulka kuuluva, globaalset laadi inimühiskonna seaduspärasusi uuriv antropoloogia (kultuuri- või sotsiaalanthropoloogia).¹ 19. ja 20. sajandi algupoolel väljakujunenud Kesk-, Ida- ja Põhja-Euroopa rahvusriikides tekkis seevastu rahvusaatele rajanev oma maa lokaalset rahvakultuuri uuriv rahvateadus (etnograafia, etnoloogia ja folkloristika).² Neis humanitaarteaduste valdkonda kuuluvates distsipliinides on rahvuspoliitilisel diskursusel olnud äärmiselt tähtis roll.

Esiajalgu arenesid kõik nimetatud teadused enam-vähem sarnastes, USA üldantropoloogiaga seotud kultuuriteooria traditsioonides. Kuni 20. sajandi alguskümnenditeni ja veel hiljemgi tugines see, inimest ja tema kultuuri uuriv üldistav-võrdlev teadus, kultuurinähtusi põhjuslik-positivistlikult seletava paradigma raames evolutsiooni, difusiooni ja relikti-teooriatele.³ Alates 1920. aastatest kulges Euroopa etnoloogia areng juba mitmes suunas. Tekkisid rahvuslikud koolkonnad: eri mõistete, probleemide, vaatlusviiside ja meetoodiliste varjundite kõrval kerkisid esile uued kultuuriteooriad.⁴

Eesti rahvateadus. Eesti talupojakultuuri avastamise, selle ideologiseerimise ja pikka aega võrdlemisi ühekülgse teadusliku uurimise protsessis on ridamisi ühisjooni Euroopa etnoloogia ajaloos toiminuga. Küll võib siin aga täheldada pigem kohalikest oludest tingitud ajanihet. Kui Euroopa etnoloogias aktualiseerus vajadus süstematiseerida kogutud kultuurivaradum teaduslikku raamistusse juba 19. sajandi teisel poolel, siis Eestis jõuti rahvateaduse ja selle Tartu Ülikoolis õpetamise väljakujundamiseni alles

iseseisvumise järel 1920./1930. aastatel.⁵

Etnograafia kui uue distsipliini aluseks sai rahvuskultuuri konstruksioon. Kultuuriilmingute tõlgitsemisel valitses nii rahvusmuuseumi rolli täitvas Eesti Rahva Muuseumis (ERM) kui sellega tihedalt seotud Tartu Ülikooli õppe- ja teadustegevuses tollasele Euroopa etnoloogiale iseloomulik terminoloogiline ebamäärasus. Rahvakultuuri käsitleti stereotüüpselt kui ebamäärases minevikus ja sotsiaalselt harmoonilises talupojahiskonnas kujunenud ühtset, ajatut ja anonüümset loomingut.

Ilmari Mannise poolt seatud eesmärkide alusel oli eesti rahvateadus keskendunud *asjalise vanavara* kirjeldava, tüpologiseeriva ja ajaloolis-geograafilise võrdleva teadusena eelkõige materiaalse kultuuri uurimisele.⁶ Selle Põhjamaadest pärineva suunise tulemuseks oli eemaldumine vaimsest kultuurist e. suulist kirjandust uurivast folkloristikast. Esitatud kultuurikäsitus jäi aga paljus aluseks ka nõukogudeaegsele etnograafiale.

Nõukogude aeg ei soosinud eesti rahvateaduse arengut. Sealt alates ilmnevad olulised lahknevused Euroopa etnoloogiast. 1960. aastatel alguse saanud etnoloogia kriitiline mõtestamine ja ainevaldkonna laiendamine viis kultuuriloomise protsesside ja kultuurikommunikatsiooni tähtsuse mõistmiseni.⁷ Fenomenoloogilis-hermeneutilise paradigma raames sündis uus, inimindiviidi kultuuriloomise kogemusi ja kultuurinähtuste tähendust selle looja ja tarbija seisukohalt analüüsiv etnoloogia.⁸

Võrreldes varasema, põhjuslik-positivistliku etnoloogiaga oli fenomenoloogilis-hermeneutilise etnoloogia sisu omandanud laiemat haarde ja sügavuse. Traditsiooniline ainesekeskne etnoloogia vaatles kultuuri kindlate nähtuste (nt esemete, laulude, kommete) suhteliselt staatilise, ühiskonna sotsiaalsest arengust isoleeritud kogumina, milles inimene kui kultuuri looja ja kandja oli jäänud kõrvale ning ajalooline perspektiiv seisnes vaid kultuuri üksikelementide päritolu ja arengu ning ruumilise leviku uurimises. Probleemikeskses etnoloogias lähenetakse tavainimeste sageli teadvustamata argikultuurile, eluviisidele ja kultuurilistele väljendusvormidele, -mustritele ning -normidele nii minevikus kui kaasaajal inimkesksest aspektist. Etnoloogide huvi on üha enam nihkunud agaraühiskonnalt industriaalsele, sh postmodernsele ning kultuurinähtuste sümbolilistele, emotsionaalsetele, maailmavaatelistele ja kognitiivsetele aspektidele, nende tähendusele ja väärtustele. Loomulikult on ilmnenu ka uued uurimisobjektid ja allikad, uued küsimused ja probleemid, uued teooriad ja meetodid.

Laiendades kultuuri mõistmise ajalisi, sotsiaalseid ja tähenduslikke piire on selle loomise, taasloomise ja vahendamise protsesside süvaanalüüsiks vajalik nii diakroonne kui sünkroonne vaatlusviis ning kultuuri kolme dimensiooni – aja, ruumi ja sotsiaalse konteksti – ühendamine tervikuks. Varasemate positivistlik-ratsionalistlike meetodite (nt võrdlev ajaloolis-geograafiline, kultuurimorfoloogiline, kartograafiline, statistiline, sotsioloogiline) kõrval eelistab fenomenoloogilis-hermeneutiline lä-

henemisviis nn *pehmeid* meetodeid (nt süstemaatiline sisuanalüüs ehk *tihe kirjeldus*, struktuurimudelid – opositsioonid, transformatsioonid; ajalooline, tüpoloogiline ja sümboliline võrdlus jne).⁹ Pidevalt otsitakse uusi allikaid, olemasolevaid (vahetu reaalsus ja muuseumikogud, arhiiviallikad, kaardid, piltkujutised, fotod, tarbekirjandus) aga interpreteeritakse uut moodi. Oluline tähendus on narratiivsetel allikatel (suulised ja kirjalikud, struktureeritud ja struktureerimata küsitlused, intervjuud, elulood, päevikud, memuaarid), osaleval või mitteosaleval vaatlusel ning nähtuste visuaalsel dokumenteerimisel (fotod, filmid, massimeedia).¹⁰ Moodsas, ajaloolise ja sotsioloogilise orientatsiooniga empiirilisel töötavas etnoloogias põimuvad humanitaar- ja sotsiaalteaduste probleemid ja lähenemisviisid ning nende rida võib olla sama paljutahuline ja -tähenduslik kui on kultuur ja selle eri aspektid.

Eesti etnograafia. Seoses 1940. aasta sündmustega Eestis, millega kaasnes rahvateaduse õppetooli sulgemine ja kogenud uurijate kaotamine,¹¹ katkesid ka distsipliini akadeemilise õpetamise traditsioonid.¹² Piiratud ulatuses läbiviidav õppetöö lahutati teadustööst.¹³ Institutsionaalselt dualistlikuks – etnograafiaks ja folkloristikaks killustunud teadusvaldkond (Etnograafiamuseum ja Kirjandusmuseum, Ajaloo Instituut ning Keele ja Kirjanduse Instituut, Tartu Riikliku Ülikooli Ajalooteaduskond ja Filoloogiateaduskond)¹⁴ muudeti teisejärguliseks,¹⁵ mida rõhutas ka etnograafia käsitlemine ajaloo abiteadusena.

Distsipliini nimetusena võeti kasutusele tsariaegne *etnograafia*, mis osutamisega deskriptiivsusele näitas viisi, kuidas pidi kultuuri uurima. Poliitilist, mitte sotsiaalset tellimust täitvad etnograafid pidid silmakirjaliku ideoloogilise, *sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku* kultuuri loosungi vaimus tegelema minevikukultuuri nähtuste (reliktide) ja eelstatult vene kultuurikontaktidega. Poliitilise tellimuse pitserit kandis ka Lääne etnoloogia kontekstis uudne suund – uurida eri sotsiaalseid kihte, eriti aga vaeseid ja kaasaja kultuuriloomise, st *õnneliku sotsialistliku/nõukogude rahva* kujunemise protsesse. Õnneks ei leidnud see propagandistlik suund eesti etnograafide hulgas erilist vastukaja. Üksikud deskriptiivsetele meetoditele tuginevad katsed, mis tehti kolhoositalurahva ja tööliskultuuri uurimisel, ei andnud isiksust eiravas kultuurikäsitluses erilisi tulemusi.¹⁶ Sundisoleeritus välismaailmast, uuema teaduskirjanduse raskesti kättesaadavus, süsteemitus ja selle kasutamise mõeldamatus tingisid teoreetilisi-metodoloogilise mahajäämuse. Seetõttu ei leidnud probleemi- ja inimkesksed kultuurianalüütilised uurimissuunad Eestis erilist vastukaja, täiesti uurimata jäi inimeste sotsiaalne- ja käitumiskultuur ning mõttemaailm.

Eesti etnograafid kaitsesid end marksistliku dogmatismi surve eest teatava passiivsuse, tellimuslikest uurimistöödest eemalehoidmise ja võrdlev ajaloolis-geograafilisele meetodile tugineva ajaloolise etnograafia viljelemisega. Selles valdkonnas ilmus ka rida õnnestunud uurimusi.¹⁷

Üldjoontes valitsesid siiski stiihiline teooriat, sundvalikud, aspektide ühekülsus, deskriptiivsus ja publitseerimise äärmine aeglus. Mõningane uuenemine kulges üsna vaevaliselt. Ajaloolise dimensiooni avarumise, sotsiaal-majandusliku diferentseerumise ja sotsiaal-ajaloolise konteksti arvestamine tõstis huvikeskmesse talurahva kõrval teised sotsiaalse stratifikatsiooni kihid, käsitöölised ja kalurid. Mõningal määral läheneti ka 1960. aastatel Euroopa etnoloogias kanda kinnitanud uutele uurimissuundadele. Ei kasutatud küll moodsaid mõisteid, nagu *väike kogukond*, *argi- ja subkultuur*, *interaktsioon*, *kommunikatsioon*, kuid dünaamiliste kultuuriprotsesside vaatlusel jõuti kultuuriloomise protsesside ja printsiipide, kultuuriloojate endi ja kultuurikommunikatsioonini.¹⁸ Soome-Eesti ühistöö tulemusena valmis *esimese pääsukesena* tänapäeva Loviisa-Võru väikelinnade perekonnaelu võrdlev uurimus,¹⁹ mis sai inglisekeelsete sotsiaalteaduslaste trükiste seas 1994. a preemia.

Kokkuvõtte nõukogudeaegsest etnograafiaalasest uurimistööst esitavad *Eesti rahvakultuuri leksikon*²⁰ ja koguteos *Eesti rahvakultuur*.²¹ Viimases saame kindlas ajaloolises, ruumilises ja sotsiaalmajanduslikus raamistikus ülevaate eesti talurahva elulaadi eri tahkudest – tööelust, argimiljööst, sotsiaalsetest institutsioonidest, tavadest, esememaailmast, sõnalisest ja muusikalisest loomingust, usulistest kujutelmadest ning riidade vahelt ehk ka mentaliteedist agraarühiskonnas. Raamatus ilmnevad siiski juba ka uuemad suundumused. Mõningaid kultuurivaldkondi on käsitletud tervikliku, avatud süsteemina, tuues kultuuri väljendusvormide tagant esile inimeste maailmakäsitlusel põhineva käitumise.

Uuenev etnoloogia: õppe- ja teadustöö Tartu Ülikoolis

Eesti taasiseseisvumine tõi kaasa tõsised paradigmuuutused Eesti etnoloogias. See puudutas eriti akadeemilist õppe- ja teadustöö ümberkorraldamist Tartu Ülikoolis. Viiekümneaastase vaheaja järel taastati 1992. a eesti ajaloo õppetooli raames etnoloogia õppetool,²² mis 1994. aastast tegutseb varasema traditsiooni kohaselt filosoofiateaduskonnas ajaloo osakonnas omaette professorina.²³ Vastavalt Euroopas laialt levinud tavadele ja soovile eemalduda sovjetiaegsest etnograafiast, võeti kasutusele uus, kultuuri süvaanalüüsi eeldav teaduse nimetus *etnoloogia*.²⁴

Õppetöö. Ühiskonnas ja kultuuris toimuvate protsesside ning sotsiaalkultuuriliste probleemide tundmaõppimiseks peab etnoloogia andma üliõpilastele mitmekülgse hariduse, mis kätkeb ka praktiliste oskuste omandamist. Oma humanistliku suhtumisega kultuuriloojatesse ja kultuuri kogusümboolika hõlmamisega peaks etnoloogia Eestiski tõusma oluliseks distsipliiniks, mis võimaldaks lahendada ühiskonna ees seisvaid sotsiaalkultuurilisi probleeme.

Nende eesmärkide saavutamiseks on Eesti etnoloogia kõrval õppekavas põhikursustena ka loengud Euroopa kultuuriruumis elavate rahvas-

te (Põhjamaad, Kes- ja Ida-Euroopa, soome-ugri) kultuuridest ja nende uurimise aspektidest. Kultuuriantropoloogia ja Euroopa etnoloogia ajaloo ning tänapäeva uurimise suundade kõrval pööratakse alam- ja keskastme jooksul erilist tähelepanu tänapäeva etnoloogia teooriatele (nt uusevolutsiionism, süsteemi- ja kommunikatsiooniteooria, semiootika, briti ja prantsuse strukturalism, interaktsionism, fenomenoloogia, ajalooline antropoloogia) ja teadusliku uurimistöö meetodeile (üldine uurimisstrateegia, uurimistehnika, vaatlusviisid ja interpreteerimisprintsipiibid). Kuna tänapäeva ühiskonna uurimine põhineb inimeste kogemuste ja maailmanägemuse analüüsil, siis on õppetöös rõhku pandud empiirilise materjali kogumise meetodite teoreetilisele ja hiljem ka praktilisele omandamisele välitööde käigus. Edukamad üliõpilased osalevad ka õppetooli doktorantide projektides, olles seega otseselt lülitatud allikabaasi loomise protsessi. Välitöödel kogutud materjal koondatakse õppeotstarbelisse arhiivi.

Põhikursustele lisanduvad igal aastal valikkursused, milles kultuuri-, sotsiaal-, poliitilise- ja visuaalse antropoloogia aluste kõrval käsitletakse kultuurianalüüsi eri aspekte (nt tarbimise- ja refleksiivset antropoloogiat, identiteediküsimusi, etnilisust ja rahvuslust, rahvakultuuri ja massitarbimist, ornamendi ja materiaalselt kultuuri semiootilise probleemina). Varasema traditsiooni kohaselt õpetatakse seni etnoloogia õppetooli juures 3 ainepunkti ulatuses ka museoloogiat. Arvestades tänapäevaseid kultuuripärandi säilitamise ja kogumise põhimõtteid ning probleemikäsitlusi,²⁵ oleks Tartu Ülikoolis ilmselt otstarbekas välja arendada omaette museoloogia distsipliin.

Uute õppekavade edukas elluviimine on nõudnud läbimõeldud teugutsemisprogrammi: tehniliste vahendite ja õppekirjanduse muretsemist,²⁶ moodsa terminoloogia juurutamist, õppekirjanduse tõlkimist,²⁷ külalisõppejõudude kutsumist,²⁸ õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmist²⁹ ja aktiivset rahvusvahelist suhtlemist. Siin on õppetooli oluliselt toetanud Avatud Eesti Fondi nelja-aastane stipendium projektile *Etnoloogia õppetooli väljaarendamine Tartu Ülikoolis*.

Oluliseks teetähiseks õppeprotsessi mõtestamisel oli 1995. a toimunud rahvusvaheline seminar *How to Make Ethnologists?*, kus rootsi, soome, poola ja baltisaksa teadlased ning õppejõud analüüsisid õppe- ja teadustööalaseid kogemusi. Seminari materjalid ilmusid ERMi väljaandes *Pro Ethnologia 4*. Samal aastal toimus õppeprogrammide võrdlev ühisseminar ka Saksamaa Kieli Ülikooli etnoloogia õppejõudude ja üliõpilastega. Praegu on käivitunud konkreetne koostööprogramm Turu ja Jyväskylä ülikoolidega, mis sisaldab õppejõudude ja üliõpilaste vahetust, magistrantide ja doktorantide ühisseminare ning ühiseid uurimisprojekte.

Teadustöö. Bakalaureuseõppe kõrval on etnoloogia õppetoolis käivitunud magistri ja doktoriõpe. Seni on kaitstud kuus magistritööd (Heiki Pärdi, Anu Kannike, Ene Kõresaar, Terje Anepaio, Jaanus Plaat, Indrek Jääts), neist viimased viis jätkavad juba doktorantuuris. Sovjetliku

propagandistlikkuse tõttu kaasaja uurimisest eemalehoidvatel etnoloogidel puudusid tänapäeva argikultuuri uurimise kogemused. Ka vastava empiirilise materjali kogumine nõuab pikemaajalist, hoolikat ja visa tööd. Nii tehti esimesed edusammud esemeuurimises, selle taasinterpreteerimise sfääris. A. Kannikese magistritöös³⁰ on õnnestunult käsitletud historiograafilisi ja rahvakunsti teoreetilisi küsimusi, mis puudutavad kunstikommunikatsiooni ja eseme ning pildiuurimise eri probleeme.³¹ Mikroanalüüsile keskendunud E. Kõresaare esemeuurimises³² on inimeste elulaadi, sotsiaalsete normide ja väärtuste kaudu esitatud veenev kattevaiba nn *kultuuriline biograafia*.³³ T. Anepaio laadainstitutsiooni rolli, struktuuri ja miljööd laadaliste endi vaatenurgast analüüsiv magistritöö³⁴ on ehtne rahvaelu uurimus. I. Jääksi magistritöö³⁵ analüüsib mikrotasandit, s.o tegelikku sotsiaalset identiteeti ajaloolises ja kaasaegses perspektiivis. Viimane on eriti huvipakkuv, kuna toob esile Eesti ühiskonna praeguses piiriületussituatsioonis ilmneva selge identiteedinihke, selle ebamäärasuse eriti isiksuse tasandil.

Valmivate doktoritööde sisu ja eesmärgid on omandamas veelgi laiemat haaret ja sügavust. Neis keskendutakse eelkõige lähiminevikku ja tänapäeva kajastava rohke empiirilise materjali kogumisele ning selle analüüsile moodsa etnoloogia teooriate ja meetodite alusel. A. Kannikese doktoritöös³⁶ pole eesmärgiks mitte ainult *tüüpilise eesti kodu* kindlaksmääramine sotsialistlikus ja postsotsialistlikus ühiskonnas, vaid eriti see, kuidas eri sotsiaalsed grupid kaasaegses linnakeskkonnas kohanduvad ja kasutavad avaliku sfääri võimalusi oma personaalse ruumi, kodu kujundamisel. E. Kõresaare doktoritöö³⁷ käsitleb Eestis veel üsna uurimata valdkonda – indiviidi elatud elu ja keskkonna vahelisi suhteid: eestlaste vanema põlvkonna jutustatud ja kirjutatud elulugude põhjal analüüsitakse, kuidas inimesed mõtestavad oma elu muutavas sotsiaalses, ajaloolises ja poliitilises kontekstis, millised on nende kogemused ja väärtushinnangud. T. Anepaio empiirilisele protsessianalüüsile tuginevas projektis³⁸ nähakse ette vaadelda represseeritute sisseelamist ja kohanemist *omas*, kuid *võõraks* muudetud totalitaarses ühiskonnas nii nende endi arusaamade kui ka ümbritseva ühiskonna suhtumise järgi. J. Plaadi magistritöö teemat jätkav ja laiendav doktoritöö³⁹ keskendub religioonietnoloogia, etnopsühholoogia ja sotsioloogia meetodite abil piirkonna usuliikumiste ja koguduste olemuse avamisele ajaloolises ja tänapäevases perspektiivis. Huvipakkuva tulemusena on autoril valminud antropoloogiline film *Püha avarus*. I. Jääksi doktoritöö⁴⁰ käsitleb samuti uudset, seni käsitlemata kultuuriaspekti, st akulturatsiooni- ja enkultuuratsiooniprotsesse eesti-vene segakülas.

Doktoritööd ettevalmistavate uurimuste kõrval on õppetoolis praegu käsil mitmeid teisi uurimisprojekte. Teaduse sihtfinantseerimise raames on koos arheoloogide ja folkloristidega käivitunud ühisprojekt *Argikultuuri protsessid Eestis ajaloolises ja kaasaegses perspektiivis*.

Viimase, 17 ulatusliku uurimisprobleemi hulka on ühe allteemana lülitatud ka rahvusvaheline Soome-Poola-Eesti ühisprojekt *Maaelu moderniseerumisprotsessid 1920–2000*. Samuti osaleb õppetool mitmetes Eesti Teadusfondi poolt rahastatud projektides, näiteks *Kodu kui kultuuritegur* (H. Pärdi), *Mälu kui kultuuritegur* (E. Vunder), *Arktiliste kultuuride identiteet* (A. Leete) jt.

Rahalistest ja muudest raskustest hoolimata on etnoloogias elavnenud ning mitmekesistunud publitseerimistegevus, millele on eespool ka osutatud. Tähelepanu tahaks juhtida veel mõningatele etnoloogia õppetooli õppejõude, magistrandide ja doktorandide poolt avaldatud artiklitele, nii *Pro Ethnologia* 6. numbris kui ERMi Aastaraamatutes ja *Vanavaravedajas*. Suuri lootusi paneb õppetool enese uuele sarjale *Studia Ethnologica Tartuensia*, mis on mõeldud parimate uurimistööde avaldamiseks.⁴¹

Probleemid ja uurimisperspektiivid

Eelpool esitatud teadustööde loetelu pole just pikk. Siin on subjektiivsete põhjuste kõrval ka mitmeid objektiivseid põhjuseid. Vanema põlve uurijad on eesti etnoloogia kardinaalse uuenemise tõttu pisut ehk tagasi tõmbunud. Noored uurijad on veel väheste kogemustega ja nendestki osa õppetööga üle koormatud. Tänapäeva uued kultuuriaspektid nõuavad suuremahulist empiirilise materjali kogumist. Kogutu interpreteerimine on üsna keerukas ja töömahukas protsess. Ümberõppimine ja tohutu infohulga omandamine ja selle rakendamine on samuti aeganõudev. Noorte uurijate senised teadustöö tulemused ja tempo, millega osa eesti etnolooge omandab teadusala tänaseid suundumusi, lubab aga tulevikult parimat lootat.

Praegu kestab eesti etnoloogias veel üleminekuperiood nõukogulikult etnograafialt läänemaailmale omasele mitmekesisemale, dünaamilisemale ja süsteemsele inimkesksele etnoloogiale, kus edasisi perspektiive silmas pidades tuleb lahendada veel rida sõlmküsimusi. Uute uurimistraditsioonide kujundamisel on olulised kolm küsimust: esiteks – kas keskenduda kodusele territooriumile, s.o Eestile; teiseks – kodusele ajale, s.o tänapäevale või tegelda hoopis ruumiliselt eemaloleva, teistsuguse kultuuri ning ajaliselt kaugemal oleva, mineviku uurimisega arhiiviallikate alusel. Vähemtähtis pole ka kolmas – pluralistlike teooriate ja meetodite hulgast sobivate valikute tegemine. Igal juhul ei tohi meetod sisaldada *a priori* potentsiaalseid vastuseid. Elame ajas, kus ka lääne etnoloogilise mõtte paradigmaatilisest uuenemisest ja ideevoolude paljususest tehakse mitmeid kriitilisi järeldusi. Nii peame meiegi õppima senistest kogemustest ja omandama prima.

Nendega võrreldes, kes on muutumise valulise protsessi 1960. aastatest tänapäevani läbi on teinud, oleme meie isegi mõneti paremas positsioonis.

Toetudes tunnustatud sotsiaal-ajaloolaste ja kultuurianalüütikute ideedele, püüame meie vältida Euroopa etnoloogia aastakümnete pikkust kasvamisprotsessi. Täna etnoloogiateaduses on juurdunud Müncheni etnoloogi Klaus Rothi esitatud viis olulisemat printsiipi – kontekstuaalne käsitlus, protsessuaalne vaatlus, analüütilisus, põhinemine teoorial ja probleemikesksus.⁴²

Eesti etnoloogia identiteedi määratlemisel tuleb piiratud teaduspotentsiaali ja paljusid lahendamata teadusprobleeme arvesse võttes, keskenduda rohkem kodustele küsimustele. Esmatähtsad on Eesti ühiskonna erinevate sotsiaalsete rühmade kultuuriloomise protsessid ja kultuurikommunikatsioon. Samuti on oluline kohapealse venekeelse kogukonna argikultuuri- ja mentaliteedianalüüs. Kahjuks pole noored uurijad, nende tolerantsele vaatamata, vastava temaatika vastu huvi tundnud – liialt värske on okupatsiooniga meenutav negatiivne emotsioon või ei osata enam vene keelt? Selle temaatika puhul ei tohiks korrata viga, mis tehti rannarootslaste ja baltisakslaste uurimatajätmisega.⁴³ Noorte romantilistest pürgimustest ja huvist kaugete kultuuride vastu tuleks meil esialgu rohkem soosida huvi soome-ugri rahvaste vastu. Siin on abiks juba kogutud (paraku mõneti ühekülgse materjali) rohkus, konteksti tundmine, vene keele oskus ja kirjanduse kättesaadavus.⁴⁴

Ühtaegu tuleks eelistada veel uurimata tänapäeva killunenud postmodernse ühiskonna mitmepalgelise kultuuri loomise ja tarbimise ning erinevate elustiilide problemaatikat. Praeguse Eesti ühiskonna unikaalne seisund pakub rohkelt võimalusi võrdlevalt analüüsida nii protsessi enast, muutuvaid elustiile ja argimiljööd, müütide purunemist ja uute loomist kui ka sotsiaalse kuuluvustunde, enesemääratluse ja väärtusprioriteetide erinevusi. Moodsa, kujuneva tarbimisühiskonna kõrval tuleks sügavuti uurida ka nõukogudeaegse ühiskonna argielu, selle kulgemist, ikoonilisi sümboleid, tollasest eneseteadvusest, rollimänge ja käitumisvorme, kaksikmoraali, maailmakäsitlust ja muud taolist, mis selgitaks konkreetselt sovjetiajal toimunut. Selle valdkonna vastu on huvi ilmutatud ka mujal maailmas.

Ent tööd tuleb jätkata ka ajaloolises perspektiivis, mis on etnoloogiateaduse üks olulisematest erinevustest antropoloogiaga võrreldes. Ühtlasi tuleb leida uusi strateegiaid kultuuriidentiteetide käsitlemiseks laias rahvusvahelises interdistsiplinaarses diskussioonis. On ju etnoloogia üldine, võrdlev ja interpreteeriv teadus inimesest kui sotsiaalsest ja kultuurilisest olendist nii ajaloolises kui kaasaegses perspektiivis. Kultuur ilma kontinuiteedita on nonsens, kuid kontinuiteeti või traditsiooni tuleb näha mitte ainealase baasina, vaid ühe võimaliku aspektina ajaloolises protsessis.⁴⁵ Vabanemaks ebajärjekindlast ja üldsõnalisest ajaloolisusest tuleb siin keskenduda arhiiviallikate põhjalikule läbitöötamisele, kuid lähtudes nende allikate interpreteerimisel ajaloolise antropoloogia aspektidest.⁴⁶

Raskemaks probleemiks jääb aga valiku küsimus. Millised on sobivaimad teemad? Võimatu on käsitleda kogu inimese poolt loodud/loodavat kultuuri. Ilmselt võiks eelistada kultuuripiire ja piirisituatsiooni ületamisega seotud valdkondi, avaliku ja privaatse vahelisi suhteid, sotsiaalseid dihhotoomiaid ja toimivaid kultuuriprotsesse, traditsioonilise ja modernse dialektikat, sotsiaalseid draamasid ja konflikte. Tuleks valida narratiive, milles on võrreldavust, sündmuste pinget ja muutumist, *oma* ja *võõra* vastandumist, spetsiifiliselt eestlikke väärtusi ja mentaliteete. Samas unustamata, et kultuuriilmingute lõputu jada taga peitub alati kultuuriline stabiilsus ja kultuuri kontinuiteet fundamentaalsel tasandil.

Niisiis on põhiküsimus selles, kas me oskame kõigi paljutöötavate ja ahvatlevate uurimisvaldkondade, teooriate ja meetodite rägastikus teha õigeid valikuid. Uurimispõllu avarust on aga piiramas rahaliste vahendite ja tööjõu nappus.

Viited ja kommentaarid

- ¹ **Marvin Harris.** The Rise of Anthropological theory. A History of Theories of Culture. New York, 1968; Klassiker der Kulturanthropologie. Hrsg. Wolfgang Marshall. München, 1990.
- ² **Ingeborg Weber-Kellermann, Andreas C. Bimmer.** Einführung in die Volkskunde. // Europäische Ethnologie. Eine Wissenschaftsgeschichte. 2. Auflage. Stuttgart, 1985; **Helge Gerndt.** Studienskript Volkskunde. Eine Handreichung für Studierende. München, 1990. S. 27–29; **Nils-Arvid Bringéus.** Der Mensch als Kulturwesen. Eine Einführung in die europäische Ethnologie. Würzburg, 1990; **Orvar Löfgren.** Linking the Local, the National and the Global. Past and Present Trends in European Ethnology. // Ethnologia Europaea. 1996. 26. P. 157–168.
- ³ **Marvin Harris.** The Rise of Anthropological Theory. // Ethnologia Europaea. 1996. 26.
- ⁴ **Günter Wiegmann, Mathias Zender, Gerhard Heilhurth.** Volkskunde. Eine Einführung. Berlin, 1977; **Orvar Löfgren.** World-Views. A Research Perspective. // Ethnologia Scandinavica 1981. P. 21–36; Europäische Ethnologie. Theorie- und Methodendiskussion aus ethnologischer und volkskundlicher Sicht. Hrsg. Heide Nixdorff, Thomas Hauschild. Berlin, 1982; Deutsche Volkskunde – Französische Ethnologie. Zwei Standortbestimmungen. Hrsg. Isac Chiva, Utz Jeggle. Frankfurt/Main, 1987; **Adam Kuper.** Anthropology and anthropologists. The modern British school. London-New York, 1989; **H. Gerndt.** Studienskript Volkskunde. S. 29; **Pioneers.** The History of Finnish Ethnology. Ed. by Matti Räsänen. Studia Fennica. Ethnologica I. Helsinki, 1992; **Tamas Hofer.** National Schools of European Ethnology and the Question of Latent Ethnicity // Ethnologia Europaea. 1996. 26. P. 89–96; **Thomas K. Schippers.** “Latent Ethnicity” or “Patent Problematics” in National Schools of European Ethnology. // Ethnologia Europaea. 1996. 26. P. 107–110.
- ⁵ **Ants Viires.** Etnograafilise mõtte arengu põhijooni. // Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Tln, 1970. Lk 231–251; **Ants Viires.** The Development of Estonian Ethnography during the 20th Century. // Journal of Baltic Studies. 1991. 2. Lk 123–132; **Arved Luts.** The Teaching of Ethnography at the University of Tartu. // Pioneers. The History of Finnish Ethnology. Ed. by Matti Räsänen. Studia Fennica. Ethnologica I. Helsinki, 1992. P. 77–84; **Jüri Linnus.** Etnograafia ja museoloogia Tartu Ülikoolis aastatel 1919–1940. // 70 aastat Eesti Ülikooli. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. XXII(I). Trt, 1989. Lk 50–62; **Elle**

- Vunder. Ethnology at the University of Tartu in Historical Perspective. // *Pro Ethnologia* 4. Trt, 1996. P. 7–30.
- ⁶ **Ilmari Manninen**. Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis. // *Eesti Kirjandus*. 1924. Lk 527–536.
- ⁷ **Claude Levi-Strauss**. Structural Anthropology. New York, 1958; **Åke Hultkranz**. General Ethnological Concepts. Kopenhagen, 1960; **Hans-Georg Gadamer**. Wahrheit und Methode. Tübingen, 1960; **Hermann Bausinger**. Volkskultur in der technischen Welt. Stuttgart, 1961; **Thomas S. Kuhn**. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago, 1962; **Hermann Bausinger**. Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse. Darmstadt, 1971; **Edmund Leach**. Culture and Communication. The Logic by which Symbols are Connected. An Introduction to the Use of Structuralist Analysis in Social Anthropology. Cambridge, 1976; **Roy Bhaskar**. The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences. Brighton, 1979; Paradigmas and Revolutions: Appraisals and Applications of Thomas Kuhn's Philosophy of Science. Ed. by Gary Gutting. Notre Dame, 1980; **Jean-François Lyotard**. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Minneapolis, 1984; **Michel Foucault**. The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language. London, 1985; **Helge Gerndt**. Fach und Begriff "Volkskunde" in der Diskussion. Darmstadt, 1988; **Norbert Elias**. The Civilizing Process. Oxford, 1996.
- ⁸ **Clifford Geertz**. The Interpretation of Cultures. New York, 1973; **Hans-Georg Gadamer**. Philosophical Hermeneutics. Berkeley, 1976; **Ina-Maria Greverus**. Kultur als Alltagswelt. München, 1978; **Allen V. Johnson**. Research Methods in Social Anthropology. London, 1978; **H. Gerndt**. Studienskript Volkskunde. S. 25–39, 85–153; **O. Löfgren**. A Research Perspective. P. 21–36; **Billy Ehn**, **Orvar Löfgren**. Kulturanalys: ett etnologiskt perspektiv. Lund, 1982; **Pierre Bordieu**. Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste. Harvard, 1984; Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography. Ed. by James Clifford, George E. Marcus. Berkeley, 1986; **Jonas Frykman**, **Orvar Löfgren**. Culture builders. London, 1987; Formation of Modernity. Ed. by Stuart Hall, Bram Gieben. Cambridge, 1992.
- ⁹ **H. Gerndt**. Studienskript Volkskunde. S. 40–45; **H. Gerndt**. Kultur als Forschungsfeld: über volkswissenschaftliches Denken und Arbeiten. München, 1981. S. 168–193; **Clifford Geertz**. Dichte Beschreibung. Beiträge zur Verstehen kultureller Systeme. Frankfurt/Main, 1983; A Cultural Studies Reader: History, Theory, Practice. Ed. G. Munns, G. Rajan. London-New York, 1995.
- ¹⁰ **James P. Spradly**. The Ethnographic Interview. New York, 1979; **James P. Spradly**. Participant Observation. New York, 1980; Feldforschung. Qualitative Methoden in der Kulturanalyse. Hrsg. Utz Jeggle. Tübingen, 1984; **Rolf W. Brednich**. Quellen und Methoden. // Grundriss der Volkskunde. Hrsg. R. W. Brednich. Berlin, 1994. S. 73–95.
- ¹¹ Sõja algul, 1941. a saadeti Ferdinand Linnus valesüüdistuse alusel Gorki oblastisse, kus ta 1942. a hukkus. 1944. a lahkusid kodumaalt professor G. Ränk, E. Laid, H. Hagar, H. Kurrik ja I. Talve. **Ants Viires**. Eesti pagulasetnograafid Rootsisis. // Keel ja Kirjandus. 1998. 10.
- ¹² **Arved Luts**. Etnograafide ettevalmistamisest Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944–1985. // Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVI. Trt, 1985. Lk 177–187.
- ¹³ **Ants Viires**. Etnograafia arengust Eesti NSV päevil (1946–1990). // Muunduv rahvakultuur. Tln, 1993. Lk 5–40; **Hain Rebas**. Reflection of a Nation's Fate. Estonian Ethnography in Historical Perspective. P. 261–294, **Arved Luts**. The Teaching of Ethnology at the University of Tartu. P. 79–84, **Elle Vunder**. Ethnology at the University of Tartu in Historical Perspective. P. 14–30. // *Schriften der Baltischen Historischen Kommission*. Bd. 6. Lüneburg, 1995.
- ¹⁴ **Jüri Linnus**. Tagasivaade Eesti Rahva Muuseumile teadusasutuseks. // Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1988–1993. Trt, 1995. Lk 157–160.
- ¹⁵ Etnograafiamuuseumile sai tugevaks tagasilöögiks väljalülitamine Teaduste Akadeemia süsteemist 1963. aastal, kuna Kirjandusmuuseum jäi endiselt selle koosseisu.

- ¹⁶ Näiteks toimus küünilisena mõjuv materjali sundkogumine 1949. a küüditamisjärgse küla kolhoseerimise kohta, mis ettearvatult ebaõnnestus. Viljandi-maa (1962–64) ja Kesk-Eesti Aravete (1983–86) kolhoosikülade kohta kogutud materjal jäi läbi töötamata. Ilmus vaid traditsiooniline kirjeldav ülevaade Võrumaal 1962–64 läbi viidud välitöödest Etnograafiamuuseumi Aastaraamatus XXI (Tln, 1966). Tööliskultuuri kohta vt: **Ene Mäsak**. Elutingimustest Tallinna eeslinnades 1870–1940. Tln, 1981.
- ¹⁷ **Ants Viires ja Ülo Tedre**. Uurimislugu. // Eesti rahvakultuur. Tln, 1988. Lk 26–34.
- ¹⁸ **Elle Vunder**. On the Interpretation of Folk Art. Ants Viires as Transformer of the Discourse. // Kultuuri mõista püüdes. Tln, 1998. Lk 21–34.
- ¹⁹ Everyday Life and Ethnicity. Urban Families in Loviisa and Võru 1988–1991. Ed. by A. Kirveennummi, M. Räsänen, T. J. Virtanen. // Studia Fennica. Ethnologica 2. Helsinki, 1994.
- ²⁰ Eesti rahvakultuuri leksikon. Koostanud ja toimetanud A. Viires. Tln, 1995.
- ²¹ Eesti rahvakultuur. Koostanud ja toimetanud A. Viires ja E. Vunder. Tln, 1998.
- ²² **Arved Luts**. Tartu Ülikooli üliõpilaste etnograafiaalaseid töid 1989–1993. // Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XL. Trt, 1994. Lk 207–219.
- ²³ **E. Vunder**. Ethnology at the University of Tartu. P. 27.
- ²⁴ **Heiki Pärdi**. Mõistetest *etnograafia*, *etnoloogia* ja *rahvateadus*. // Akadeemia. 2. 1998. Lk 252–266; **Ants Viires**. Veel kord etnograafiast ja etnoloogiast. // Akadeemia. 6. 1998. Lk 1332–1336.
- ²⁵ **Tomislav Šola**. What is museology? // Papers in Museology 1. Acta Universitatis Umensis. 168. 1992. P. 11–19; **Tomislav Šola**. Museum Generalists. New Professionals in the Age of Synthesis. // Museum Management and Curatorship. 13. 1994. P. 61–65; **Kevin Walsh**. The Representation of the Past Museums and Heritage in the Past-Modern World. London, New York, 1992.
- ²⁶ Etnoloogia õppetooli raamatukogu, mille loomist alustasime paljunduskoopiastest, on alles kujunemisjärgus. Vabariigiaegne raamatukogu on laiali ERMis ja TÜ raamatukogus. 1997. a saime endale osa Jüri Linnuse raamatukogust, mis sisaldab vanemat kirjandust. Mitmete abiprogrammide (AEF, ETF) toel on käsiraamatukokku muretssetud nii Põhjamaade, Kesk-Euroopa, Inglismaa kui ka USA uusimast etnoloogia/antropoloogiaalast kirjandust.
- ²⁷ Originaalõpikute koostamine on seni õppetooli väikesearvulisele (2,5 kohta) ja ülekoormatud õppejõududele käinud üle jõu, mistõttu oleme tõlkinud kolm õpikut ning mitmeid olulisi teooria- ja metodoloogiaalaseid artikleid, mis on käsikirjadena kasutatavad. Trükiis on ilmumas nn Skandinaavia kultuurianaalüüsi kogumik, mis sisaldab nimetatud maade etnoloogide probleemartikleid. Kavas on ette valmistada samasugune kogumik Saksa etnoloogide töödest.
- ²⁸ Loenguid on pidanud järgmised külalisõppejõud: *prof emer* Ulla Johansen (Köln), *prof* Klaus Roth (München), *prof emer* Nils-Arvid Bringéus (Lund), *prof* Anders Gustavsson (Uppsala), *prof* Bo Lönnqvist (Jyväskylä), dr Pirjo Korkiakangas (Jyväskylä), dr Gitta Böth (Hagen), dr Nadine Wanoko (Pariis). Osa välisõppejõududest on õppetoolile jätnud oma loengukonspekti, mistõttu üliõpilastel on jätkuvalt võimalik õppetöö käigus nendega tutvuda.
- ²⁹ Kõik õppejõud, sh õppetöösse lülitatud magistrandid ja doktorandid on saanud täiendõpet välisülikoolides: USAs J. Plaat ja L. Niglas; Šveitsis E. Kõresaar; Rootsis E. Vunder, A. Järs ja A. Kannike; Inglismaal A. Kannike; Prantsusmaal L. Niglas; Soomes T. Anepaio, J. Jääts, E. Kõresaar, E. Vunder; Belgias E. Vunder.
- ³⁰ **Anu Kannike**. Etnoloogilise esemeuurimise kommunikatiivne aspekt. Eesti rangipuud. Magistritöö. Tartu, 1995. Käsikiri asub TÜ Raamatukogus.
- ³¹ **Anu Kannike**. Pilt kui argikultuuri allikas. // Pro Ethnologia. 3. Trt, 1995. Lk 51–66; **Anu Kannike**. Rahvakunstist esemeuurimise taustal. // Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. Trt, 1996. Lk 105–128.
- ³² **Ene Kõresaar**. Eseme funktsionaalne aspekt. Kattevaip. Magistritöö. Trt, 1996. Magistritöö asub TÜ Raamatukogus. **Ene Kõresaar**. *Vaip – tekki muodi asi*. Etnoloogiline esemeuurimus. // Studia Ethnologica Tartuensia 2. Tartu,

- 1999.
- ³³ **Arjun Appadurai**. The Social Life of Things. // Com. Modities in Cultural Perspective. Ed. by A. Appadurai Cambridge, 1986. P. 3–64.
- ³⁴ **Terje Anepaio**. Tartu linna ja maakonna laadad 1920–1940. Trt, 1995. Magistritöö TÜ Raamatukogus; **Terje Anepaio**. Laat, see ilmarahva pulm. Trt, 1996.
- ³⁵ **Indrek Jääts**. Setude etniline identiteet. // Studia Ethnologica Tartuensia. 1. Trt, 1998.
- ³⁶ **Anu Kannike**. Kodu kui sotsiaalne ruum kaasaegses Eestis. Tarbimisanthropoloogiline perspektiiv. (Valmiv doktoritöö).
- ³⁷ **Ene Kõresaar**. Elulugu, kultuur ja mälu. Kodu- ja väliseestlaste biograafiliste narratiivide võrdlev analüüs. (Valmiv doktoritöö).
- ³⁸ **Terje Anepaio**. Tagasi Eestis. Represseeritute kohanemine ENSVs. (Valmiv doktoritöö).
- ³⁹ **Jaanus Plaat**. Lääne-Eesti usuliikumised 1740 – 20. sajandini. (Valmiv doktoritöö).
- ⁴⁰ **Indrek Jääts**. Välgi venelased 18.–20. sajandil. Integratsiooni- ja assimilatsiooniprotsesside analüüs. (Valmiv doktoritöö).
- ⁴¹ Sama. **Ene Kõresaar**. Vaip – teki muodi asi. Etnoloogiline esemeuurimus. // Studia Ethnologica Tartuensia. 2. Trt, 1999.
- ⁴² **Klaus Roth**. Die Volkskultur Südosteuropas in der Moderne. // Die Volkskultur Südosteuropas in der Moderne. Südosteuropas Jahrbuch. 22. Hg. K. Roth. München, 1992. S. 11–28.
- ⁴³ **Ants Viires**. Eesti rahvateaduse minevik ja tulevik. // Kleio. 1993. 7. Lk 44.
- ⁴⁴ **Art Leete** ja **Liivo Niglas** tulemuslik teadustöö on selle tunnistajaks. Näiteks artiklid üllitises Arctic Studies 1. // Pro Ethnologia 5. Publications of Estonian National Museum. Trt, 1997. Vt ka **Art Leete**. Regarding the Way-finding Habits of the Siberian Peoples, Considering the Khants as an Example. // Folklore: An Electronical Journal of Folklore. Vol. 3. April 1997. <http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol3/soros4.htm>. (Printed version) P.75–92; **Art Leete**. The Kazym Uprising: The West Siberian People's Struggle for Freedom in the 1930s. // Shaman. Journal of the International Society for Shamanistic Research. Szeged. Vol. 6. Nr. 2. Autumn 1998. P. 171–178; **Liivo Niglas**. The Map of the Peoples of the USSR. // Cultural Survival Quartely. Cambridge 1992. Nr. 1. P. 14–16; **Liivo Niglas**. La Femme chez les éleveurs de rennes nenets. // Études Finno-Ougriennes. Paris, 1997. Tome 29. P. 85–104.
- ⁴⁵ **Richard van Dülmen**. Dynamik der Tradition. Studien zur historischen Kulturforschungen. IV. Frankfurt/Main, 1992.
- ⁴⁶ A History of Private Life. I–V. Ed. by Philippe Ariès, Georges Duby. Harvard University Press. London, 1989–1991; **Alf Lüdtke**. The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life. London, 1995; **Gert Dressel**. Historische Anthropologie. Eine Einführung. Wien, 1996.

Rahvusliku ebaõnnestumise ajalugu – Eesti Vabariigi aeg Eesti NSV üldkäsitlustes

Pertti Grönholm

Tõlkinud Helena Sepp

Viiskümmend aastat kestnud nõukogude korra ajal prooviti Eesti ajalooteadust rakendada kommunistliku partei teenistusse. Nõukogude Eesti historiograafia pidi soodustama kodanike poliitilist, ideoloogilist ja kultuurilist kohanemist nõukogude süsteemiga. Ajaloouurijate positsioon ametliku nõukogude marksistliku ajalootõlgenduse ja rahvusliku ajalookäsitluse vahel kujunes väga raskeks. Ühelt poolt pidid ajaloolased oma töid põhjendama marksismi-leninismi ja partei seisukohtadega, teiselt poolt tuli teha teaduslikku uurimistööd professionaalsetel alustel. Lisaks sellele teadsid ajaloolased väga hästi, et rahvuslik ajalookäsitlus elas kindlalt edasi eestlaste mõtetes.

Eriti teravalt pörkusid nõukogude ajalugu ja rahvuslik ajalookäsitlus kokku Eesti Vabariigi esimest iseseisvuse aega (1920–40) tõlgendades, millest nõukogude ajaloolastel tuli luua võimalikult negatiivne ettekujutus. Iseseisvus pidi välja nägema rahvusliku ebaõnnestumisena, et nii põhjendada 1940. a toimunud Eesti okupeerimist ja õigustada nõukogude võimu. Nõukogulik jutustus ja tõlgendused Eesti Vabariigi ajast peegeldasid tugevalt ka seda, kuidas muutus partei ja historiograafia suhe 1940. aastatest alates kuni 1980. aastateni.

Käesolev artikkel põhineb Turu ülikooli üldajaloo õppetoolis 1999. aasta juunis kaitstavale litsentsiaaditööle *Kansallisen epäonnistumisen historia. Neuvostovirolaisen historiankirjoituksen kertomus ja tulkinnat Viron tasavallan ajasta (Rahvusliku ebaõnnestumise ajalugu. Nõukogude Eesti historiograafia jutustus ja tõlgendused Eesti Vabariigi perioodist)*. Oma litsentsiaaditöös kirjeldan ja analüüsin seda, kuidas muutusid ametlik jutustus ja tõlgendused Eesti omariiklusest ja kuidas need peegeldasid erinevates kontekstides, nagu Eesti NSV kommunistlikus parteis, ajalooteaduse institutsioonides ja ajaloolaste hulgas toimunud ideoloogiliste ja teaduslike tingimuste arengut. Ülevaade põhineb kahele teineteist täiendavale vaatenurgale. **Funktsionaalsest vaatevinklist** analüüsin historiograafia sotsiaalseid ja poliitilisi ülesandeid ja funktsioone nõukogude süsteemis. Võtmemõisteteks on selle lähenemisviisi puhul identiteet, poliitiline sotsialiseerimine, akultureerimine ja assimileerimine. **Kommunikatiivsest vaatevinklist** eritlen nõukogude ajalooteaduse mõjutamismehhanisme tekstide tasemel diskursianalüüsi meetoditega.

Võtmemõisted selles vaatevinklis on argumenteerimine ja narratiiv. Analüüsi peamiseks objektiks on Eesti NSV ajaloo üldkäsitlused ja iseseisvuse aega käsitlevad uurimused. Lisaks olen kasutanud oma töös Eesti kommunistliku partei arhiivi Tallinnas ning intervjuerinud mitmeid Eesti ajaloolasi.

Nõukogude süsteemi poliitilised pöörded ja Eesti NSV ajaloo käsitlused

Ajavahemikus 1952–71 avaldatud *Eesti NSV ajalood* ja lühemad üldkäsitlused olid väga tugevalt seotud oma sünniaja poliitiliste ja ideoloogiliste pööretega.

Esimene üldkäsitlus nägi ilmavalgust aastatel 1950–52 keset stalinismi kõige tumedamat ajajärku ja kodanlike natsionalistide vastu suunatud kampaaniaid, mille käigus partei puhastati rahvuslikult meelestatud kommunistidest. Sellega prooviti läbi lõigata viimased vaimsed sidemed Eesti Vabariigiga. *Eesti NSV ajaloo* teise väljaande sünniajale aastatel 1956–57 vajutas pitseri *Hruštšovi sula*, mille reaalne mõju näiteks rahvuspoliitikas jäi oodatust väiksemaks. Partei loobumine stalinismi aja kõige halvematest ideoloogilistest liialdustest ja *eksimustest* sundis ka EKPD ja Eesti NSV Teaduste Akadeemiat kaasajastama ametlikku ajalugu, kuigi jutustus ja tõlgendused Eesti Vabariigi ajast jäid enamuses endisteks.

1971. aastal avaldatud kolmeosalise *Eesti NSV ajaloo* viimane osa oli oluline teaduslik ja ideoloogiline verstaapost Nõukogude Eesti ajalookirjutuses. Kuigi selle sünniaega ei mõjutanud mingi suur ideoloogiline kampaania või poliitiline pööre, oli teose avaldamise ajal Eesti koos teiste Baltimaadega liikumas uude ideoloogilise konservatismi ajajärku. 1960. aastate alguse optimism ja Eesti kultuuri renessanss said 1960. aastate lõpul ja 1970. aastate alguses aeglaselt edenenu, kuid tugeva tagasilöögi. Selle mõju ajalooteaduse jaoks oli siiski mitmetahulisem ja raskemini visandatav kui eelnevate poliitiliste pöörete puhul. *Eesti NSV ajalugu kolmes köites* jäi Nõukogude Eesti historiograafia kõige tähtsamaks üldkäsitluseks; 1960. aastate ajaloo uurimise kesksemad arengujooned, nagu arhiivimaterjali kättesaadavuse paranemine, rahvuskultuuri arengu osaline ümber hindamine, teadlaste *kaadri* laienemine ning uued meetodilised vaatenurgad tõusid teoses selgelt esile.

Eesti omariiklus ja bolševike revolutsioonikäsitlus

Eesti Vabariigi iseseisvusaeg oli Nõukogude Eesti ajaloo uurimise jaoks kõige problemaatilisem periood; põhiküsimuseks oli selle usutavus 1940. a suve sündmuste kõrval. Perioodi tegi problemaatiliseks see, et see ei sobinud üldse kokku partei poolt kinnitatud ja nõukogude histo-

riograafia poolt jälgitud maailmakommunismi metanarratiiviga, mille tuumaks oli müütilisi jooni omandanud revolutsioonijutustus, omamoodi ilmalik versioon juudi-kristlikust kohtupäevast, mille järel kõik muutub. Nõukogulik jutustus maailma ajaloost oli selles suhtes võrreldav universaalse pääsemislooga. See oli jutustus, mille peaosi ei mänginud üksikud kangelased ja erandlikud indiviidid, vaid klassid, massid ja parteid.

Marksistlik ajalootõlgendus pidi olema uus ja innovatiivne mõtteviis, mille eesmärgiks oli *ajaloo seaduste* poolt määratud inimliku draama süžee väljatoomine ja sellele tähenduse andmine. Marksismis sisaldunud mineviku narrativiseerimine tähendas seda, et kaasaeg muutus ühelt poolt *mineviku tulevikuks* ja teiselt poolt *tuleviku minevikuks*. Peale teist maailmasõda sublimeerusid marksismi-leninismi utoopiline element ja pääsemissõnum siiski tasapisi vähem hiilgavaks plaanipidamiseks.¹

Näiteks J. G. Droyseni süstemaatika² seisukohalt on nõukogulik jutustus maailmaajaloost mõistetav nn katastroofilise esitlusena, mis jutustavad jõudude, suundade, huvide ja poliitiliste gruppide vahelisest võitlusest. Marxi ja Engelsi poolt formuleeritud ajaloolise ja dialektilise materialismi ideed koos ajaloo seaduste ja progressi mõistega juhtisid marksistlik-leninlikku historiograafiat tugevalt sellesse suunda. Lenin omalt poolt loobus materialismiga seotud rangest determinismist ja tõi kommunistlikku metanarratiivi aktiivse teguri ehk ennast proletariaadi eelsalgaks kuulutanud professionaalse revolutsioonipartei.³

Ka marksistlik-leninlik jutustus Eesti Vabariigist oli katastroofiline esitus; Eestit vaadeldi tootmisviiside, klasside ja ideoloogiate ning progressi ja tagurluse lahinguväljana, nagu seda *Eesti NSV ajalood* selgelt näitavad. Samas oli nõukogude narratiiv *katastroofiline*: selle järgi oli iseseisvusperiood juba algusest saadik ebaõnnestunud ja hukkumisele määratud. Lugejale püüti jätta muljet, et Eesti sotsiaalmajanduslik areng oli üldiselt kehvemal järjel kui näiteks Nõukogude Liidu oma ja see viis paratamatult ühiskondliku kriisi ning revolutsioonini. Samuti esitleti Eesti sisepoliitikat alati teravneva *klassivõitlusena* ja kodanluse diktatuuri järkjärgulise tugevnemisena, mis lõppes *fašistliku diktatuuriga*. Välispoliitikas domineeris omapoolt Eesti sattumine *imperialistide kiiluvette* ja lõpuks *fašistide leeri*, mida esitleti Eesti valitsuse *nõukogudevaenulikkusest* tingitud paratamatu arengujoonena teel *ummikusse*. Ka kultuuriarengute kirjeldamise süžee jälgis üldist *klassivõitluse*-temaatikat, tõi küll vähem kategoorilisel moel.

See, et Baltimaade rahvaste ja soomlaste enamus oli *bolševike päästmissõnumi* tagasi lükanud, pidi olema erand, mis nõudis seletust.

Balti riikide ja rahvaste erakordsus torkab silma vähemalt nelja küsimuse puhul.

Esiteks see, et eestlaste enamus toetas Eesti iseseisvust ja tahtis lahku lüüa Nõukogude Venest, oli kibe kaotus, mida ei tahetud tunnistada. Soome ja Balti riikide iseseisvumist tõlgendati Lenini ja bolševike partei

auks parimal viisil, selle kinnitusena, et impeeriumi rahvad said soovi korral väljuda *rahvaste vanglast*.⁴

Teiseks. Eestit, nagu Soomet ja teisi Balti riike, valitseti parlamentaarselt: nende demokraatia tugines rahvuslikule põhjale, millise ilmingu sündi Lenini *imperialismi staadiumis elava kapitalismi* teooria alguses ei tuntud.

Kolmandaks. Iseseisvate Balti riikide ja Soome elatustase tõusis kiiremini kui Nõukogude Liidu oma, mida kommunistlikul parteil oli võimatu tunnistada.

Neljandaks erandiks oli kõigi nelja maa kultuuriline, intellektuaalne ja poliitiline orientatsioon läände.

Eesti ja teiste Balti riikide omariikluse periood vajas partei vaatevinklist siiski sobitamist kommunistlikku metanarratiivi vahendeid valimata, et ajalugu moodustaks järjekindla arenguloo eestlaste, lätlaste ja leedulaste tagasitulekust *nõukogude rahvaste suurde perre*. Iseseisvuse aega ja Eesti Vabariigi eksisteerimist tuli seletada eranditena, kuid samas dialektilise ja ajaloolise materialismi *seadusi* ja *loogikat* järgivate ilmingutena.

Jutustus Eesti Vabariigist näis ehituvat sellisele stardipositsioonile, kus iseseisvuse aega vaadeldi vaheajana, mingisuguse üleminekufaasina aastate 1917. ja 1940. *revolutsioonide* vahel. Seda kirjeldab muu hulgas see, et veel 1950. aastate alguses, kui Eesti ajaloo periodiseerimisega tegeledi, äratas ajaloolaste hulgas nõutust see, kas *kodanliku diktatuuri* periood kuulus *sotsialismi ajastu* alla (mis olevat Eestis alanud *oktoobrerevolutsioonist* ja Eesti töörahva kommuunist) või kuulus see hoopis *kapitalismi ajajärku*, kuhu ülejäänud maailm olevat pidama jäänud.⁵ Lõpliku lahendust probleemile ei leitud, kuigi 1950. aastate lõpust alates kalduus kaalukauss selle tõlgenduse poole, et Eesti, Läti ja Leedu puhul oli tegemist maadega, kus *kodanlus oli vägivallaga taastanud kapitalismi*. Sellele viitas muu hulgas 1971. a *Eesti NSV ajaloos* kasutatud formuleering *kapitalismi restauratsiooni periood*.

Vaheaja-argumendiga prooviti kummutada iseseisvuse ajal poliitiliste ja kultuuritegelaste poolt sageli kultiveeritud mõtet Eesti Vabariigist kui eestlaste ajaloolisest eesmärgist, mille poole Eesti rahvas olevat püüelnud juba aastasadu, 13. sajandi *vabadusvõitluse* päevist alates. Müüt aastasadade pikkusest vabadusvõitlusest oli eriti populaarne sõdade perioodil ajavahemikus 1918–20 ja 1920. aastate alguses. Eesmärgi saavutamisest ja lõpp-punktist sai Nõukogude ajalooteaduses eelnenud tõlgenduse antitees: eksisamm ja ebaloomulik vaheaeg.

Nõukogude jutustuse juurde kuulus olulisel viisil ka see, et vaheaeg mõisteti hukka kui negatiivne ja vale asi. Nõukogude ajalookirjutus tegi seda Karl Siilivase arvates kolmel põhjusel.

Esiteks sellepärast, et 1918.–20. a sõda oli lõppenud Nõukogude-Vene poolt toetatud punaste kaotuse ja Tartu rahuga, millest jäi kommu-

nistide ja revolutsionääride mõtetesse hõõguma meelehärm kogu Eesti Vabariigi ajaks. 1920. aastal sõlmitud Tartu rahulepingu vastu oli bolševike partei vasaktiib, kuhu ka Stalin tollal kuulus. Rahu sõlmimist Balti riikide ja Soomega peeti opositsiooni ridades Venemaa kaotuseks ja negatiivseks asjaks. Sellega seostus tõlgendus, mille järgi Eesti Vabariik pidi olema tagurlik, kuna see oli võidelnud revolutsionääride ja nõukogude võimu vastu.

Teiseks põhjuseks oli Siilivase järgi Eesti okupeerimine ehk *nõukogude võimu taaskehtestamine* 1940. aastal, mida vaadeldi kui Nõukogude-Vene varasema kaotuse kompenseerimist. Seda ei öeldud muidugi kunagi avalikult välja, aga näiteks see fakt, et Eesti Vabariigi juhtkonna (Pätsi, Laidoneri jne) puhul hakati rakendama kodusõja aegseid seaduseparagrahve, mille järgi nad olid tõusnud nõukogude võimu vastu aastatel 1917–20, peegeldab seda, kui varakult nõukogulik tõlgendus Eesti Vabariigi ajast ilmavalgust nägi.

Kolmandaks põhjuseks oli Eesti kommunistide kibestumine Eesti Vabariigi vastu; enamik Stalini terrorist pääsenud Eesti kommunistidest oli veetnud lõviosa 1930. aastatest Eesti vanglates. Mitmed nendest, näiteks Oskar Sepre ja Joosep Saat, jätkasid vabariigi kritiseerimist ja mustamist täie hooga veel nõukogude okupatsiooni ajal. Ka EKP vaatevinklist oli tähtis näidata, kuidas Eestis kõik enne nõukogude aega olevat olnud algeine, puudulik, kaitsetu ja õnnetu.⁶

Ebaloomulik, ebastabiilne ja ebaõnnestunud Eesti Vabariik

Nõukogude Eesti ajalooteadus kirjeldas iseseisvuse perioodi vähemalt kolmel viisil negatiivses valguses: see oli *ebaloomulik, ebastabiilne ja ebaõnnestunud*. Kuigi neid mõisteid ei öeldud otse välja, arendati jutustust nii periodiseerimise kui ka süžee poolest selliselt, et lugeja üldmuljeks jääks ettekujutus *ajaloo seaduste ja progressi* vastu asjatult võidelnud ühiskonnast, mis seisis peaaegu kogu aeg revolutsiooni lävel.⁷

Loomuvastaseks tegi Eesti Vabariigi Nõukogude ajaloo suures draamas kaks asja. Esiteks oli see loomuvastane seetõttu, et Eesti oli iseseisvunud Vene impeeriumist, *kunstlikult ja vägivaldselt lahti rebitud*, nagu kõlas tüüpiline stalinistlik tõlgendus. Viimane kujutles Venemaad ja selle rahvaid peaaegu läbi aegade püsiva organismina, mille hulka kuulusid Peeter I aegadest alates ka Balti provintsid.

Hruštšovi ajal venelaste seenioriteeti ja väiksema halva doktriini ajalookirjutuses⁸ enam nii jämedalt ei rakendatud. Partei soovis naasta Lenini õpetuste juurde. Baltimaade iseseisvuse aega hakati tõlgendama rohkem marksismist-leninismist lähtudes.

Nõukogude ajaloo uurimuses hakati rõhutama Eestis aastatel 1917–18 toimunud *revolutsiooni* mahasurumise ebaloomulikkust: kodanlus oli

saanud uuesti võimu juurde ja imperialistlike välisriikide abiga surunud revolutsiooni maha. Samuti kasutati 1940. a *revolutsiooni* ära selleks, et näidata kuidas Eesti töörahas oli kogu aeg soovinud *taastada* nõukogude võimu ja ühineda Nõukogude Liiduga. Kui *proletariaat* Baltimaades oli juba *võimu oma kätte haaranud*, võis tagurlus taastada oma võimu vaid ajutiselt. Jutustuses implitsiitselt väljendatud teesid või *kõrvalsüžeed* (näiteks väited *ekspluateerimise ja terrori süvenemisest* ning *klassivõitluse teravnemisest*) toetasid loodud pilti sündmuste ja protsesside vankumatust teest *revolutsiooni* poole, mis lõpuks *parandas* ajaloo käiku ja tõi eestlased ja teised Balti rahvad jälle tagasi *nõukogude rahvaste perre*. Loomuvastaseks tembeldata ka kodanluse katsed takistada klassivõitlust ja revolutsioonilist tegevust, millega üritati vaid lootusetult aeglustada *ajaloo seaduste* toimimist ja *ajaloo kulgu* maailmaajaloo kõige progressiivsema ühiskonnakorralduse poole.⁹

Kogu Eesti Vabariigi sotsiaalsel ja sisepoliitilist situatsiooni taheti näidata ebastabiilsena, vastuolude ja antagonismi hõngulise lahinguväljana, kus kodanlus vastas terroriga, kui proletariaat proovis oma elutingimusi parandada. Eesti Vabariik asetses juba oma lähtekoha poolest hallis tsoonis kapitalismi ja sotsialismi perioodide vahel. Selles must-valges maailmapildis, mis mõjutas Stalini-aegset parteid, polnud ruumi *kolmandale teele*, väikerahvastele ja -riikidele või neutraliteedile. Partei tahtis rõhutada *rahva ja valitseva kliki* vahelist antagonismi. Rahvusriik kujutleti olevat vaid rikkaima kodanluse projekt; rahva enamus väideti olevat tahtnud Nõukogude korra *taastamist*.¹⁰ *Klassivõitlusest* kujunes nõukogude tõlgenduse järgi valitsev eluseisund, mille juures rahva enamuse argipäev ja elu ei olnud inimväärne ega õiglane. Alates 1960. aastatest hakati selle ettekujutuse põhjendamiseks üha efektiivsemalt kasutama *turgude ja konjunktuuride mõju* eestlaste elujärje ebastabiilsuse suurendajana. Stalinismi ajastul oli rõhuasetus olnud *kodanluse verise terrori* peal, aga hilisemates *Eesti NSV ajalugudes* seda rõhuasetust leevendati. Kujutati ette ka seda, et Eesti rahvusvaheline positsioon ja *nõukogudevaenulik välispoliitika* tegid Eestist ebastabiilse ja ebaturvalise maa. Nõukogude ajaloouurimine proovis eriti osutada, et sotsiaalsed ja sisepoliitilised vastuolud ei peegeldunud mitte ainult välispoliitikas, vaid määrasid ka Eesti valikuid julgeolekupoliitilistes küsimustes ja suhetes N Liiduga.

Nõukogude Eesti ajalookirjutus proovis (eriti 1950. aastate lõpust alates) rõhutada Eesti ühiskonnakorralduse, majandussüsteemi ning Eesti valitsuse välispoliitika ebaõnnestumist. Ebaõnnestumiste hulka liigitati muu hulgas *maareform*, 1920. aastate majanduspoliitika, parlamentaarne demokraatia ja Eesti neutraliteedipoliitika. Veel Stalini ajal kujutleti Eestit väga must-valgelt nagu ühte kapitalistliku maailma uut väikeriiki, mille olemasolu põhines *lääne imperialistide* toetusel. Hruštšovi ajastul hakati väidetud ebaõnnestumiste põhjusi otsima järjest rohkem Eesti valitsuste valikutest. Nii võidi *ebaõnnestumisi* põhjendada mitte ainult *ajaloo*

seadustega, vaid ka *kodanlike valitsejate* tegevusega. *Ajaloo seadused* püsisid siiski jätkuvalt esmajärguliste Eesti Vabariigi saatuse selgitajate-na. Kui teadlased soovisid või pidid üksikasjalikumalt kirjeldama Eesti Vabariigi poliitilisi sündmusi ja ühiskondlikke protsesse, oli loomulik si-duda poliitiline otsustamine ja valikud nende küsimustega, kuidas või-mul olijad esindasid *rahva huve*.

Muidugi olid kaks *revolutsiooni* ja üks *relvastatud ülestõus* juba iseenesest piisav tõestus Eesti Vabariigi *kõlbmatusele* osutamiseks, kuid partei näis vähemalt üldkäsitlete järgi otsustades veel kaugemale sihti-vat. Eesti Vabariigi aeg väideti olevat olnud rahva enamuse jaoks vaesuse ja lootusetuse periood, mis, mõned *kultuurisaavutused* välja arvatud, ei tootnud peaaegu midagi mainimisväärset ega positiivset.

Nõukoguliku käsitluse põhiteemad

Eesti Vabariigi ajast konstrueeritud marksistlik-leninlikus jutustu-ses on näha mõningaid kogu Eesti ajalugu läbivaid teemasid. Need olid eelkõige eestlaste ja venelaste igipõline sõprus ning mõte, et Eestit ja Baltikumi territooriumi on lääne vallutajad alati proovinud kasutada Ve-nemaale suunduva rünnaku baasina ja Läänemere idakalda sillapeana. Kolmas keskne teema oli loomulikult igipõline ekspluateerijate ja eks-pluateeritavate vaheline *klassivõitlus*, millega Eesti ajaloos seondus veel selgelt rahvuslik aspekt, mida nõukogude ajaloo uurimine oskas ära kasu-tada. Neljas teema, kolme esimese teema põhjal tehtud kokkuvõte, oli mõte Baltikumi kuulumisest loomuliku osana Venemaa koosseisu nii kultuuriliselt, majandusgeograafiliselt kui ka poliitiliselt. Vene impeeriu-mi negatiivsed fenomenid toodi küll esile, aga neid leevendati muu hul-gas *väiksema halva* doktriini abil.

Esimesena mainitud teemat jutustuses Eesti Vabariigist esindasid Nõukogude Liidu *rahupoliitika* ja püüe arendada *rahulikke ja sõbralikke suhteid* naaber-Eestiga. Teema esines juba stalinistlikus ajalooteaduses, aga selle osakaalu suurendati Hruštšovi ajal veelgi. Varasemas ajaloos nähti venelasi peamiselt eestlaste aitajatena nende võitluses vaenlaste ja rõhujate vastu (eestlaste muistses vabadusvõitluses ning talurahva liiku-mises ja -ülestõusudes).¹¹

Venemaa koosseisu mittekuuluva Baltikumi poolt loodud ohtu ja kaudset turvalisusrisiki Venemaa jaoks toodi esile nii 1920. aastate alguse kui ka 1930. aastate rahvusvahelist poliitilist olukorda käsitledes. Algu-ses moodustasid ohu lääne imperialistlikud interventsionistid (Suurbri-tannia, Prantsusmaa ja Ühendriigid), seejärel Suurbritannia ja 1930. aas-tatel fašistlik Saksamaa, nende kõikidega olevat Eesti *intrigeerinud*. Seda teesi tugevdas Nõukogude ajalookirjutus viidetega minevikule, meenutades eestlaste ja venelaste *ühist võitlust* varjaagivallutajate vastu. Samuti kujutleti, et Vana-Liivimaa, Rootsi ja Poola olevat kasutanud

Baltikumi Venemaa vastaste rünnakute hüppelauana.¹² Sama turvalisusteema on kaasajalgi jätkuvalt vene Baltikumi-diskussioonide arsenalis.¹³

Klassivõitlus oli kõige tähtsam Eesti Vabariigi kirjeldust valitsev teema. See olevat alanud juba 13. sajandi iseseisvusvõitlusest saksa ja taani vallutajate vastu. *Klassivõitlus* seostati kerge vaevaga mitmete ajaloo perioodidega, nagu eesti talurahva ülestõusudega¹⁴ või 19. sajandi teise poole rahvusliku ärkamisega.¹⁵ *Klassivõitlus* oli teema, millega saadi korduvalt ilmestada ajaloo dialektika ja materialismi seaduste tähtsust minevikus. Eesti puhul andis *klassivõitluse*-jutustustele tugevalt tooni ka sakslaste ja eestlaste vaheline etniline vastuolu. Nõukogude historiograafia ei loobunud sellest etnilisest aspektist, mida oli rõhutanud rahvuslik ajaloouurimus, vaid kasutas seda sihikindlalt ära. Rahvusliku ajalooteaduse suur jutustus eestlaste vastupanust ja püüdlustest iseseisvuse poole pöörati nõukogude ajalookäsitluses *klassivõitluse* protsessiks.

Neljandaks selgelt eristuvaks teemaks oli eestlaste ja Eesti ala *loomulik* kokkukuulumine Venemaaga. Nagu varem olen kirjeldanud, näitlikustati ja põhjendati seda teemat Eesti Vabariigi kõikide võimalike majanduslike ja julgeolekupoliitiliste probleemidega. Teema oli tugevalt esil ka teiste Eesti ajaloo etappide kirjeldustes. Eesti ja Liivimaa liitmist Venemaaga suure Põhjasõja tulemusena põhjendati mitte ainult väiksema halva dogmaga, vaid ka Venemaa majanduslike ja turvalisuspoliitiliste vajadustega.¹⁶ Nagu Kristian Gerner ja Stefan Hedlund on tõdenud, hoidis Nõukogude ajalugu kindlalt üleval tsaristliku ajaloo müüti sellest, et venelastel ja Venemaal on läbi ajaloo olnud kaitsta legitiimseid huve Baltikumis. Nõukogude kodanikud ja eelkõige enamus venelastest indoktrineeriti uskuma, et neil oli moraalne ja ajalooline õigus kontrollida ja venestada kogu Nõukogude Liitu, Baltimaad kaasa arvatud.¹⁷

Iseseisvusaja periodiseerimine

Kui vaadelda populaarteaduslike Nõukogude Eesti ajalooteoste poolt loodud pilti Eesti Vabariigist jutustuse ehk narratiivina, on kerge märgata, et periodiseerimine oli kõige olulisem jutustust toetanud konstruktsioon ja seletuse osa. Periodiseerimisega ning selles sisalduvate põhimõistete ja nimetustega jagati iseseisvusaeg neljaks faasiks, mille pöördepunktideks määratleti Tartu rahu (1920), kommunistide riigipöördekatse (1924), majandusdepressiooni algus (1929), Pätsi riigipööre (1934) ja Nõukogude okupatsioon (1940). Jutustuse põhielemendid, näiteks perioodid ja pöördepunktid ei muutunud *Eesti NSV ajalugudes* aastakümnete vältel, vaid need jäid samaks 1940. aastate lõpust alates. Mõned teadlased püüdsid mõju avaldada vaid ajajärkude nimetustele (näiteks arutelu *fašismi perioodi* üle).

Periodiseerimine ei tähendanud vaid mehhaanilist aja või mineviku sündmuste käigu jaotamist, vaid sellel oli oluline tähendus ka kõige täht-

samate mõistete ja tõlgenduste määratlemisel ja kinnistamisel. Periodiseerimine sai samas ka deduktiivseks seletusmalliks. Partei juhtkonna ja Nõukogude Eesti ajaloolaste poolt loodud põhimõisted ja periodiseerimine moodustasid selgroo, mis hoidis koos tõlgendust Eesti Vabariigi ajast. EKP Keskkomitee ei soovinud kunagi sellest loobuda või seda uuendada, mida kinnitab muu hulgas perioodide ajaraamide ja nimetuste muutumatus. Periodiseerimine kirjutas ette, missuguseid fakte ja tõlgendusi pidid ajaloolased rõhutama, toetama ja tugevdama. Periodiseerimine töötas väga sageli ka uurimisprojekti, monograafia või artikli ajalise ja temaatilise raamistikuna.

Kõige täpsemalt jälgis Nõukogude Eesti ajaloo ametlikku periodiseerimist 1971. aasta *Eesti NSV ajalugu*. Kõikide teiste üldkäsitluste puhul esines kõrvalekaldumisi. Kokkusurutud üldkäsitlustes, näiteks Kahki ja Siilivase *Eesti NSV ajalugu* (1978, 1984, 1987) ja *Eesti NSV ajalugu. Kõrgkoolide õpik* (1980) ei peetud eriti tähtsaks kapitalismi ajutise ja ebastabiilse juurdumise perioodi, vaid sellest mindi mööda väga kiiresti või sellega seotud sündmuse ja arengujooni käsitleti hoopis seoses eelneva või järgneva perioodiga.

Alates 1957. aasta *Eesti NSV ajaloost* torkas järjest rohkem silma kultuuriajaloo käsitluse erinevus Eesti sotsiaalmajandusliku ja poliitilise arengu tõlgendusest. Süstemaatiline esitus, mida ei jagatud perioodideks, oli kinnistunud kultuuriarengu esitlemisviisiks juba Stalini ajal. Stalinismi murdumise järel hakkas süstemaatiline esitus kõigist ideoloogilistest tõlgendustest hoolimata eraldama teaduste, kunsti ja rahvakultuuri arengut muust ajaloost. Kultuuriajaloo oli 1960. aastate lõpuks moodustunud veidi vabam ajaloo saareke, kus saadi sallida isegi rahvusliku tooniga tõlgendusi. See joon ilmnas ka 1971. aasta *Eesti NSV ajaloos*.

EKP kui nõukoguliku käsitluse peategelane

Nõukogude Eesti üldkäsitluste jutustus Eesti Vabariigist muutus juba 1940. aastate lõpust oma struktuurilt kaheharuliseks. Üheltpoolt esitati Eesti Vabariigi ajalooetappide kirjeldus, mis rõhutas vabariigi ebaloomulikust, ebastabiilsust ja ebaõnnestumist. Teiselt poolt esitati jutustus EKPst, kes oli narratiivi tegelik kangelane ja kelle tegevuse ümber põimused enam-vähem kõik sisepoliitilised sündmused.

Esimese jutustuse süžeed võiks tüübi järgi iseloomustada *paljastussüžeenä*. Sellega püüti näidata Eesti ühiskonna *laostumist*. Seevastu *klassivõitluse*-jutustuse süžee tüüpi iseloomustab paremini mõiste *lahendus-süžee*, mis liitus eriti *klassivõitlusega* ja kommunistide tegevusega *nõukogude võimu taaskehtestamiseks*.¹⁸

Kui jutustuse nn punast niiti chk *süžeed* eritleda süžeeanalüüsi abil, võib Nõukogude Eesti jutustuse vabariigi ajast kokku võtta tegutsejateks,

tegevust toetavateks teisteks teguriteks, tegutsemise vastasteks ja tegutsemist pidurdavateks teguriteks.¹⁹ Kui analüüsitakse Nõukogude Eesti ajaloouurimise poolt toodetud jutustusi Eesti Vabariigi kohta sihiratsionaalse ja tahtliku tegutsemise vaatenurgast, võib ajalooteaduse rõhuasetuse muutusi tajuda sellestki vaatevinklist. Siiski süžeestruktuur ning selle tuum ja siht, *võitlus nõukogude korra taaskehtestamise eest*, jäi praktiliselt samaks Stalini ajast kuni Gorbatšovi ajani välja.

Stalini aegses ajaloouurimuses rõhutati *masside* ja *tööraha* rolli jutustuse esmajärgulise tegutsejana. Kommunistlikule parteile ei antud nii tähtsat rolli nagu hiljem. Partei juhtkond arvati olevat kõrvale kaldunud *leninlikust* suunast, isegi reetnud proletariaadi ja partei. Sellele vaatamata, et partei juhtkond oli likvideeritud ja kuulutatud reeturiteks, püüdsid EKP ja Nõukogude ajaloolased tervendada parteid ja tõsta seda Eesti rahva eestvõitlejaks juba Stalini ajal. Ettekujutus EKPst tegutsejana konstrueeriti võrdlemisi ambivalenttsel viisil: ühelt poolt väideti, et see olevat tegutsenud peamiselt *ajaloo seaduste* ja *klassivõitluse* eelduste kohaselt, teiselt poolt arvati, et partei juhtkond olevat esindanud ideoloogilist kõrvalekaldumist, *valesid* nägemusi ja isegi *sabotaaži* ja *reeturlust*. Tekib küsimus, kui ortodoksne leninlik-stalinlik partei üldse oli? EKP näis Stalini ajal väga ebamäärase, peaaegu müütilise kollektiivina, mitte isikupärastest indiviididest koosneva parteina.

Marksismi-leninismi metanarratiivis olid töölikklass ehk *proletariaat* ja *massid* tegelikuks ajaloo käivitavaks jõuks. Eesti töörahvas, nii tööstustöölised kui ka väiketalupojad ja maatöölised, jäid Nõukogude Eesti ajalugudes siiski aktiivse tegutsejana EKP varju. Selles osas püüdis Nõukogude ajalugu lappida jutustust sellega, et liitis revolutsioonilise tegevusega kõik võimalikud tööliste streigid, meelevaldused ja protestid. Seda, kes tegelikult kuulusid Eesti Vabariigis *proletariaadi* hulka, ei määratletud kuigi täpselt. Nii üldkäsitlustes kui ka monograafiates ei analüüsitud seda, kellest eesti *proletariaat* koosnes, kuidas muutus tema struktuur iseseisvuse ajal ja missugune oli tema hulka liigitatud inimeste ühiskondlik teadlikkus ja klassiidentiteet. Seda tehti järelemõeldult, sest lahtised definitsioonid olid ajalookirjutuse erinevate ülesannete ja tegevuste seisukohalt kasutamiskõlblikumad. Mõisted *proletariaat*, *töörahas*, *töölikklass* ja *rahvahulgad* olid vajaduse korral paindlikud instrumendid. Ühelt poolt olid need näiliselt tugevalt defineeritud *teaduslikud* kategooriad, teiselt poolt peaaegu müütilised entiteedid, mille mainimine kontekstist sõltumata tõi endaga autoriteetse ja positiivse väärtushinnangu.

Peale 1956. aastat tugevnes partei roll jutustuse vaieldamatu tegurina ja seda hakati toetama kõikide võtetega, eelkõige Partei Ajaloo Instituudi uurimustööde abil. Partei likvideeritud juhtkond rehabiliteeriti ning juhtivad kommunistid *elustati* tegutsejatena ja nendest prooviti teha rahvuslikud juhid. Eriti Viktor Kingissepa ümber püüti luua märtri oreool: temast sai kõige tähtsam EKP rahvuslik kangelane. Hruštšovi ajal sai

EKPst jutustuse kõige tähtsam tegur ja sellesse rolli ta jäi kuni 1980. aastate lõpuni.

Eesti iseseisvuse aegse EKP tegevuse motiivid jäid ajaloouurimuses kogu nõukogude ajaks samaks. Partei eesmärgiks oli *valitseva kliki rahvavaenuliku poliitika paljastamine, kodanliku diktatuuri kukutamine ja nõukogude võimu taaskehtestamine*. Alates 1960. aastatest hakati üha enam rõhutama EKP poolt ühiskondlike ja poliitiliste olude parandamise heaks tehtud tööd, eelkõige EKP libaorganisatsioonide parlamentaarset tegevust. Nende motiivide rõhutamise soovis nõukogude ajalugu inimlikustada ja pehmenendada parteist tekkinud teravalt konspiratiivset ettekujutust. Samal ajal, kui prooviti kinnistada ettekujutust EKPst kui töörahva järjekindlast ja kangelaslikust eestvõitlejast, hakati kirjeldama ka partei sisevastuolusid. Näiteks parteitöö raskemaks muutumist 1920. aastate lõpul hakati põhjendama lisaks vaigele terrorile ja tagurluse süvenemisele ka partei siseraskuste abil.

EKP tegutsemisviisidest hakati konstrueerima mitmekülgsemat pilti. Stalini ajal ei olnud partei parlamentaarsete tegevusele pööratud erilist tähelepanu, aga Stalini surma järel hakati uurimustöös rõhutama EKP libaorganisatsiooni (näiteks töörahva ühistrinnet) ja igasugust seaduslikku tegevust, näiteks propagandat ja agitatsiooni, ajalehti ning streigiliikumisi. Siiski ei selgitatud kunagi põhjalikult näiteks EKP ja NLKP suhete arenemist 1920. ja 1930. aastatel. EKP tegevust vaadeldi vaid suhtes Kominterniga, mida esitleti kui Nõukogude Liidust sõltumatut tegurit.

Lõppude lõpuks jäi ettekujutus EKPst ning partei liikmetest kui *ajaloolise draama* peategelasest nõukogude ajalookirjutuses siiski väga formaalseks. Partei arvati esindavat kõike head inimkonna arengus, sestap pidid ka üksikud revolutsionäärid olema ideaalsed ja vooruslikud. Seetõttu esitleti *proletariaadi kangelasi* marksismi-leninismi kollektiivsete vooruste ja ideaalide väljendajatena, kelle isikupärased omadused prooviti tahaplaanile suruda. Need revolutsioonilised voorused olid otustavus, järjekindlus, järeleandmatus, ortodoksia, truudus, kuulekus, ausus, otsekoheus, leidlikkus, omakasupüüdmatlus, eneseohverdatus, patriootilisus jne.

Ettekujutus EKPst ajaloolise tegelasena kivistus 1950. aastate lõpu ja 1960. aastate uurimustel põhineva järel kiiresti kindlasse vormi. Brežnevi valitsusajal EKP Eesti Vabariigi aegset tegevust enam kuigi palju ei uuritud. Kui jutustus EKPst oli kord valmis saanud, polnud partei arvates ajaloolastel vajadust enam seda teemat tuhnida. Näis nii, et 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate alguses polnud üksikasjalik EKP juhtivtegelaste ajaloo uurimine enam partei arvates soovitatav tegevus. Kingissepa, Anvelti ja Pöögelmanni iseloomustused kivistusid, nagu Nõukogude ajaloo poolt esitletud indiviidid ja grupid üldiselt, ideoloogilisteks sümboliteks, *nõukogude ikoonideks*.

Viited ja kommentaarid

- ¹ Vt nt: **Hayden White**. The Content of the Form. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987. P. 142–143, 149, 165. H. White tsiteerib peamiselt Fredric Jamesoni mõtteid marksistliku ajaloo narratiivsusest.
- ² J. G. Droysen jagas teoses *Historik* nn jutustavad ajalood nelja alagruppi. Need olid pragmaatiline esitus (die pragmatische Darstellung), monograafiline esitus (die monographische Darstellung), biograafiline esitus (die biographische Darstellung) ja katastroofiline esitus (die katastrophische Darstellung). Vt täpsemalt: **Johann Gustav Droysen**. *Historik. Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*. Hrsg. von Rudolf Hübner. München und Berlin, 1937. S. 360–364.
- ³ **Pertti Grönholm**. *Kansallisen epäonnistumisen historia*. Neuvostovirolaisen historiankirjoituksen kertomus ja tulkinnat Viron tasavallan ajasta. Licensiaatin tutkielma, Turun yliopisto, 1999. S. 2–6. Vt ka: A Dictionary of Marxist Thought. Ed. by Tom Bottomore. Blackwell, Worcester, 1983. Terminid *Determinism, Dialectical materialism, Dialectics, Historical materialism, Progress*. P. 117–128, 206–210, 398–399.
- ⁴ Soome ja Baltimaad moodustasid erandi, sest kõik teised impeeriumi rahvad pidid loobuma iseseisvuslootustest. Näiteks Ukraina Rahvavabariik ja Gruusia taasühendati mõne formaalse iseseisvusaasta järel Nõukogude Venemaaga.
- ⁵ Vt nt: **Joosep Saat**. Eesti NSV ajaloo kapitalistliku formatsiooni periodiseerimisest. // Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest. H. Moora, A. Vassar, J. Saat, V. Maamägi. Tln: ERK, 1954. Lk 67.
- ⁶ Autori intervjuu K. Siilivasega 24. aprillil 1996.
- ⁷ Ka teised minu poolt intervjuueeritud ajaloolased on juba varakult tunnistanud, et partei proovis määratleda Eesti Vabariiki *loomuvastase* nähtusena. Sellele on viidanud muuhulgas Tiit Rosenberg ja Karl Siilivask.
- ⁸ Doktriin, mille järgi mitteslaavi rahvaste sattumine Vene impeeriumi koosseisu oli *vähem halb* (hiljem juba progressiivne nähtus) kui see, et need oleks liidetud Türgi, Poola või Rootsiaga.
- ⁹ Näiteks Gustav Naan on märkinud 1947. aastal, et *Eesti kodanlusele oli jäämine Nõukogude Vene koosseisu niisama võimalik kui lahkulöömine kapitalistlikust Venemaast*. **Viktor Maamägi**. Eesti töörahva võitlus riikliku liidu eest NSV Liidu rahvastega. // Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähendusest. Lühiaurimusi. Toim. A. Vassar. Tln: ERK, 1960. Lk 255.
- ¹⁰ Eesti bolševik Viktor Kingissepp oli 1920. aastal olnud arvamusel, et iseseisev Eesti Vabariik oli vaid *kodanliku kontrrevolutsiooni loosung ja võitlushüüd*, kuna kodanlus oli asutanud iseseisva riigi *klassivõitluse tules*. Vt täpsemalt: **Viktor Kingissepp**. Kellele iseseisvus, kellele ike. Tln: RK Poliitiline kirjastus, 1946. Lk 16.
- ¹¹ Vt täpsemalt nt: Eesti NSV ajalugu. Tln, 1957. Lk 30–32, 38–56, 65–66, 69–71, 96–101.
- ¹² Vt samas. Lk 51–56, 88–89, 128–129.
- ¹³ Vt nt **Kristian Gerner, Stefan Hedlund**. The Baltic Sea States and the End of the Soviet Empire. Routledge, London 1993. P. 62–63.
- ¹⁴ Jüriöö ülestõus aastatel 1343–45, 1560. aasta ülestõus, aastate 1805–23 rahu-tused, Mahtra sõda 1858.
- ¹⁵ Vt nt: Eesti NSV ajalugu. Tln, 1957. Lk 68–71, 99–100, 114–115, 136–140, 166–168, 178–181, 197–200, 213–220.
- ¹⁶ Nt: Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähendusest. Lühiaurimusi. Toim. Artur Vassar. Tln: ERK, 1960. Seal kirjeldati Eesti ja Liivima liitmist Venemaaga 1710. aastal *progressiivse* nähtusena, kuna venelased teostasid umbes 200 aastat hiljem *ajaloo tingimuste nõudmisel* sotsialistliku revolutsiooni ja asutasid *leninismi kodumaa*. Eesti liitmist impeeriumiga põhjendati *sellega, et eestlaste jaoks oli parem kuuluda tsaari impeeriumi kui näiteks Poola või Rootsi koosseisu*, kuna eestlased said niimoodi hiljem selle *au* osaliseks, et bolševikud haarasid võimu 1917. aastal just Venemaal. Eesti Venemaaga ühendamise progressiivsust põhjendati ka sellega, et eestlased said Ve-

nemaa koosseisus osaliseks *kapitalismi kiirest arengust* 19. sajandil. Rootsi kapitalismiga seda siiski ei juletud avalikult võrrelda. Eesti rahva *ajaloolist saatust* arvati siis tihedalt liituvat Venemaa ja selle arenguga. Ka revolutsioonilise töölisliikumise sünni ja revolutsiooni eelduste pärast kuulumist Venemaa koosseisu peeti asendamatuks. Vt lähemalt: **V. Maamägi**. Lk 249–250. Vt ka: Eesti NSV ajalugu. Tln, 1957. Lk 131–132.

- ¹⁷ Nõukogude ajalugu kasutas selles küsimuses ära muu hulgas Karl Marxi 1879. aastal avaldatud kirjutuste kogumikku Peeter I välispoliitikast. Nõukogude ajalugu tõlgendas, et Marx oli heaks kiitnud Venemaa läände suundunud ekspansiooni, kuigi ta oli just nimelt kritiseerinud Peetri vallutuspoliitikat ja proovis pöörata läänemaade avaliku arvamise Venemaa vastaseks. Vaata täpsemalt **K. Gerner, S. Hedlund**. P. 60–61.
- ¹⁸ Lahendussüžee ja paljastussüžee tüpologiseerimine on pärit prantsuse narratoloogi Seymour Chatmani sulest. Ta jagab lahendussüžee apüholoogiliseks, sündmustekeskseks ja kronoloogiliseks. Paljastussüžee on jälle psühologiseeriv, asja- või isikukeskne. Vt täpsemalt: **Seymour Chatman**. *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1980.
- ¹⁹ Süžeeanalüüs põhineb Pertti Alasuutari mudelile, mida ta on esitlenud oma teoses: **Pertti Alasuutari**. *Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere, 1993*. Süžeeanalüüsi mudelit olen täpsemalt selgitanud oma litsensiaaditöö sissejuhatuses.

Joonis 1. Eero Medijainen esitamas oma ettekannet konverentsil Eesti ajalooteadus III aastatuhande künnisel 7. jaanuaril 1999. Foto: Jaak Nilson.

Eesti välissuhete ajaloo uurimisest

Eero Medijainen

Millest lähtume?

Eestis ja eriti Tartu Ülikoolis tehti 1960.–80. aastatel arvukalt nii lõputöö (diplomitöö) ja isegi magistritöö (kandidaaditöö?) tasemel uurimusi Eesti Vabariigi ja mõne teise riigi omavahelistest suhetest. Tüüpilisemad pealkirjad niisugustel kirjatöödel olid näiteks *kodanliku Eesti-Poola suhted*, *kodanliku Eesti-Saksamaa suhted*, *kodanliku Eesti-Skandinaavia*, *kodanliku Eesti ja NSV Liidu suhted* ühel või teisel perioodil. Enamasti tehti vahet 1920. ja 1930. aastatel.¹

Nõukogude Eestis kasutati kahe maailmasõja vahelise ajaloo perioodiseerimisel nõukogude ja eeskätt vene, aga ka saksa keeles ilmunud ajaloolaste tööd Weimari vabariigi ajaloost. See tähendas, et omaette perioodi moodustasid aastad 1919–24, mis tähistasid I maailmasõja järgset kriisi. Järgnesid kapitalismi ajutise ja ebakindla stabilisatsiooni ja siis majanduskriisi aastad. Lõpuks veel sõjaeelse kriisi aastad ehk 1930. aastate teine pool. Vaid Eesti suhted pisut kaugemate ja eksootilisemate riikidega katsid kogu iseseisva vabariigi perioodi.

Taoliste tööde pealkiri pani ühtlasi paika ka sisu ja nn metodoloogia. Eesti oli *kodanlik*, seega agressiivne, tal olid N Liidu vastased salajased või varjatud plaanid, mida tuli avalikustada. Kokkuvõttes taandusid kõik Eesti välissuhted vahekorrale idanaabriga. Ükskõik, mis teemal kirjutis valmiski, ikka oli tal mingi seos ning mõju Eesti-Vene suhetele. Enamasti negatiivne, sest kogu Eesti Vabariigi välissuhtlemine teenis Moskva nägemuses ainult ühte eesmärki – nõrgendada ajaloolisi, sõbralikke sidemeid eestlaste ja venelaste vahel. Eesti iseseisvumine oli viga ja tema iseseisev välispoliitika seda enam. See oligi lähi- (aga mitte ainult lähi-) ajaloo tööde ühine joon ja metodoloogiline alus.

Vaid üksikud Eesti ajaloolased pääsesid enne 1988.–89. aastat oma tööde sissejuhatuses viitamisest Leninile. Allikateks sobisid ka tsitaadid NLKP peasekretäridelt, aga samuti oli soovitav kasutada nn klassikuid ajaloolaste seast, see tähendab nõukogude ajaloolaste töid. Üllatavalt populaarseks osutusid vene keelde tõlgitud Läti NSV ajaloolaste kirjutised. Meenutagem niisuguseid nimesid nagu Varslavans, Potš, Sipols ja veel mõned.² Neid nimesid pidi teadma ning kasutama.

Kuigi seda võiks nüüd kritiseerida, tagas too nõukogude pagas Läti ajaloolastele hoopis tugevama baasi või lävepaku 1990. aastate alguses. Tundub, et Lätis on uuema ajaloo uurimise ning eriti Läti välissuhete uurimise tase hoopis kõrgem kui Eestis. Seal võiks rääkida juba teatud määral mingist oma koolkonnast. Eestis piirdub asi pigem Tallinna ja Tartu paari välissuhtlemise ajaloo uurija vastuoludega.

Nõukogude propaganda suutis läbi suruda terve rida valmistõdesid, mis mõjutavad Eesti välissuhete uurijaid tänini. Neid on nüüd juba mõnevõrra keeruline esile tuua ja lühidalt sõnastada, sest käibetõed on juba kattunud nn uute teadusliku käibesse toodud faktidega nagu varem armastati iga rõhutada teaduslikkusele pretendeeriva kirjutise puhul.

Mainiksin siinjuures vaid paari dogmat, mis mõjutavad Eesti välispoliitika ajaloo kirjutamist tänini. Mõned neist polegi nõukogude ajaloolaste originaalsed väljamõeldised, vaid reaali- või geopolitiilised tõsiasiad, mis Moskvale eriti hästi sobisid ja mida põhjalikult ning omapäraselt edasi arendati.

Esiteks – sunnitud valiku dogma. Eesti (ja teised Balti riigid) asusid kahe maailma piiril. Mitte niivõrd Venemaa ja Saksamaa kui suurriikide vahel, mille tõestamiseks ei peaks vist pakse raamatuid kirjutama. Nõukogude ajaloolased pidasid silmas eeskätt nn ideoloogilist või maailma-vaatelist piiri. Taolise lähenemise järgi oli Eesti sunnitud paratamatult otsustama, kas tema läheb üllast kommunistlikku või kogu maailma tagurlikkust esindava fašistliku (natsliku) teed mööda. Muid valikuid polnud ja isegi teiste valikute otsingud naerdi heal juhul välja, kui päris hukka ei mõistetud. Mugav on seejuures kasutada paralleele tänapäevaga ja kinnitada, et Eestil pole nüüdki muid valikuid. Mingi kolmanda tee otsimisse suhtutakse tänini skepsise ja üleolekuga.

Teiseks – saatuslike vigade dogma. Taolise piiri olemasolu tunnistamisega kaasnes automaatselt saatusliku vea dogma. Tundub, et Eesti välissuhtlemise ajaloo uurimine toetub siiani kinnisideele, et kunagi tehti terve hulk vigu ja meie eesmärk on need nüüd paljastada. Vigu tehti juba 1920. aastatel, sest ei suudetud piisavalt hästi organiseerida näiteks Balti riikide sõjalist koostööd. Veel suurem viga olevat tehtud 1933.–34. aastatel, kui Tallinnas töötati vastu niinimetatud kollektiivse rahu ehk julgeoleku plaanidele. Neid plaane olevat täiesti siiralt välja pakkunud N Liit koostöös Prantsusmaaga. Ning eriti saatuslik viga tehti muidugi 1939. aastal, mil Eesti loobus ise ja sundis veel Lätitki loobuma Lääneriikide poolt neile pakutud julgeoleku garantiidest. Selle dogma järgi oli näiteks Moskva välispoliitika eesmärk rahu säilitamine maailmas, millest vaid fašistid või Saksamaale orienteerunud riigid aru ei saanud. Isegi mitte niivõrd riigid, vaid üksikud hukkamõistu väärivad poliitikud ja sõjaväelased.

Nüüd me võime tunnistada, et N Liit oli imperialistlik riik ja otsida märke tema imperialismist Eestiski. Siiski kõlab veel 1990. aastatel Ees-

tis ilmunud mõnedes artiklites ja isegi põhjalikemas teostes arvamus, et näiteks 1930. aastatel soovis Moskva siiralt säilitada *status quo* oma läänepiiridel ning rajada kollektiivse julgeoleku tsooni Ida-Euroopas, aga Eesti (reetlikud riigimehed) heitsid talle kõikaid kodaratesse.

Kuid käesoleval artikli eesmärgiks ei ole nõukogude ajalookirjutamise kritiseerimine, sest mitte ainult Leninile viitamine ei teinud taolisi kirjutisi *nõukogulikuks ajalooteaduseks*. Tüüpiline oli ja on veel tänini problemaatilise lähenemise puudumine. Dogmadest lähtumine välistab juba iseenesest probleemi püstitamise. Täpsemalt öeldes muutub omaette ja kõige tähtsamaks probleemiks ülevaate andmine sellest või teisest küsimusest. Ajaloolase roll taandub seega omamoodi rahvavalgustusele. Kuna tavalisel inimesel on raskendatud näiteks arhiivi või raamatukokku minek ja seal säilitatavas orienteerumine, siis ajaloolase ülesanne on need materjalid avalikkuse ette tuua. Tähtis on seejuures kvantiteet ehk plaani täitmine. Teatud määral kestab plaanitäitmine edasi, kuigi aruandeid esitatakse teistele organisatsioonidele, mis kannavad erinevate fondide nimetusi.

Mõnede Eesti ajaloolaste arvates on siiani tarvis katta võimalikult paljude dokumentide, artiklite ja isegi monograafiatega mingi ajalõik või geograafiline piirkond. Alles siis saavat üldistustega edasi minna. Välis-suhtlemise ajaloo uurimuse puhul tähendab see, et Eesti ja mingi N-riigi suhetes püütakse fikseerida võimalikult paljud faktid, kõik tähtsamad sündmused ja esitada need siis korralikult kronoloogilises järjekorras ja eelistatult paberalusel dokumentidena. 19. sajandi lõpu suur ja üllas üleskutse – kirjutada ajalugu nii nagu see tegelikult oli – prevaleerib Eesti ajaloolaste mõtlemises tänini.

Millele tolles üllas valgustustegevuses toetuda?

Ülikooli lõputöodes oli kuni 1990. aastateni erilisel kohal Eesti vabariigis ilmunud ajalehed ja ajakirjad. Eesti ja tolle N-riigi suhete uurimine toetus peaaegselt *Päevalehele*, samuti ajalehele *Vaba Maa* ning *Postimees*. Olulisel kohal olid ajakirjad *Kaitse Kodu* ja *Sõdur*. Nüüd tõstame esikohale tavaliselt Riigiarhiivi Tallinnas ja muidugi rõhutame muul asuvate arhiivide kasutamise tähtsust.

Kui aga Eesti välispoliitika uurimisel lähtuda eespool mainitud dogmadest, siis mingit uut lähenemisteed me ilmselt ei leia, kuigi lisandub arvukalt empiirilisi faktiteadmisi. Üldiselt kinnistunud tõdemust, et Eesti asus kahe maailma piiril ja Eesti välispoliitikud tegid oma sunnitud valikutes vigu, tõenäoliselt mingisugunegi arhiivimaterjal muuta ei suuda.

Kas ta aga peakski seda tegema? Meil peaks olema muidki küsimusi, muidki probleeme, mida uurida ja lahti kirjutada. Ka näiliselt juba läbi uuritud ja kirjutatud teemasid saab avada hoopis teise nurga alt. Seda tõestab näiteks suurepäraselt hiljuti Turus doktoritööd kaitsnud Marko

Lehti. Niisugusest uut moodi lähenemisest tunneb Eesti välispoliitika ajaloo uurimine tõsiselt puudust.³

Me peaksime ületama kvantiteeti ihaleva taseme ning nägema Eesti välissuhtlemise ajalugu läbi probleemide ja üritama kasutada ka teistsugust metodoloogiat. Me oleme Soomest üle võtnud poliitilise ajaloo kirjutamise või vähemalt arvame, et kirjutame poliitilist ajalugu nagu seda mujal tehti 1960.–70. aastatel.

Miks seda teemat uurida? Kellele on vaja väikeriigi-keskset ajaloo kirjutust? Kas ja kui palju peaks üldse niisugust teemat uurima? Kas praegune Eesti üldse vajab põhjalikke uurimusi tollasest välissuhtlemisest? Ma usun, et sarnaseid küsimusi püstitavad endale aeg-ajalt teistegi teemadega tegelevad ajaloolased. Mingeid selgemaid prioriteete pole Eestis selgeks räägitud.

Välissuhtlemise ajaloo uurimisel võiks aga leida koguni praktilisi eesmärke ning kasusid. Üheks niisuguseks oleks näiteks järjepidevuse rõhutamine ehk propagandistlik kasu. Taolised uurimused peaksid süvendama tänase diplomaatia seoseid Eesti välissuhtlemise ajalooga enne viimast sõda. Mõnede inimestele ja asutustele on taolistel seostel tähtis tunnetuslik pool. Usutavasti vajab isegi praegune välisministeerium seda seost, kasvõi soliiduse suurendamise eesmärgil. Parem on ikka olla 80 kui vaid kümne aastane.

Nimetatud teema uurimise kasuks räägib nn faktitundmise efekt. Tundub, et Eesti juba on võitnud ja saaks veel enam võita sellest, et oma välissuhtlemise ajalugu piisavalt hästi mäletatakse. Seda kasu märgatakse ilmselt enam üksikutes riikides taasasutatud välisesinduste (nii saatkondade kui konsulaatide töös). Loodetavasti muudab oma ajaloo tundmine taoliste esinduste töö järjekindlaks.

Edukalt peaks töötama taasäratundmise ehk vigadest õppimise efekt. Ma usun, et Eesti praeguse välisteenistuse enesekindlus peaks paranema. See õppimise efekt võib olla isegi negatiivne. Eesti välissuhtlemise ajaloo tundmine võib näiteks süvendada Eestis laialt levinud arvamust, et praegu elame me teises ajas ja oleme hoopis paremas seisus kui enne viimast maailmasõda. Enesekindlust aitab tõsta arvamus, et meie oskaksime tollal tehtud vigu vältida. Kas me ka tegelikult seda oskaksime, pole antud artikli ülesanne arutada.

Metodoloogilised mured

Meil on olemas piisavalt allikaid ning üsna häid põhjendusi, et Eesti välissuhtlemise ajalugu peaks uurima. Suurimaks mureks osutub hoopis muu. Kas me suudame leida häid tugipunkte, millele toetuda? Kas hea välispoliitika alane uurimus eeldab ilmtingimata täiesti uusi allikaid ja arhiive? Kuhu ja kuidas edasi minna?

Üks teema, mis tuleks paika panna, oleks ilmselt palju räägitud ja

kirjutatud suundade, orientatsioonide või perioodide küsimus Eesti välis-teenistuse ja -poliitika ajaloos. Kuidas need haakuvad rahvusvaheliste suhete üldise ajalooga nii maailmas kui ka Euroopas ning siinses Lääne-mere regioonis?

Kui kindlalt me saame lähtuda üldiselt levinud arvamusest, et praeguse Eesti asend rahvusvahelistes suhetes on hoopis teistsugune kui see oli kahe sõja vahel? Muidugi on paljugi muutunud, aga vähemalt mõtlemise ja isegi tegutsemise eeldused on üllatavalt sarnased. Nagu tollal, nii ka nüüd eeldame, et rahvusvahelistes suhetes on oluline riikide koostöö, et see areneb järjest tõusvas joones. Samuti usume, et rahvusvahelistes suhetes on olulisteks teguriteks maailmaturu nõuetest või koguni globaliseerumisest tulenev vajadus lahendada kõik tülid rahulikul teel. Usume (kas siiralt?), et demokraatia ja inimõigused muutuvad üldtunnustatud teguriteks, millest sõltuvad rahvusvahelised suhted lähemas tulevikus. Niisugust mõtteviisi tuntakse rahvusvaheliste suhete ajaloos *liberalismi* nime all. Selle suuna oponendid on kasutanud ka sõnu *idealism* või koguni *utopism*. Eesti välissuhtlemisele oli see omane 1920. ja on ka 1990. aastatel.⁴

Tundub, et Eesti ajaloolasi ähvardab teatud määral kapseldumine ainuüksi Eesti-kesksetesse teemadesse. Meie ülesanne on küll Eesti ajaloo kirjutamine, aga seda siiski kooskõlas mujal tehtavaga. Viimane on üks tõsisemaid takistusi hoolimata näiliselt plahvatuslikust avanemisest.

Mida välissuhtlemise ajaloo uurimise puhul enam hinnata ja toetada – kas üksikküsimustega tegelemist või üldistusi? Me peaksime kõige-ga korraga tegelema ja samal ajal olema kursis mujal tehtavaga. Aga muidu polegi meie olemasolul suurt õigustust.

Hoopis iseküsimused seostuvad näiteks Nõukogude Eesti välismini-steriumiga ja Eesti NSV kohaga üldse rahvusvahelistes suhetes. Kas tasub sellele teemale aega raisata või tunnistada see teema meisse mitte puutuvaks ja keskenduda näiteks pagulusvalitsuse ning 1940. aasta järel säilinud välisesinduste ajaloo uurimisele? Peatselt kerkib meie ette vaja-dus teha mingeid üldistusi ka praeguse Eesti välissuhtlemise juba ligi 10 aastastest ajaloost. Sellega kaasnevad uued probleemid, aga neist mõni teine kord.

Viited ja kommentaarid

⁴ Vt nt: **Maie Pihlamägi**. Türgi kaubanduslikud suhted kodanliku Eestiga kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Diplomitöö. Trt, 1975. Juhendaja O.-M. Klaassen; **Angela Reinus**. Saksamaa ja kodanliku Eesti suhted a. 1933–1935. Diplomitöö. Trt, 1980. Juhendaja K. Jaanson; **Peep Niilus**. Kodanliku Eesti ja Poola suhted 1930. aastatel. Diplomitöö. Trt, 1981. Juhendaja K. Jaanson; **Eha Käremägi**. Kodanliku Eesti ja Rootsi suhted aastail 1924–1932. Diplomitöö. Trt, 1983. Juhendaja K. Jaanson; **Koit Nook**. Kodanliku Eesti suhted Ladina-Ameerikaga 1918–1940. Diplomitöö. Trt, 1985. Juhendaja K. Jaanson. Tööd asuvad TÜ ajaloo osakonna raamatukogus.

- ² **А. И. Варславян.** Английский империализм и буржуазная Латвия. Рига, 1975. **В. И. Сиполс.** Тайная дипломатия. Буржуазная Латвия в антисоветских планах империалистических держав 1919–40 гг. Рига, 1968.
- ³ **Marko Lehti.** A Baltic League as a Construct of the New Europe. Envisioning a Baltic Region and Small State Sovereignty in the Aftermath of the First World War. Frankfurt am Main etc., 1999.
- ⁴ **Martin Griffiths.** Fifty Key Thinkers in International Relations. London and New York, 1999.

Eesti NSV ajaloo käsitlemisest Soomes 1940–1998

Helena Sepp

Kuigi Eesti ja Baltikumi ajaloo uurimisel on Soomes pikad traditsioonid, jäi teise maailmasõja järgne Eesti NSV periood Soome ajaloolaste poolt kuni 1980. aastate lõpuni puutumatuks valdkonnaks. Viisteist aastat pärast sõda, 1959. aastal, avaldas Soome Baltikumi-ajaloo tuntuim spetsialist professor Vilho Niitemaa esimese soomlasena soliidse Baltikumi, Eesti ja Läti, üldajaloo *Baltian historia*.¹ Selles võttis autor napisõnaliselt kokku 1944. aastale järgnenud Eesti NSV lähiajaloo ühe lõiguga. *Nõukogude Liit võis nüüd, kui see oli võitnud teise maailmasõja, hakata vabalt teostama Eestis, Lätis ja Leedus kommunistlikku režiimi, millega see juba sõja alguses oli alustanud. Tulemuseks oli see, et need kolm piiririiki ühendati riiklikult, majanduslikult, sotsiaalselt ja ideoloogiliselt tihedalt Nõukogude Liiduga.*²

Professor Niitemaa järgi võimaldas Rahvasteliidu julgeolekupoliitika läbikukkumine totalitaarriikidest agressoritel, natsi-Saksamaal ja Nõukogude Liidul, kasutada toore jõu poliitikat Eesti Vabariigi likvideerimiseks. Väikeste Balti riikide kadumise maailmakaardilt kinnistas Nõukogude Liidu võit teises maailmasõjas, kuna see andis idanaabrile Baltikumi suhtes vabad käed. Nõukogude Liidul oli Niitemaa tõlgenduses aktiivse subjekti roll sovetiseerimise teostajana, Baltimaade osaks jäi aga olla halastamatu ühendamise objektiks. Niitemaa üldajaloos selgitati faktidele toetudes, et Nõukogude Eesti sündis 1940. aastal suurriikide lehmakauplemise tulemusena ja kinnistus seejärel vägivaldla abil. Mainiti ära 1939. aasta Saksamaa ja Nõukogude Liidu vaheline salajane mõju sfääride leping, kirjeldati surve tulemusena allkirjutatud baaside lepingut ja 1940. aasta suvel kommunistide poolt kontrollitud nimekirja alusel toimunud *valimisi* ning 1941. aasta juuniküüditamist kui NKVD poolset *põhjalikku ettevaatusabinõud*. Seda, et 1944. aastal uuesti alanud *kommunistlik režiim* võis tähendada terrorit, märkas tähelepanelik lugeja juba kontekstist.³

Võib öelda, et Eesti NSV sünni maailmapoliitilist tagapõhja ja eestlaste jaoks pealesurutud olemust kirjeldati Soome ajaloo teaduses korrektselt umbes 40 aastat tagasi. Niitemaa raamatu tähtsus Soome ajaloolaste jaoks seisneb selles, et seda teost kasutati 30 aastat, kuni 1980. aastate lõpuni, Soome ülikoolides Baltikumi ajaloo kohustusliku eksamilektüürina.⁴

Nende aastakümnete vältel sammuti Niitemaa poolt tallatud rada: Eesti NSV tekkimist 1940. aastal uuriti 1970. aastatest alates põhjalikult selle õiges maailmapoliitilises kontekstis,⁵ aga 1944. aastale järgnenud periood jäi Soomes ajaloolaste tähelepanuta. Jämedalt öeldes polnud enne 1989. aastat Soome lähiajaloolaste jaoks ENSVd olemaski.

Miks Soomes ei uuritud ENSV ajalugu?

Miks ENSV 1944. aastale järgnenud periood ei leidnud kajastamist Soome ajaloolaste poolt enne Nõukogude Liidu lagunemisajajärku, on väga huvitav teema. Proovin selle põhjuseid põgusalt selgitada. Naaberja hõimumaa Eesti NSV teema tegi muidugi delikaatseks totalitaarse Nõukogude Liidu hiigelimpeeriumi olemasolu. Kuna Eesti kuulus 1944. aastast alates jäädavalt, nagu tollal ette kujutati, Nõukogude Liidu koosseisu, muutus kaasaja Eesti küsimus Nõukogude Liidu siseasjaks, mida polnud soovitatav torkida.⁶ Soome suur naaber ei tunnistanud ametlikult Baltikumi puhul mingit okupatsiooni, vaid kordas liitumise vabatahtlikku, revolutsioonilist iseloomu ja regiooni igakülgselt õitsengut sotsialistlike Nõukogude vennasvabariikide Liidu koosseisus.⁷

Soome ülikoolide akadeemilist uurimisvabadust Nõukogude Liidu ametlikud marksistlikud tõlgendused otseselt ei puudutanud,⁸ aga Soome ühiskonnas puudus mitmel erineval põhjusel vajadus kaasaja Eesti eba-meeldivuste valgustamiseks. Aastatei 1940–41 ning 1944 olid Soome ja Eesti teed läinud kardinaalselt lahku: Soome säilitas oma iseseisvuse ja ühiskonnakorralduse, Eesti kaotas mõlemad. Niisiis oli eestlastega juhtunud see, mida soomlased mingil juhul endale ei soovinud. Kui Eesti Vabariik oli olnud saatusekaaslane, oli kaasaja ENSV hoopis Soome ajaloo vältitud ja mahavaikitud variant.

President J. K. Paasikivi proovis pärast sõda veenda oma kaasmaalasi selles, et Nõukogude Liidu taotlused Soome suhtes olid puhtalt strateegilised: naaber ei soovinud Soome iseseisvuse likvideerimist. Aja möödudes sobis Baltikumi trööstita kaasaeg järjest halvemini kokku heanaaberlikkust rõhutava poliitilise kontseptsiooniga. Veelgi vähem ühitus Baltikumi reaalsus Nõukogude Liidu ametliku informatsiooniga. Suur naaber pidas enda õiguseks monopoliseerida oma siseasjade tõlgendamist ja nägi oma marksistliku ideoloogia ja propagandaga kokku sobimatu arvamusi *nõukogudevastaste* ilmingutena, milliste esilekerkimine Soomes võis pälvida ägeda noomituse näiteks *Pravda* veergudel.⁹ Kaasaja Nõukogude Eesti probleemide mittenägemisest sai välispoliitistel kaalutlustel *arukas* menetlusviis. On selge, et sisemiste vaimsete pidurite ja välise surve tõttu ei ahvatlenud Baltikumi kaasaja uurimine Soome teadlasi.

Kui Eesti varasem ajalugu oli just rahvuslikel põhjustel traditsiooniliselt tõmmanud Soome ajaloolasi enda poole,¹⁰ oli Vene ajalugu just

nendel samadel põhjustel tõrjutud seisus. Vene ajalugu ei uuritud Helsingi ülikoolis tsaariajal ega ka maailmasõdade vahelisel perioodil. Selle eest 1930. aastatel ja sõja ajal avaldati trükkis palju materjali Stalini terrorist idakarjalaste¹¹ ja ingerlaste vastu. Pärast sõda asutati Helsingisse Nõukogude instituut, mis keskendus Soome–Nõukogude Liidu suhetega kaasneva bürokraatia vajaduste rahuldamisele. Soomlaste kirjutatud modernne Venemaa üldajalugu ilmus alles 1986. aastal; eelmine samalaadne soome autori raamat oli avaldatud rohkem kui sada aastat varem! Soomes uuriti Vene ajalugu professionaalsel tasemel peaaegu vaid Soomesuhete aspektist. Läänes arenenud sovetoloogia jäi Soomes suhteliselt tundmatuks, näiteks ei tõlgitud sovetoloogia klassikuid soome keelde, kuna seda valdkonda peeti välispoliitiliselt delikaatseks. Vene ja Nõukogude Liidu ajaloo akadeemilise uurimise traditsioonid ja kontaktid läänemaailma sovetoloogidega Soomes praktiliselt puudusid.¹² Selles kontekstis on lausa ootuspärane, et ENSV ajalugu, mis siiski oli osa Nõukogude Liidu ajaloost, jäi Soome ajaloolastel kahe silma vahele.

Soomlaste hinges leidis hoopis enam kõlapinda aastatel 1939–40 kristalliseerunud turvalisuspoliitiline dilemma, mille Eesti ja Soome proovisid lahendada erineval viisi. ENSV sünnilugu aastatel 1939–41 huvitas soomlasi kui oma maa saatuse kõverpeegel Teise maailmasõja keerises, sest Baltikumi sündmused 1940. aastal pakkusid soomlastele materjali, millega võis võrrelda oma maa saatust teise maailmasõja keerulises kontekstis.¹³ Soomlasi huvitasid Soome ja Eesti saatuse lahknevuse põhjused 1940. aastal, mitte selle tulemusena küpsenud ENSV. Eesti Vabariigi likvideerimist ei võinud pidada Nõukogude Liidu siseasjaks, mis lihtsustas probleemi arutelu Soome ajalooteaduses. Võib öelda, et Nõukogude Liidu tõlgendusi Eesti saatusest aastatel 1939–41 ei aktsepteeritud Soomes ja need lükati ümber näiteks Myllyniemi teaduslikus monograafias.¹⁴ Piiriks oli 1944. aasta: mis oli juhtunud pärast seda, ei kuulunud Soome ajalooteadlaste huviorbiiti.

See, et soomlaste huvi Eesti ajaloo vastu on sageli põhinenud saatusekaasluse ja suguluse tunnetamisel, väljendub ka Eesti NSV aja Soome ajaloolaste teemavalikutes. Soomestumise tippajajärgul, 1970. aastatel, uuriti Soome ülikoolides, näiliselt ehk üllatavalt, usinalt Eesti ajalugu eriti Esimese ja Teise maailmasõja muutuste rahvusvahelises kontekstis. Tunti huvi Eesti Vabariigi sünni ja surma vastu. Näiteks ühel ja samal aastal, 1977, avaldati kaks klassilist teost: Seppo Zetterbergi väitekirj *Suomi ja Viro 1917–1919 (Soome ja Eesti 1917–1919)* ja doktor Seppo Myllyniemi monograafia *Baltian kriisi 1938–1941 (Balti kriis 1938–1941)*, mis panid paika Eesti omariikluse olulised verstapostid¹⁵ ja samas valgustasid ka iseseisva Soome riigi alternatiive ja liikumisruumi murrangulistel aastatel. Eesti ajalugu huvitas Soome ajaloolasi ka ENSV ajal, aga tähelepanu koondus meelsamini pöördelistele muutuste perioodidele ja/või Eesti ajaloo seostele Soomega. Sageli pakkus Eesti ajalugu huvitavat

võrdlusmaterjali Soome oma ajaloo tõlgendamiseks.

Nõukogude Eesti teine periood ei pakkunud kumbagi, ei olulisi muutusi rahvusvahelises kontekstis ega tihedaid suhteid Soomega. Aastatel 1944–56 olid Soome ja Eesti suhted praktiliselt katkenud. Alles 1956. aasta alguses külastasid Eestit pärast 12 aastat kestnud vaheaega esimesed kaks soomlast Soome ja Nõukogude Liidu teaduslik-tehnilise koostöölepingu alusel. Regulaarne laevaliiklus taastati alles 21 aastat pärast sõda, 1965. aastal.¹⁶ Nii oli info saamine ENSV kohta alguses võimatu ja hiljemgi oluliselt raskendatud. Näiteks Soome ja Eesti ajaloolaste 1960. aastatel tärganud suhtlemine soikus peatselt, juba 1970. aastate lõpul, Moskva-poolsete piirangute tõttu.¹⁷ Kui keegi Soome ajaloolastest oleks proovinud uurida ENSV lähiajalugu Soomes kehtivate läänemaailma teaduskriteeriumide alusel, oleks see kindlasti välistanud hiljem iga-suguse teaduskoostöö ENSVga.

ENSV lähiajaloo ignoreerimise oluliseks põhjuseks oli juurdepääsu puudumine allikmaterjalidele. ENSV ja Nõukogude Liit olid välismaalaste jaoks kuni 1980. aastate lõpuni suletud arhiividega maa. Ka muusuguse allikamaterjali kogumise ja tõlgendamisega oli Nõukogude Liidu totalitarismi tõttu probleeme. Kui pole soliidset allikalist baasi, pole midagi, mille alusel ajalugu uurida ja kirjutada. Järelikult polnud sellistes tingimustes, kus ajalooline perspektiiv lühike ja välispoliitilise otstarbekohasusega varjutatud, professionaalsete ajaloolaste jaoks piisavalt tegutsemisruumi. Need soome ajaloolased, kes tundsid huvi Eesti ajaloo vastu, pidid allikakriitiliste probleemide tõttu pöörama tähelepanu sellistele Eesti ajaloo probleemidele, mille kohta leidis Soome või teiste lääneriikide arhiivides piisavalt usaldusväärset materjali.¹⁸ Näiteks Nõukogude Eesti sünni 1940. aastal oli võimalik uurida lääne arhiivide alusel,¹⁹ aga 1949. aasta märtsiküüditamist mitte. ENSV lähiajaloo seoses oli tõsine oht uppuda ebateaduslikkuse sohu, kuna polnud usaldusväärset originaalmaterjali, millele toetuda.

Orienteerumist naabermaa lähiajaloo raskendasid maailmavaatelised lahkavumused, tegeliku ENSV elu-olu kaugus, napp ajalooline perspektiiv, vene keele vähene valdamine ning karmi idatõmbetuule kartus. Nõukogude Liit võinuks reageerida ebameeldivalt, kui Soomes oleks avaldatud näiteks kaasaja Baltikumi pingestuvate rahvussuhete kohta *nõukogudevastaseid* tõlgendusi.²⁰ Suupidamine puudutas siiski rohkem ajakirjanikke kui ajaloolasi, kuna kaasaja nähtuste kirjeldamine liigitus selgemini poliitilise seisukohavõtuna kui kaugema mineviku valgustamine.

Mida Soomes avaldati ENSV ajaloo kohta?²¹

Eelpool mainitud probleemide tõttu jäi ENSV ajaloo valgustamine Soomes pikaks ajaks mitte ajaloolaste, vaid asjaarmastajate ja eestlaste ülesandeks. 1940. aastal oli Nõukogude Eesti soomlaste jaoks välispoliitiliselt

äärmiselt oluline teema, kuna see näis tõestavat vastupanupoliitika otsarbekust. Küsimuse riiklikku tähendust ja samas ka keerulisust näitab see, et Soome riiklik propaganda tellis Baltimaade saatust aastatel 1939–41 valgustava pamfleti tuntud kirjaniku Mika Waltari sulest. Ettevaatlikkuse mõttes avaldati pamflett *Totuus Virosta, Latviasta ja Liettuasta (Tõde Eesti, Läti ja Leedu kohta)* pseudonüümi Nauticus all, kirjastajaks märgiti *Förlaget Baltikum* ja autori eessõna oli dateeritud *Malmös 12. aprillil 1941*. Raamat jõudis ilmuda veel enne Saksamaa rünnakut Nõukogude Liitu. Waltari kirjutis põhines Soome vastuluure adekvaatsetele andmetele ja kirjeldas üksikasjalikult Nõukogude Eesti esimese saatuseaasta sündmusi.²²

Juba järgmisel, 1942 aastal ilmus uus paljastusteos Eesti NSV ajaloost, *Viro Neuvostokurimuksessa (Eesti Nõukogude haardes)*, pseudonüümi Jaan Siiras all. Soomlasi bolševismi ohu eest hoiatava raamatu autoriks oli tuntud Soome-sõber, Tartu ülikooli rahvaluuledoktor ja kultuurikriitik August Annist. Autor kirjeldas väga põhjalikult Eesti sündmusi baaside ajastust kuni Saksa okupatsiooni alguseni. Annisti järgi kukkus bolševism Eestis täielikult läbi seetõttu, et Venemaa süsteemi primitiivne lihtsameelsus ja uskumatu julmus taheti mehaaniliselt importida oma arengutaseme poolest palju kõrgemasse Eestisse. Nende kriitiliste tähelepanekute tõttu nimetas väliseestlastele suunatud propagandaajalehe *Kodumaa* staažikas toimetaja A. Roolahd oma mälestustes Annistit koguni Eesti esimeseks antikommunistlikuks sovetoloogiks.²³

Hruštšovi sula ajal hakkas Soomes ohtrasti ilmuma mälestusi, milles kriitiliselt kirjeldati Stalini aja Nõukogude Liidu olusid. Paljastusraamatute läbimüük oli erakordselt hea. Idanaabri ajakirjandus ja riigi juhtkond kuni Hruštšovini välja pidasid 1958. aasta Soome uudiskirjandust lausa rekordiliselt nõukogudevastaseks ja avaldasid sellepärast pahameelt.²⁴ Samal aastal ilmus ka kolmas ja kõige tähelepanuväärsem raamat ENSV ajaloo alguse kohta Helsingi ülikoolis inglise filoloogia külalisprofessorina tegutseva väliseestlase Ants Orase sulest. Originaal oli ilmunud kümme aastat varem USAs inglise keeles. Teos *Viron kohtalonvuodet (Eesti saatuseaastad)* kirjeldab Eesti olusid 1939 aastast kuni 1944. aastani. Raamatu lõppu lisas Oras spetsiaalselt soomlastele adresseeritud peatüki, milles maalib trööstitu pildi 1950. aastate ENSV elulolust. Orase raamatust sai bestseller, mis lühikese ajaga ilmus kolmes trükis ja pälvis ajalehtede kiitva hinnangu. *Uusi Suomi* kommenteeris: *Meie jaoks peaks selline teos olema alaline memento*. Professor Seppo Zetterbergi arvates on Orase teos olulisemalt kui miski muu allikas mõjutanud soomlaste nägemusi Eesti saatuse aastatest 1939–44.²⁵

Sellele huvi tõusulainele järgnes pikaajaline mõõn. 1960. aastatel, kui ENSV reaalselt hakkas soomlastele avanema, ei ilmunud ühtki teost, mis oleks kirjeldanud ENSVd, väljaarvatud üks Tallinna reisijuht.²⁶ 1970. aastate keskpaiku oli Soome vaimne maastik hoopis teistsugune

kui Orase raamatu ilmumisaajal. Üldeuroopalik vasakpoolsuse puhang levis ka Soome ja elati soomestumise kuldseid aastaid, mil avaliku arvamuse silme ees löid särema nõukogulikud nägemused. Kujunenud õhkkonnas näis Baltikumi venestamisküsimuse käsitlemine vanamoodsa paremäärmusliku sonimisena. Kriitilisi hääli siiski kostis, näiteks Asko Vuorijoki kirjutas 1971. aastal ajalehe *Uusi Suomi* veergudel artikli *Baltikumi küsimus kaasaja maailmas*, kus ta ei aktsepteeritud Baltikumi küsimuse pidamist Nõukogude Liidu siseasjaks. Tulemuseks oli Nõukogude Liidu ametlik protest Soome välisministrile.²⁷

Välis-eesti ajakirjanik Anders Kuning pakkus aastakümne keskpaiku Soome kirjastajatele varem rootsi keeles ilmunud kriitilist analüüsi kaasaja Baltikumi kohta, aga teost peeti kohatuks. Kirjastus *Tammi* põhjendas oma tagasilükkamist järgmiselt: *Teose põhiidee on aina, kuigi varjatult, Balti riikide N. Liidust vabanemise ja poliitilise iseseisvuse taotlus*. Kirjastus leidis sellise lähtekoha olevat *ebareaalne* ja olevat *kaheldav ennustada N. Liidu, riigi, mida meie soomlased oleme õppinud võtma kui poliitilist ja majanduslikku reaalseeti, kadu*. Kirjastus möönis, et raamat sisaldab palju sellist, mis on uudiseks ka Soomes.²⁸

Kuning oli esimese välis-eesti ajakirjanikuna saanud 1970. aastal viisa ENSVsse selleks, et kirjutada raamat oma esiisade maa elust. Moskovat, mõistagi tulemus ei rahuldanud: karistusmeetodiks oli uutele viisataotlustele eitava vastuse andmine. Kuningi poolt varem suurkirjastustele pakutud raamat *Mitä Baltiassa tapahtuu? (Mis Baltikumis toimub?)* avaldati siiski Soomes peaaegu eraviisiliselt väikese *Kustannuspiste* kirjastuse poolt. Teose müügiedu oli hea. See innustas *Kustannuspistet* neli aastat hiljem, 1979. aastal, kirjastama uut Kuningi teost *Unelma vapaudesta. Passiivinen vastarinta nyky-Baltiassa (Unistus vabadusest. Passiivne vastupanu tänapäeva Baltikumis)*. Muu seas julges sama kirjastus ainsana Soomes kirjastada Solženitsõni *Gulagi arhipelaagi*.²⁹

1970. ja 1980. aastate vahetuses hakkas pendel taas liikuma vastupidises suunas ja soomestumise segased aastad jäid seljataha. 1984. aastal ilmus oma karmis asjalikkuses vapustav teos *Viro ja Venäjä. Huomioita Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikasta Virossa vuosina 1940–1984 (Eesti ja Venemaa. Tähelepanekuid Nõukogude Liidu rahvuspoliitika kohta Eestis aastatel 1940–1984)*. Alles hiljem selgus, kes peitus pseudonüümi Sirje Sinilind all: autoriks osutus jurist Juhan Kristjan Talve, Soomes elava väliseestlase professor Ilmar Talve ja tema soomlannast abikaasa poeg. Raamatu kirjastas väike alternatiivkirjastus Alea-kirja. Teose ülesandeks oli näidata, kui hukatuslikuks oli kujunenud N. Liidu *internatsionaalne* rahvuspoliitika eestlaste jaoks. Raamatu lõppu oli lisatud mitmeid dokumente, näiteks neljakümne kiri ja 1978. aasta salajane määrus vene keele eeliskasutamise kohta. Raamat põhines valdavalt Nõukogude Liidu enda allikatele, mida oli osatud kriitiliselt analüüsida.³⁰

Mäletan isiklikult, kuidas see teos oli paigutatud keskele kohale

Turu Akadeemilise raamatukaupluse müügiletil. Raamat pälvis *Helsingin Sanomates* Eesti ajaloole spetsialiseerunud doktor Seppo Zetterbergilt positiivse hinnangu: tema arvates andis Nõukogude Liidu allikatele põhinev teos soomlastele palju sellist, mille üle järele mõelda. Zetterberg soovitas raamatut lugeda enne Tallinna-reisi – ja see koju jätta.³¹ Umbes samal ajal hakati Soome ajalehtedes järjest rohkem avaldama kriitilisi kirjutisi ENSV olude kohta ja ka kirjastused avaldasid mitmeid Nõukogude Liidu ja Soome suhete ajaloo keerdsõlmi käsitlevaid teoseid, näiteks Osmo Jussila monograafia Terijoe nukuvalitsusest. Tegelikult hakkas suhtumine ENSVsse Soomes tasapisi muutuma aktiivsemaks ja kriitilisemaks juba veidi aega enne Gorbatšovi glasnosti-poliitikat.³²

Juba kümme aastat varem oli Soome ajalooteadus huvitunud Eesti ajaloo keerdkäikudest 1930. aastate lõpus ja 1940. aastate alguses. Pioneeriks oli siis Seppo Myllyniemi, kelle 1973. aastal ilmunud saksakeelne väitekirj käsitles Saksamaa Baltikumi okupatsioonipoliitikat aastatel 1941–44.³³ Kolm aastat hiljem ilmus Myllyniemi lääne ja Välis-Eesti materjalidele põhinev ulatuslik ja fundamentaalne soomekeelne monograafia Baltikumi kriisist aastatel 1938–41. Muu hulgas tõestas Myllyniemi allikatele toetudes, et Eestis polnud 1940. aasta juunis revolutsioonilist situatsiooni.³⁴ Monograafia äratas rahvusvahelist tähelepanu ja avaldati paar aastat hiljem ka Saksa Liitvabariigis.³⁵ Soomes kirjastas uurimuse tuntud erakirjastus *Otava*, kellele Küng oli paar aastat varem asjata pakkunud oma reportaažiraamatut kaasaja ENSVst.³⁶

ENSV ajalugu Soomes alates 1988. aastast

Eesti NSV arhiivide avanemine 1980. aastate lõpus võimaldas täiendada Myllyniemi poolt tehtud tööd. Teine Nõukogude Eesti sünni ja selle eelajalugu käsitlev monograafia *Viron kohtalontie 1933... 1939... 1940* (*Eesti saatusetee 1933... 1939... 1940*) ilmus Soomes doktor Osmo Hyytiä sulest 1992. aastal. Myllyniemi ja Hyytiä monograafiad tähistasid Soomes Eesti NSV sünni ja selle esimest eluaastat käsitleva pika akadeemilise raamatuseeria algust. Ka 1990. aastatel on selle teema uurimine Soome ülikoolides jätkunud: valminud on rida magistritöid, mis käsitlevad ENSV sünni temaatikat Soome ja rahvusvaheliste suhete kontekstis.³⁷

Aga kuidas ilmus 1944. aastale järgnenud ENSV ajalugu Soome ajalooteadusesse? Gorbatšovi uuenduspoliitika, mis lõppes Eesti taasiseisevumise ja Nõukogude Liidu lagunemisega, muutis olukorda kardinaalselt. Kadus naabermaast suurriigi välispoliitiline ja ideoloogiline surve. Kui ENSVs elavatel eestlastel avanes eneseväljendamiseks võimalus, hakkasid ka soomlased nende vastu huvi tundma. Muutunud tingimustes tekkis soomlastel lausa põletav vajadus saada infot ENSV ajaloo kohta.

Teravat puudust tunti ka ülikoolides, kus Niitemaa 1959. aastal avaldatud Baltikumi üldajalugu enam ammu ei suutnud täita oma otstarvet selle sajandi arengute tõlgendajana. Jyväskylä ülikool korraldas 1989. aasta kevadsemestril *studia generalia* loengukursuse Baltikumi ajaloost ja veel samal aastal avaldati kokkusuurutud loengukonspektid Baltikumi väikese üldajaloona *Studia Baltica* nime all. Teoses käsitles Eesti ajalugu rahvuslikust ärkamisajast kuni kaasajani doktor Seppo Zetterberg. 1989. aastal ilmus soome keeles ka uus, ainult Eestile pühendatud üldkäsitlus *Viron historia (Eesti ajalugu)*. Inglise keelest tõlgitud teose autoriks oli väliseestlasest professor Toivo Raun, kes käsitles väga põhjalikult nõukogude perioodi. Kaks aastat hiljem, 1991. aastal, ilmus professor Kalervo Hovi poolt täiendatud Niitemaa raamatu *Baltian historia (Baltikumi ajalugu)* teine trükk. Hovi sulest pärinevad raamatu Eesti Vabariiki ja Eesti NSVd käsitlevad peatükid. Kompaktne ja samas põhjalik Eesti ajaloo üldkäsitlus, milles kirjeldatakse ka ENSV aega, on ilmunud Eesti ajalugu ja kultuuri tutvustava teose *Viro. Historia, kansa ja kulttuuri (Eesti. Ajalugu, rahvas ja kultuur)* osana 1994. aastal Seppo Zetterbergi sulest.³⁸

Sümboolse tabavusega avaldati Niitemaa klassikaline Baltikumi ajaloo üldkäsitlus täiendatuna ENSV ajalooga just Eesti taasiseseisvumise aastal. Kui ENSV muutus minevikuks, võis alata selle objektiivne hindamine Soome ajalooteadlaste poolt. Põhitähelepanu on pühendatud ENSV seostele Soomega, palju vähem on uuritud ENSV ajaloo teisi tahke.³⁹ 1990. aastatel on Eesti NSV ajalugu puudutavates magistritöödes sageli vaadeldud Soome või Põhjamaade ajalehtede suhtumist Eesti iseseisvuspüüdlustesse ajavahemikus 1987–91.⁴⁰ Sellise teemavaliku on tinginud materjali lihtne kättesaadavus ja sündmuste kaasakiskuv draamatilisus. Sama huvitavaks kui ENSV süünd on osutunud ka selle surm. Üldiselt on Soome ajaloolased siiski 1990. aastatest kuni päris viimase ajani üsna vähe uurinud Eesti NSV ajalugu. Eesti-temaatikat käsitlevaid magistritöid ja väitekirju on kaitsnud rohkem kui kunagi varem, aga soome ajalooteadlased tunnevad ikka veel rohkem huvi Eesti Vabariigi või veelgi varasema ajalooperioodi, mitte ENSV vastu.⁴¹

Paari viimase aasta vältel on hakatud avaldama Soome ja Eesti suhetele pühendatud kogumikke, millistes on tähelepanu pööratud ka ENSV ajale. Pioneeriks oli ajaloodoktor Heikki Roiko-Jokela poolt toimetatud teaduslike artiklite kogumik *Virallista politiikkaa – Epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991 (Ametlik poliitika – mitteametlik suhtlemine. Soome ja Eesti suhete pöördepunkte 1860–1991)*, mis ilmus 1997. aastal. Turu ülikooli Kultuuriajaloo osakond on 1998. aasta sügisel avaldanud kogumiku *Suomi ja Viro. Yhdessä ja erikseen (Soome ja Eesti. Koos ja eraldi)*, milles põhiliselt mälestuste kaudu pööratakse tähelepanu soomlaste ja eestlaste omavahelisele suhtlemisele ENSV piiratud tingimustes. Ühes kogumiku

teadustöös vaatleb Roiko-Jokela Eesti põgenike väljaandmist Soomest Nõukogude Liitu aastatel 1944–48.⁴² Võib öelda, et ENSV temaatika on hakanud tasapisi imbuma Soome ajalooteadusesse ning arvatavasti on selle paremad ajad alles ees...

Viimase kümne aasta jooksul on Soomes avaldatud palju populaarteaduslikku kirjandust, mälestusi ja dokumente, kus käsitletakse põhiliselt kahte ENSV ajalooetappi: riigi tekkimist 1940. aastatel ja lagunemist 1980. ja 1990. aastate vahetuses. Autoriteks on olnud tavaliselt eestlased ise. Mitmesugust kirjandust on avaldatud juuniküüditamise, metsavendade, soomepoiste ja Erna-meeste ning vangilaagrielu kohta. Soomepoiste saatus on muide teema, mille kohta Soomes on 1990. aastatel avaldatud eriti ohtrasti teoseid.⁴³ Laulva revolutsiooni päevadest kuni Eesti taasiseseisvumiseni avaldati Soomes hulgaliselt raamatuid, kus ENSVs elavad eestlased kirjeldasid oma ühiskonda reaalsotsialismi ja muutuste ajajärgu tingimustes. Autoriteks olid näiteks Tiit Made, kelle sulest ilmus kolm teost, Rein Ruutsoo, Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Sirje Kiin ja Andres Tarand.⁴⁴ Avaldati ka soomlaste tähelepanekuid ENSV kohta.⁴⁵ Muuseas, mitmed eesti autorite teosed, näiteks *14. juuni* ja *Neljakümne kiri*, ilmusid Soomes varem kui paberipuuduse käes vaevlevas ENSVs.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et kuigi ENSV kohta on Soomes seni avaldatud vähevõitu teaduslikke ajaloouurimusi, on siiski viimase kümne aasta vältel ilmunud täiesti rahuldava määral kirjandust. Vaevalt on kusagil mujal väljaspool Eestit 1990. aastatel avaldatud nii palju Eesti-teemalist kirjandust kui Soomes. Soomlased on andnud ka eestlastele endile sõnaõiguse: näiteks 1980. ja 1990. aastate vahetusel oli mitmel Eesti autoritel lihtsam ja tulusam oma raamatuid avaldada Soomes kui Eestis.

Üldhinnang

Kokkuvõtteks võib öelda, Soomes on praeguseks avaldatud rikkalikult ENSV ajalugu käsitlevaid populaarteaduslikke teoseid, mälestusi ja reportaaže, vähem teaduslikke uurimusi. Suuremat huvi tuntud ENSV ajaloo Soome-suhte dimensioonide vastu. Soomes on seni lahatud ja kirjastatud peamiselt Eesti NSV sünni ja surma problemaatikat. Soomlasi on eelkõige huvitanud dünaamilised muutused: see kuidas Eesti raudse eesriide taha kadus ja see, kuidas ta sealt rahvusvahelisele areenile tagasi ilmus. ENSV temaatika oli kuni Eesti taasiseseisvumiseni poliitiliselt äärmiselt tundlik valdkond, mille käsitlemist mõjutas välispoliitiline kontekst, Soome suhted Nõukogude Liiduga.

Viited ja kommentaarid

- ¹ **Kalervo Hovi**. Baltian historian tutkimuksen perinteet Suomessa. // Faravid. 1987. 11. S. 259–270.
- ² **Vilho Niitemaa**. Baltian historia. Porvoo, 1959. S. 381.
- ³ Samas. S. 370–381.
- ⁴ Näiteks selle artikli autor sooritas Turu ülikoolis Baltikumi ajalooeksami Niitemaa ajaloo alusel 1984. aastal. Niitemaa üldisest kasutamisest vt ka: **K. Hovi**. Baltian historian tutkimuksen. S. 264.
- ⁵ Nt: **Seppo Myllyniemi**. Baltian kriisi 1938–1941. Keuruu, 1977; **Pekka Lilja**. Suomen ja Viron suhteet kolmiliittoneuvotteluista 1939 Viron sovjetisointiin 1940. *Pro-gradu*-töö (käsikiri). Jyväskylän yliopisto, 1973.
- ⁶ Nt: **Timo Vihavainen**. Kansakunta rähmällä. Suomettumisen lyhyt historia. Keuruu, 1991. S. 124–125, 138, 141.
- ⁷ Nt: **Konstantin Tarnovsky**. Illustrated History of the USSR. 1982. P. 118, 139–145. Inturist jagas raamatut tasuta mh Tallinna Soome turistidele.
- ⁸ Näiteks **T. Vihavainen**. Kansakunta rähmällä. S. 147.
- ⁹ **T. Vihavainen**. Kansakunta rähmällä. S. 124–125, 145–146, 192, 216–217, 247, 271–272, 283.
- ¹⁰ **K. Hovi**. Baltian historian tutkimuksen. S. 259.
- ¹¹ Näiteks Akadeemilise Karjala Seltsi aastaraamatutes suudeti anda, osaliselt Nõukogude Liidu allikadele toetudes, korrektne pilt Ida-Karjala venestamisest. Vt: Reino Castren. // AKS:n tie. I. Helsinki, 1937. S. 225–235; Keijo Loimu. // AKS:n tie. II. Helsinki, 1938. S. 158–167.
- ¹² **T. Vihavainen**. Kansakunta rähmällä. S. 146–147, 150–154, 193, 261.
- ¹³ **S. Myllyniemi**. Baltian kriisi. S. 177–183; **Markku Reimaa**. Etupiirirajan molemmil puolin. Suomen ulkopoliitikan vaihtoehtoja vuonna 1940. *Pro-gradu*-töö (käsikiri). Helsingin yliopisto, 1972; Muidu näiteks **Max Jakobson**. Diplomaattien talvisota. Suomi maailmanpolitiikassa 1938–40. 5. painos. Juva, 1979. S. 138–142, 175, 194, 196–197, 214–218, 394–395; **Ants Oras**. Viron kohtalonvuodet. Viron kansan vaiheet vv. 1939–1944. Jyväskylä, 1989. S. Zetterbergi sisesejuhatuse, lk I, VI; **Juho Kusti Paasikivi**. Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–1941. II. Väli rauhan aika. Porvoo, 1958. 2. painos. S. 61–65, 71–75; **T. Vihavainen**. Kansakunta rähmällä. S. 192–193, 185.
- ¹⁴ **S. Myllyniemi**. Baltian kriisi. S. 7–8, 90–99. Soome entsüklopeediate kirjeldusi Baltimaade ajaloo kohta uurinud Silmälä tõdeb, et nendes kunagi ei kaheldud selles, et N Liit okupeeris Eesti 1940. a: **Petri Silmälä**. Myötäeläjä – sivustakatsoja. Suomalaiset tietosanakirjat Viron historian kuvaajina // Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä, 1997. S. 302–304.
- ¹⁵ **K. Hovi**. Baltian historian tutkimuksen. S. 265–267.
- ¹⁶ **Ilkka Herlin**. Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Vilkanan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta. Keuruu, 1993. S. 280–281; **Helena Sepp**. “Ülikoolilinn, kus ei tohi ööbida.” Koobi aja ülikool soomlaste silmis. // Tartu Ülikooli ajaloo küsimus XXX. Trt, 1998. Lk 146–147. Esimese pärasõjaajagse matka kohta kirjutas K. Vilkan reisirakenduse: **Kustaa Vilkan**. Viisi päeva Neuvosto-Virossa. // Uusi Kuvalehti. 1956. 14, 15. Selle järgi jättis ENSV soomlastele harjumatu mulje.
- ¹⁷ **Kalervo Hovi**. Suomalais-virolaisten historiatapaamisten juurilla. // Suomi ja Viro. Yhdessä ja erikseen. Toim. Kari Immonen ja Tapio Onnela. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisu 44. Turku, 1998. S. 43–55.
- ¹⁸ **K. Hovi**. Baltian historian tutkimuksen. S. 265.
- ¹⁹ Vt nt: **S. Myllyniemi**. Baltian kriisi. Passim.
- ²⁰ **T. Vihavainen**. Kansakunta rähmällä. S. 124–125.
- ²¹ Käesolevas artiklis ei ole vaadeldud kirjandusteaduslikku toodangut.
- ²² **Nauticus**. Totuus Viirasta Latviasta ja Liettuasta. 1941. Passim.; **Pekka Lounela**. // Helsingin Sanomat 3. 3. 1991. Lounela järgi kirjutas Waltari

1941. aasta kevadel ka ajakirjas *Suomen Kuvalehti* artikli *Baltian maat shakaalipoliitikan uhreina*.
- ²³ **Andrus Roolah**. Nii see oli... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tln, 1990. Lk 264–265; **Jaan Siiras**. Viro Neuvostokurimukses. Piirteitã Viron tapahtumista ja kehityksestã bolsevikivallan aikana vv. 1939–41. Porvoo, 1942. Passim.
- ²⁴ **T. Vihavainen**. Kansakunta rãhmãllãn. S. 49–53.
- ²⁵ **A. Oras**. Viron kohtalovuodet. S. Zetterbergi 4. trũkki lisatud sissejuhatus, lk I–III ja Orase kaasaja ENSV olude õlevaade lk 288–302.
- ²⁶ **Andres Kũng**. Mis toimub Soomes? Soome–Nõukogude Liidu suhetest. Lund, 1977. Lk 209.
- ²⁷ **T. Vihavainen**. Kansakunta rãhmãllãn. S. 93–138.
- ²⁸ **A. Kũng**. Mis toimub Soomes? Lk 209–210.
- ²⁹ **A. Kũng**. Mis toimub Soomes? Lk 210; **Andres Kũng**. Mitã Baltiasa tapahtuu? Tampere, 1975. S. 10–11; **Andres Kũng**. Unelma vapaudesta. Passiivinen vastarinta nyky-Baltiasa. Tampere, 1979; **T. Vihavainen**. Kansakunta rãhmãllãn. S. 128–131.
- ³⁰ **Kari Immonen**. Suomi ja Viro. Yhdessã ja erikseen. // Suomi ja Viro. Yhdessã ja erikseen. Toim. Kari Immonen ja Tapio Onnela. Turku, 1998. S. 7; **Sirje Sinilind**. Viro ja Venãjã. Havaintoja Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikasta Virossa 1940–1984. Jyvãskylã, 1984. passim.; **T. Vihavainen**. Kansakunta rãhmãllãn. S. 248–271.
- ³¹ Seppo Zetterberg *Helsingin Sanomates* 11. 1. 1985.
- ³² **T. Vihavainen**. Kansakunta rãhmãllãn. S. 149, 263–264, 273–283. 1985. a. avaldas kirjastus Alea 1944. aasta sũndmuste kohta raamatu: **Siniveli**. Viro taistelee vapaudestaan. Vuosi 1944 tunte mattoman todistajan silmin. Jyvãskylã, 1985.
- ³³ **Seppo Myllyniemi**. Die Neuordnung der baltischen Lãnder 1941–1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. Vammala, 1973.
- ³⁴ **S. Myllyniemi**. Baltian kriisi. S. 90–99 ja passim.
- ³⁵ **K. Hovi**. Baltian historian tutkimuksen. S. 267.
- ³⁶ **A. Kũng**. Mis toimub Soomes? Lk. 209.
- ³⁷ **Jarmo Hankivaara**. Neuvostoliiton luoteisrajan turvallisuusongelma. Baltian maat ja Suomi kriisissã 1939–1940 Helsingin Sanomien silmin. *Pro gradu*-tõõ (kãsikiri). Oulu õlikool, 1990; **Osmo Hyytiã**. 1933... 1939... 1940. Jyvãskylã, 1992; **Jussi Koivisto**. Neuvostoliiton 1939–1940 suorittama Viron sovjetisointi New York Timesin kuvaamana. *Pro gradu*-tõõ (kãsikiri). Helsingi õlikool, 1995.
- ³⁸ **Vilho Niitemaa**, **Kalervo Hovi**. Baltian historia. 2. tãyd. painos. Jyvãskylã, 1991. S. 339–440; **Toivo Raun**. Viron historia. Keuruu, 1989. S. 211–283; *Studia Baltica*. Nãkõkulmia Baltian maiden historiaan ja kulttuuriin. Toim. Mauno Jokipii. Jyvãskylã, 1989. S. 59–112 ning õmbrispaberi tagakõlg; Viro. Historia, kansa ja kulttuuri. Toim. Seppo Zetterberg. Jyvãskylã, 1995.
- ³⁹ Haruldasest teemavalikust võib nãdiseks tuua: **Pertti Grõnholm**. Neuvostovirolaisen historiankirjoituksen kuva Viron tasavallan ajasta. Marxilais-leninilãinen historian tutkimus osana venãlãistãmispolitiikkaa. *Pro gradu*-tõõ (kãsikiri). Turu õlikool, 1994. Grõnholm jãtkab teema uurimist ja teeb praegu vãitekirja.
- ⁴⁰ Nt: **Ahti Avikainen**. Suomalaisten vasemmistolehtien suhtautuminen Viron itsenãistymisliikkeeseen 1987–1990. *Pro gradu*-tõõ (kãsikiri). Turu õlikool, 1992; **Terho Puustinen**. Realismia, sympatiata ja naapuruutta. Baltian itsenãistymiskeskustelu Suomen ja Ruotsin valtalehdistõn pãäkirjoituksissa 1989–1991. *Pro gradu*-tõõ (kãsikiri). Turu õlikool, 1996; **Aila Ruokokoski**. Pidãttyvyyden linjalta restauraatiopolitiikkaan. Suomen Virallinen Baltian politiikka ja lehdistõn nãkemykset Suomen linjaan vuosina 1987–1991. *Pro gradu*-tõõ (kãsikiri). Jyvãskylã õlikool, 1997.
- ⁴¹ Nãiteks aastatel 1995–97 on kaitsitud kolm Eesti ajaloo teemalist vãitekirja, mis valgustavad Soome ja Eesti vahelisi suhteid ENSV ajale eelnenud perioodidel:

Kari Alenius. Ahkeruus, edistys ja ylimielisyys. Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (n. 1850–1917). Jyväskylä, 1996; **Jari Leskinen.** Vaiettu Suomensilta. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930–1939. Helsinki, 1997; **Heikki Roiko-Jokela.** Ihanteita ja reaali politiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure-tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922. Jyväskylä, 1995.

⁴² Suomi ja Viro. Yhdessä ja erikseen. Toim. Kari Immonen ja Tapio Onnela. Turku, 1998. S. 5–75, 141–193; Virallista politiikkaa – Epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä, 1997. S. 26–30, 65–94, 182–265, 289–308, 347–357, 365–369.

⁴³ Nt: **Ülo Jõgi.** Ernan tarina. Suomalainen tiedustelujoukko Virossa toisen maailmansodan vuosina. Juva, 1996; Kesäkuun 14. päivä. Muistelmia ja dokumentteja virolaisten kyydityksestä 1941. Toim. Mart Laar ja Anja Salokannel. Helsinki, 1989; **Jaakko Korjus.** Viron kunniaksi. Talvi- ja jatkosodan virolaiset vapaaehtoiset. Hämeenlinna, 1998; **Mart Laar.** Unohdettu sota. Sissi- ja tiedustelutoiminta Virossa toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Helsinki, 1993; **Jorma Mutanen.** Jalkaväkirykmentti 200. Virolaisten vapaaehtoisten historiikki Suomessa ja kotimaassa toisen maailmansodan aikana. Joensuu, 1991; **Voldemar Rumvolt.** Nuoruuteni Siperiassa. Jäätä ja piikkilankoja. 1994; **Maarja Talgre.** Isäni Leo, virolainen vapaustaistelija. Juva, 1991.

⁴⁴ Nt: **Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand.** Neljäkymmenen kirje. Kokemuksia neuvostotodellisuudesta. Keuruu, 1990; **Marju Lauristin, Peeper Vihaemm, Rein Ruutsoo.** Viron vapauden tuulet. Jyväskylä, 1989; **Tiit Made.** Impeeriumi tienhaarassa. Hämeenlinna, 1989; **Tiit Made.** Kansa tahtoi. Hämeenlinna, 1991; **Tiit Made.** Mu isamaa. Viron pelko ja toivo. 1. ja 2. painos. Hämeenlinna, 1988.

⁴⁵ Nt: **Seppo Kuusisto.** Punaisesta sinimustavalkoiseen. Raportteja Virosta 1982–1991. Helsinki, 1991.

Arhiivid ja ajalooteadus

Priit Pirsko

Antud ülevaate eesmärgiks on tutvustada Rahvusarhiivi võimalikku rolli ajalooteaduse avaral maastikul. Rahvusarhiivi all tuleb alljärgnevalt mõista hiljuti üheks valitsusasutuseks liidetud Eesti Ajalooarhiivi ja Eesti Riigiarhiivi koos filiaaliga.¹ Tõsi, Rahvusarhiivi laia hõlma alla mahub veel palju teisigi arhiiviasutusi, kuid teadustegevuse kontekstis pole nende nimetamine tingimuslik. Soovin selle õiendusega öelda, et järgnevalt kirjeldatakse just riigi arhiivide suhet ajalooteadusesse ning jäetakse teadlikult kõrvale munitsipaalarhiivid, kuigi vähemasti Tallinna Linnaarhiiv evib märkimisväärset kaalu ka ajalooteaduses. Käesoleva visiooni kokkupanekul on autoril võimalik peale omaenese veendumuste toetuda ka Rahvusarhiivi teadustegevuse kavale, mis on Tartu ja Tallinna arhiivaaride-ajaloolaste poolt läbi arutatud möödunud aasta novembris-detsembris.

Arhiivide ja ajalooteaduse suhe ei ole vist mitte kunagi olnud üheselt mõistetav ja probleemivaba.² Tavaarusaama järgi on arhiivid ajaloo uurimise allikaliseks põhjaks, kust elukutseline või ka asjaarmastajast uurija ammutab faktilist algmaterjali oma rohkem või vähem teoreetiliselt disputatsioonile. Arhivaari rolli on tihti vaadeldud kui ajaloolase tehnilise assistendi rolli. Teise, samuti küllalt levinud arusaama järgi võib arhivaari ja ajaloolase vahele tõmmata peaaegu võrdusmärgi, samuti nagu arhiivitöö ja ajaloo uurimise vahele.

Arvatavasti pole kumbki neist seisukohtadest ainuõige või jäägitult vale. Ühest küljest seisneb arhivaari töö lõppkokkuvõttes nii või teisiti klienditeenindamises ja selge on, et ühe, kuigi üldsegi mitte kõige suurema või koguni kõige tähtsama grupi arhiivi klientidest-kasutajatest moodustavad elukutselised ajaloo uurijad. Seega, arhivaar tõepoolest assisteerib. Teisest küljest ei ole võimalik ette kujutada head arhivaari, kellel poleks mingitki kokkupuudet ajaloo kui teadusega.

Eelnevast ei tohiks siiski järeldada, justkui peaks arhiiv olema esijoones ajaloo uurimise asutus. Arhiivi roll ühiskonnas on selgelt teistsugune.³

Ja nimelt. Rahvusarhiivi ülesandeks valitsusasutusena *de iure* on tagada asjaajamise ja arhiivikorralduse efektiivsus ning arhiivimoodustajate (st siis avalikke ülesandeid täitvate asutuste) tegevuse kontrollitavus.

Teiseks, kultuuriasutusena *de facto* on arhiivi rolliks arhiiviväärtusega arhivaalide kogumine, säilitamine ja nende kasutamise võimaldamine. Kumbagi neist põhifunktsioonidest pole võimalik täita ilma fundamentaaluuringuteta ühiskonnateadustes. Seega, ja see tundub mulle oluline olevat üle rõhutada, Rahvusarhiiv peab oma põhiülesannete efektiivseks täitmiseks evima teaduskraadiga spetsialiste arhiivinduse, informaatika ja – *last not least* – ajaloo alal.

Järelikult, arhiivides tuleb viljeleda professionaalsel tasemel ajalooteadust mitte tunnetuslikest huvidest lähtuvalt, mitte ajalooteaduse kui sellise pärast, vaid selleks, et täita arhiivinduse põhifunktsiooni – st vahendada informatsiooni, sealhulgas ajalooalast informatsiooni, kogu ühiskonnale, sealhulgas ka ajaloouurijatele.

Loomulikult ei suuda arhiivid oma piiratud võimaluste ja ülesannete paljususe juures tegeleda ajalooteadusega n.ö seinast sein. Vältimaks laialivalgumist, eesmärkide ähmastumist ja ressursikadu, on välja valitud kindlad uurimissuunad või valdkonnad, millega tegelemiseks soovitakse ilmutada selget teaduspoliitilist tahet. Ehk teisisõnu, Rahvusarhiiv on nii seesmise kui välise selguse huvides määranud kindlaks arhiivinduse ja ajalooteaduse valdkonnad, mille arendamiseks soovitakse leida vahendeid ja võimalusi nüüd ja tulevikus.

Arhiiviteoreetilistest uuringutest tuleb nimetada dokumentide väärtuse hindamise, korrastamise ja kirjeldamise ning juurdepääsu tagamise ja arhiivindusliku legislatsiooni problemaatikat. Mõistagi ei saa mööda vaadata ka elektroonse asjaajamisega seonduvatest küsimustest, mida arhiiviringkondades tihti suisa eksistentsiaalsena käsitletakse. Kõik need valdkonnad on akuutsed ka rahvusvahelises plaanis, kuid mitte see pole nende teemade esiletõstmisel olnud määrav. Siinse kultuuripärandi haldamise praktilised küsimused on kindlasti palju pakilisemadki. Näiteks, rahvuslikul tasandil on langetamata otsused, mis puudutavad kogumispoliitikat, hindamise kriteeriume (eriti väljavõttu, ja seda eriti isikudokumentide puhul), lõpuni lahendamata on rahvusvahelise kirjeldamisstandardi praktikasse kohaldamise aspektid, üliõblukesel ja mõneti kaheldaval pinnal püsib kohalik arhiivindust puudutavate õigusaktide süsteem. Loetelu võiks pikalt jätkata, kuid kõige olulisem on rõhutada üht – mistahes arhiivindust puudutav otsus ei saa lähtuda ainult olemasoleva seadusandluse mõne aastastest praktikast, vaid eelkõige tunnustatud arhiiviteooriast ja -praktikast, millele lisanduvad kohalikku eripära lahkavad uurinud ja süsteemianalüüs. Viimaste läbiviimiseks on teaduslik ettevalmistus lähte-eelduseks.

Teiseks, unustada ei tohi ka arhiivinduse ja allikaõpetuse eridistsipliine, eriti diplomaatikat, kartograafiat, sigillograafiat, paleograafiat ja arheograafiat. Arhiiv on kõige loomulikum ja loogilisem koht selliste teadusprojektide läbiviimiseks, mis puudutavad dokumentide tekke ja vormistamise põhiküsimusi. Paraku tuleb ka möönda kapatsiteedi piira-

tust tegelemaks kõigi võimalike arhiivinduslike eridistsipliinidega süvitsi. Seega, ainuvõimalik on koondada Eesti vähene spetsialistide ring kokkulepitud teaduslike eesmärkide saavutamiseks ning Rahvusarhiivil võiks selles töös jääda koordineeriv roll.

Puht ajalooalaste teemavaldkondade sõelumisel on otsustatud arhiivides suuremat tähelepanu pöörata Eesti haldusajaloo, eriti institutsioonide (ehk arhiivileksikas – arhiivimoodustajate) ajaloole. Samuti üritatakse oma panus anda Eesti sotsiaal- ja majandusajaloo ning koha-, kultuuri- ja haridusajaloo uurimises. Olemasolev teaduslik koosseis võimaldab tegeleda peamiselt 16.–20. sajandi allikmaterjaliga ning sellest johtuvalt on medievistika arhiivide teadussuundadest kahetsustundega välja jäetud.

Viimase selgemalt eristuva teemavaldkonnana väärib esile tõstmist okupatsioonide ajalugu 1940–91. Eriti just Tallinna arhivaaridest ajaloolased on siin üles näidanud nii uurimuslikku kui teaduskorralduslikku initsiatiivi. Lisaks teaduslikele väljaannetele ja projektidele on püütud edendada ka teadusuuringuteks vajaliku keskkonna loomist. Asutatud on kodanikualgatusel põhinev S-Keskus, mis ühendab viimaste aastakümnete uurijaid nii üksikisikute kui ka institutsioonide näol.

Nende suundade puhul on tegemist strateegiliste sihtidega ja mitte homse päeva ülesannetega. Väljatoodu juures tuleb kindlasti silmas pida ka seda, et Rahvusarhiivi ambitsiooniks pole mitte vastavate spetsiaal-instituutide väljaarendamine. Pigem tuleks eelpoolöeldut mõista kui arhiivinduse teadvustatud huvi nimetatud teadussuundade arendamise vastu, toetades nii moraalselt kui reaalselt samasuunalisi pürgimusi ka väljaspool arhiiviseinu.

Maksumaksja jõukusest johtuvalt on Rahvusarhiivil kord suuremaid, kord väiksemaid võimalusi toetada teadusprojekte oma eelarvelistest vahenditest. Teadustegevuse efektiivsuse ja vitaalsuse huvides on ometigi langetatud põhimõtteline otsus käsitada arhiivi uurimisprojekte eranditult tähtjalistena ja konkreetset, n.ö käegakatsutavat resultaati andvatena. Seega on valitud projektteaduse käänuline rada ja loobutud koosseisulistele, n.ö eluaegsete teadurite ametikohtadest arhiivis.

Organisatsiooniliselt toetub Rahvusarhiivi teadustegevus uurimistöö ja publitseerimise osakonnale, mille ametikohad jagunevad Riigi- ja Ajalooarhiivi vahel. Sellise lahenduse eeldatavaks eeliseks on piiratud koosseisu efektiivsem ärakasutamine ja kogu teadustegevuse parem koordineerimine. Eitada ei saa aga ka teadustegevuse mõneti erinevaid tavasid ja rõhuasetusi Tallinnas ja Tartus, samuti hajaliasuva osakonna administreerimise probleeme. Nii või teisiti, kirjeldatud töökorralduse head ja vead selguvad kiiresti ning struktuursete probleemide ilmnemisel tuleks olemasolev korraldus kahtlemata üle vaadata.

Arhiivi kui teadusasutuse kvaliteedi tagamiseks ja tulemuste objektiivsemaks hindamiseks, eelkõige aga arhiivi teaduspoliitika kujundamiseks

on ellu kutsutud Rahvusarhiivi Teadusnõukogu ajaloodoktor Tõnu-Andrus Tannbergi eesistumisel. Sinna on palutud parimad teaduskraadiga spetsialistid nii arhiivi erinevatest struktuuriüksustest kui ka väljastpoolt. Nii üritatakse tugevdada ja laiendada akadeemilist ringkonda, kes toetaks Rahvusarhiivi tema püüdlustes teadusasutusena. Nõukogu ülesannete hulka kuulub muuhulgas ka Rahvusarhiivi teadussuundade ja igaaastase publitseerimiskava kinnitamine, arhiivi perioodiliste väljaannete toimetuskolleegiumide koosseisude esitamine ning ettepanekute tegemine arhiivi teadusprojektide taotlemise ja täitmise kohta.

Lisaks konkreetsetele inimestele, kelle ülesandeks on korraldada arhiivi teadustegevust nii Tallinnas kui Tartus, jääb endiselt toimima ka kirjastus *Eesti Ajalooarhiiv*. Selle ülesandeks on lisaks üllitamist väärivate arhiiviallikate väljaselgitamisele ka käsikirjade trükiks ettevalmistamine alates keelelisest toimetamisest ja küljendamisest kuni trükikilede valmistamiseni. Nii tekib võimalus paindlikumalt vahendada arhiivi eripalgelist teatmestut kasutajatele ning samuti tehniliselt toetada muid avalikkusele suunatud programme (näitused, presentatsioonid, konverentsid jne).

Arhiivi kirjastustegevus on üles ehitatud uurimisprioriteetidest tulenevatele tegevussuundadele. Kõige traditsioonilisem ülesanne on arhiividokumentide ja ürikute publitseerimine ning seega nendele juurdepääsu kergendamine ühes arhivaalide kasutamise laiendamisega. Konkreetsete publikatsioonidena saab siinkohal nimetada Riigiarhiivi toel ilmuvat *Ad Fontes* sarja,⁴ kuhu koondatakse arhiividokumendid alates 1918. aastast. Peagi jõuab lugejate ette ka Ajalooarhiivi allikapublikatsioonide sari *Ex Fontibus Archivi Historici Estoniae*, mis on mõeldud vanemate, iseseisvuse eelsete ajalooallikate üllitamiseks.

Teiseks ja kahtlemata kõige suuremaks valdkonnaks on teaduskirjanduse üllitamine nii mahukate monograafiate kui ka väiksemamahulisi uurimusi ja teadusartikleid sisaldavate kogumike näol. Juba olemasolevate väljaannete seast tuleb siinkohal kõigepealt esile tõsta Ajalooarhiivi teadusmonograafiate sarja *Scripta Archivi Historici Estoniae*.⁵ See koondab endasse doktoridissertatsioonid ja muud teaduslikult kaalukamad käsitlused, mis on koostatud siinsete allikate põhjal. Mõistagi võivad Rahvusarhiivi toel läbiiviidavate uurimisprojektide tulemid ise moodustada teatud allsarju, nagu näiteks praegu Eesti Teadusfondi granti toel ilmuv *Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost*,⁶ kuid selliste üksikprojektide konkreetset ilmumismvormi pole reeglina mõtet sarjana ette defineerida.

Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae ehk *Eesti Ajalooarhiivi Toimetised*⁷ on vanim arhiivialane perioodiline väljaanne, mis kindlasti ka ilmumist jätkab. Sisuliselt on tegemist aastaraamatuga, mis hõlmab nii arhiivinduslikke kui ka ajaloolaseid uurimusi valdavalt arhiivi oma spetsialistide sulest. Koostöös Tallinna Linnaarhiivi ja Arhivaaride Ühinguiga toetab Rahvusarhiiv ka ajalookultuuri ajakirja *Tuna* väljaandmist.

Tähtsaks valdkonnaks on arhiiviteatmestu koostamine ja selle elektroonne või paberalusel üllitamine. Just antud tööloigust sõltub kõige otsesemalt vajalike arhiiviallikate leidmine ja kasutamine. Teatmekirjandust mingisse ühte kindlasse sarja koondada ei ole peetud otstarbekaks, seda kõnealuse ainese eripalgelisuse tõttu. Küll on mõeldav mitme eraldi sarja töössevõtmine, kui arhiivikirjeldamise kontseptuaalsed probleemid saavad ükskord lahendatud. Õppekirjanduse osas on täheldatav pikaajaline rikastav koostöö Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetooliga, mille konkreetseima väljundina saab esile tuua ühist arhiivinduslike õppevahendite sarja.⁸

Lõpetuseks tahan rõhutada, et ilmvõimatu on ette kujutada tugevat rahvuslikku arhiivindust nõrgal ajalooteaduslikul pinnal. Sõندان kahelda ka tugeva rahvusliku ajaloouurimise võimalikkuses vähemärgataval arhiivinduslikul põhjal. Sestap peaks meie kõigi püüdeks olema kõrgprofessionaalne teadustegevus võimalikult laialdalisel organisatsioonilisel baasil, pidev teaduskommunikatsioon ja ühisprojektid. Sellest võidaksid kõik, esijoones aga Eesti ühiskond.

Viited ja kommentaarid

¹ RT I 1998, 36/37, 552.

² Vt nt: **Jean-Pierre Wallot**. Limited Identities for a Common Identity: Archivists in the Twenty-First Century. // *Archivaria*. Vol. 41. Spring 1996. P. 6–30; **Randall C. Jimerson**. Redefining Archival Identity: Meeting User Needs in the Information Society. // *American Archivist*. Vol. 52. Summer 1989. P. 332–340; **Elizabeth Diamond**. The Archivist as Forensic Scientist – Seeing Ourselves in a Different Way. // *Archivaria*. Vol. 38. Fall 1994. P. 139–154; **Hugh A. Taylor**. Recycling the Past: The Archivist in the Age of Ecology. // *Archivaria*. Vol. 35. Spring 1993. P. 203–213; **Charles M. Dollar**. Archivists and Record Managers in the Information Age. // *Archivaria*. Vol. 36. Autumn 1993. P. 37–52; **Ian E. Wilson**. Strategies for Communication. // *Journal of the Society of Archivists*. Vol. 16. Nr. 1. Spring 1995. P. 55–69; **Michael Cook**. Changing Times, Changing Aims. // *Journal of the Society of Archivists*. Vol. 18. Nr. 1. April 1997. P. 5–17; **Ingo Schwab**. Zwischen Kernaufgaben und Sekundärwerten. Beobachtungen und Thesen zum Selbstverständnis der Archivare. // *Der Archivar*. 1996. H. 1. S. 41–50.

³ Vt ka: **Priit Pirsko**. Arhiivid ja ühiskond – Eesti juhtum. // *Kleio*. 1996. 3 (17). 1996. Lk 35–36.

⁴ Seni ilmunud: Eesti ja Soome suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Koostanud H. Arumäe. Tln, 1997; Aruanne RJK 2. vastuluure osakonna tööst 1954–1955. Kommenteerinud I. Jürjo ja T. Ritson. Tln, 1997; Kaks algust. Eesti Vabariik – 1920. ja 1990. aastad. Koostanud ja sisuliselt toimetanud J. Ant. Tln, 1998; Aruanne RJK 2. vastuluure osakonna tööst 1955. Kommenteerinud I. Jürjo. Tln, 1998; Eesti Vabariigi sisepoliitika 1918–1920. Dokumentide kogumik. Koostanud J. Ant, E. Kessel, A. Pajur. Tln, 1999; Aruanne RJK 4. osakonna tööst 1954–1955 ja 1955. Kommenteerinud I. Jürjo. Tln, 1999.

⁵ Seni ilmunud: **Tõnu Tannberg**. Maakaitseväekohustus Balti kubermangudes 19. sajandi 1. poolel (1806–1856). Trt, 1996.

⁶ Seni ilmunud: Rahvusväeosade loomisest Eestis. Mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918. Koostanud A. Pajur ja T. Tannberg. Trt, 1998; **Ago Pajur**. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Trt, 1999.

- ⁷ Vt: Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 1 (8). Artiklite kogumik Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks. Trt, 1996; Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 2 (9). Artiklite kogumik. Trt, 1997; Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 3 (10). Rootsi suurriigist Vene impeeriumisse. Artiklite kogumik. Trt, 1998.
- ⁸ Vt: Valik käsikirjalisi tekste 14.–19. sajandist. Õppevahend. Koost. I. Kuuben, A. Must, L. Pahtma, P. Pirsko. Trt, 1996; **Kurmo Konsa**. Arhivaalide säilitamine. Õppevahend. Trt, 1998.

Kas eesti sõjaajalugu on olemas?

Tõnu Tannberg

Alustaksin oma lühikest ülevaadet autoriteedi sõnadega: *Eesti- ja Lätimaa geograafiline asend on säärane, et sõda on etendanud olulist osa mõlema maa ajaloos. Naabruses elavad rahvad ja riigid on Eesti ja Läti pinnal võidelnud osalt enesekaitse, osalt uute maa-alade hankimise, osalt võimu pärast Läänemerel. Nii tõdes 1930. aastal Eesti sõjaajaloolaste üks silmapaistvamaid esindajaid Hendrik Sepp oma programmilises artiklis Eesti sõjaajaloo uurimise senistest saavutustest ja tulevikuülesannetest.*¹

Tõepoolest – sõda, laiemalt vaadates sõjandus, on meie ajaloos etendanud äärmiselt olulist rolli. Sõjanduslik aspekt on muistsest vabadusvõitlusest alates olnud üheks keskseks mõjufaktoriks Eesti arengute kujundamisel. Eeltoodust tulenevalt on ka enamik ajaloolasi oma uurimustes kas otse või kaudselt, kas tahes või tahtmata, kokku puutunud sõjanduslike teemadega.

Sõjaajaloo mõistest

Sõjandust võiksime kokkuvõtlikult defineerida kui sõdade ja sõja-väega seotud erinevaid valdkondi ühiskonna arengus. Sõjanduse rolli uurimisega ühiskonnas saab tegeleda kahes plaanis: kas tulevikku või minevikku vaadates, kusjuures esimesel juhul on meil abiks sõjateadus ja teisel sõjaajalugu.²

Sõjateadus kõige üldisemas plaanis on teadusharu, mis käsitleb sõjaks valmistumist ja sõjapidamist. Seega on sõjateaduse pilk suunatud eelkõige tulevikku, eesmärgiga aidata kaasa riigi efektiivsele kaitsele. Sõjateadus aitab kindlustada riigi julgeolekut. See teadusharu võiks olla paljuski elukutseliste sõjaväelaste pärusmaa. Täna Eestis on sõjateadus paraku alles lapsekingades.

Sõjaajalugu aga vaatab minevikku ja on otsapidi seotud ajalooteadusega. Eeltoodu alusel võiksimegi sõjaajalugu kõige kokkuvõtlikult defineerida kui ajalooteaduse ühte haru, mis uurib sõjanduse eri valdkondi, nende toimet ja tagajärgi ühiskonnale möödanikus. Ja sõjaajalooga akadeemilises plaanis võiksid eelkõige tegeleda tsivilistid, ajaloolase ettevalmistuse saanud teadlased.

Kas sõjaajalugu või rahvuslik sõjaajalugu?

Ehk küsimus sellest, mis ja kes kuuluvad Eesti sõjaajalukku ning kas piiritleda meie sõjaajalugu geograafiliselt kitsalt üksnes Eesti territooriumiga. Seega – kas peaksime sõjaajalugu uurima üksnes põliselanikkonna – eestlaste – seisukohast lähtuvalt ning kitsalt Eestis toimunud sündmuste alusel või kuuluvad meie sõjaajalukku ka Eestis elanud teiste rahvuste esindajate tegemised sõjanduse vallas.

Arvan, et sobilikum oleks siiski rääkida laiemalt Eesti sõjaajaloost ja mitte kitsalt rahvuslikust sõjaajaloost. Rahvuslikust sõjaajaloost kõnelemine eeldab iseseisva riigi olemasolu. Meie omariikluse ajast jääb aga liialt väheks, et piirduda ainult selle perioodi uurimisega ja jätta kõrvalle varasemate sajandite sõjaajalugu. Lisaks peaksid meie sõjaajalukku kuuluma sõjanduse vallas tegutsenud teiste rahvuste esindajad ning eestlaste (ja teiste eestimaalaste) osalus väljaspool Eestit aset leidnud sõjalistes sündmustes.³

Eesti sõjaajaloo allikatest

Iga akadeemilise uurimise jaoks on äärmiselt oluline allikaline baas. Tulenevalt sellest, et Eesti ala on erinevatel aegadel olnud teiste riikide valitseda, on ka Eesti ajalugu, eriti aga sõjaajalugu puudutav allikmaterjal tallel paljude riikide arhiivides. Eestiga seotud sõjaajaloolist allikmaterjali on lisaks Eesti arhiividele kõige rohkem hoiul Venemaa, Rootsi, vähemal määral Läti ning teiste riikide arhiivides.⁴ See kehtib nii vanema perioodi kui ka 20. sajandi Eesti sõjaajaloo puhul. Sellest rikkalikust ja mujal asuvast allikmaterjalide massiivist on aga seni teaduslikku käibesse toodud üsna vähe.

Mujal asuvate arhiivimaterjalide suhteliselt tagasihoidlikul kasutamisel on mõistagi nii objektiivsed kui ka subjektiivsed põhjused. Uute allikmaterjalide teaduskäibesse toomine eeldab küllalt kulukaid ja pikaajalisi teaduskomandeeringuid. Sageli ongi nende teostamisel takistuseks rahastamine. Venemaa arhiivide puhul tuleks osundada ka eripärasele takistusele – arhiivide suletusele, mis puudutab eelkõige nõukogude ajastut. Samas on sellistes teaduskomandeeringutes käimine ka finantsilise toe korral suhteliselt tüütu ja kurnav ning sageli on lihtsam piirduda üksnes Eestis asuvate arhiivimaterjalide kasutamisega.

Teisest küljest on aga paraku aeg-ajalt tegemist kas teadmatuse või teadliku allikmaterjalide eiramisega. Ja tulemuseks on see, et mitmedki sõjaajaloo harrastajad on hakanud end pidama teadlasteks. Meie sõjaajaloolises kirjanduses torkab vahel teravalt silma historiograafiline nõrkus: sageli ei olda kursis, millist teemakohast kirjandust ja allikmaterjale on mujal ilmunud.

Eesti sõjaajaloo allikalise baasi laialipaisatuse olukorras nõuab

enamiku sõjaajalooliste teemadega tõsiselt tegelemine suuremaid finantsilisi väljaminekuid kui üksnes Eesti arhiivides korralikult fundeeritud materjalidega kaetud teemade puhul. Lisakulutused on eelkõige seotud – nagu eespool osundatud – väliskomandeeringutega. Teadusrahade jagajad võiksid seda arvestada.

Sõjaajaloo uurimise seisust

Hinnates sõjaajaloo uurimise seisust 1930. aastate alguses tõdes H. Sepp: *Meie sõjaajalooline uurimine on praegu alles algastmetes.*⁵ Kas tollane seisukoht kehtib ka tänapäeval – uue sajandi künnisel? Julgeksin siiski väita, et meie praegune sõjaajaloo uurimise tase on *algastmetest* kaugemale jõudnud. Eelkõige seetõttu, et ka ajalooteaduse üldine tase on vaatamata kõigele siiski taasiseseisvunud riikluse esimestel aastatel kiiremini edenenud kui kümnel esimesel iseseisvusaastal – 1920. aastatel. See on soodsalt mõjunud ka sõjaajaloo uurimisele.

Joonis 1. Tõnu Tannberg esitamas oma ettekannet konverentsil Eesti ajalooteadus III aastatuhande künnisel 7. jaanuaril 1999. Foto: Jaak Nilson.

Samal ajal tuleb tõdeda, et sõjaajaloo uurimine Eestis ei ole toimunud mingi kindla programmi alusel, vaid enamasti stiihiliselt. Ja eelkõige tänu sellele, et tudengid on ikka ilmutanud huvi ka sõjaajaloo vastu. Nii oli see isegi nõukogulikus ülikoolis ning tollaste õppejõudude kiituseks tuleb öelda, et nad lasid soovijatel sellega tegeleda.

Tänast seisu vaadates tuleb tõdeda: paljud meie ajaloo seisukohalt olulised sõjaajaloo teemad (kasvõi näiteks Vabadussõda) on kaasaegsel tasemel läbi uurimata. Kuid vaadates viimastel aastatel Eestis ilmunud ajalookirjandust ei tundu meie sõjaajaloo uurimise seis sugugi kehv, sest ilmunud on ridamisi vastavateemalisi monograafiaid.⁶ Ja ei ole alust arvata, et lähiaastatel olukord muutuks.⁷

Sõjaajaloo uurimise organisatsiooniline külg

Eestis puudub tegusalt toimiv sõjaajalooga tegelevaid ajaloolasi ühendav üle-eestiline organisatsioon. Tõsi, meil on olemas Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts. 1996. aastal kirjutas tollane seltsi esimees Hannes Walter Vabadussõja ajaloo taastrüki järelsõnas: *Kui Eesti olud muutusid, koondusid kõik arvestatavad sõjaajaloolased kodumaal 1988. a Eesti Akadeemilisse Sõjaajaloo Seltsi, millega ühinesid ka kolleegid Austraalias, Kanadas, Inglismaal, USAs ja Rootsis ning Eesti probleemidest huvitatud Soome kolleegid.*⁸

Eesti Akadeemilisel Sõjaajaloo Seltsil on kindlasti oluline roll eten-dada sõjaajaloo populariseerimisel, kaasaegsete sõjaväestruktuuride ülesehitamisel, sõjaajalugu populariseerivate ürituste läbiviimisel ja ohvitseridekasiinoliku seltsielu korraldamisel. Kuid seltsi akadeemiline panus sõjaajaloo uurimisel on siiski jäänud tagasihoidlikuks: ambitsioonid on seni olnud suuremad kui tegelik jõud. Valdav enamik Eestis sõjaajaloo teemadel kaitstud väitekirjade autoritest ei kuulu paraku *arvestatavate sõjaajaloolaste hulka.*⁹

Sõjaajaloo ajakirjast

Kas Eestis peaks olema eraldi akadeemiline sõjaajaloo ajakiri? Praeguseid olusid arvestades tundub sellise ajakirja väljaandmine liigse luksusena. Sõjaajalooliste artiklite üllitamine ei tohiks tänases Eestis küll olla probleemiks. Mõnevõrra suurem võiks sõjaajalooliste artiklite osa olla ajakirjades *Sõdur* ja *Kaitse Kodu*. See oleks realiseeritav kas numbrite mahtu või ilmumise sagedust suurendades. Äärmiselt sümpaatne ettevõtmine oli *Ajaloolise Ajakirja* sõjaajaloo temaatilise numbri ilmumine, mis loodetavasti ei jää viimaseks.¹⁰

Eraldi väljaandena oleks oma nišš Eestis kindlasti olemas mahukamate uurimuste ja allikate publitseerimiseks. Seda rolli võiks vähemalt esialgu täita sari *Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost.*¹¹

Tulevikuväljavaated

Eesti sõjaajaloo tulevikuväljavaated on Eesti ajalooteaduse üldist konteksti silmas pidades suhteliselt head ja lootustandvad. See tõdemus ei tähenda siiski rahulolu. Edaspidi oleks vajalik laiendada akadeemilist sõjaajaloo uurijate ringi. Selle vallas on kindlasti ajaloo osakonnal oma roll etendada. Lisaks tuleks rohkem tähelepanu osutada sõjaajaloolaste organiseerumisele ning väliskontaktide arendamisele.

Ja muidugi peaks tõhusalt ning tulemuslikult tegelema sõjaajaloo teemade uurimisega. Ehk kasutades H. Sepa sõnu: *Kokku võttes tuleb rõhutada, et meie sõjaajaloo uurimisel, nagu mitmel teiselgi meie ajaloo alal, seisab suur töö alles veel ees. See ala on küllaltki laiaulatuslik. Ülesanded on suured, kuid nende lahendamine töötab palju. See töö vajab erilist põhjalikku ja mitmekesist ettevalmistust, peamiselt muidugi põhjalikku tutvumist poliitilise ja sõjaajaloolise uurimise meetoditega ja vastava rikkaliku materjaliga. Jääme lootma, et Eestigi ajaloolasist leiduks mõningaid, kes võtaksid aktiivselt ja kaasaaitavalt osa selle suure ja tähtsa töö teostamisest.*¹²

H. Sepa aastatetagused sõnad kõlavad aktuaalselt tänapäevalgi ja võiksid meid innustada. Koondavaks eesmärgiks sõjaajaloo vallas võiks olla ühekoitelise Eesti sõjaajaloo üldülevaade koostamine arvestades naaberriikide ja laiemalt Euroopa sõjanduse konteksti. Maakeelele lisaks võiks see ilmuda ka inglise keeles, aidates sel viisil kaasa Eesti sõjaajaloo uurimustulemuste rahvusvahelisel tasemel teaduskäibesse toomisele.

Loodetavasti leidis ülalöeldus ka vastus pealkirjas esitatud küsimusele!

Viited ja kommentaarid

- ¹ **Hendrik Sepp.** Meie sõjaajaloo uurimise seniseist saavutisist ja tuleviku ülesandest. // Ajalooline Ajakiri. 1930. 1. Lk 19–27.
- ² Vt sõjaajaloo uurimise kohta lähemalt järgmisi artiklite kogumikke: Militärgeschichte. Probleme-Thesen-Wege. // Beiträge zur Militär- und Kriegsgeschichte. Bd. 25. Stuttgart, 1982; Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Früher Neuzeit. Köln, 1997.
- ³ Sümpaatselt on sel teemal arutanud Mart Siiraja. Vt lähemalt: **Mart Siiraja.** Inglise-Buuri sõda (1899–1902) ja Eesti ühiskond. // Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. 1988–1993. Trt, 1995. Lk 120–121.
- ⁴ Siinkohal võiks osundada H. Sepa asjakohasele artiklile: **Hendrik Sepp.** Eesti sõjaajaloo uurimine ja Riigi Keskarhiiv. // Sõdur. 1937. Lk 1296–1300.
- ⁵ **H. Sepp.** Meie sõjaajaloo uurimise seniseist saavutisist. Lk 20.
- ⁶ **Rein Helme.** 1812. aasta Eestis ja Lätis. Tln, 1990; **Margus Laidre.** Schwedische Garnisonen in Est- und Livland 1654–1699. Tln, 1990; **Margus Laidre.** Lõpu võidukas algus. Karl XII Eesti- ja Liivimaa 1700–1701. Trt, 1995; **Sulev Vahre.** Muinasaja loojang Eestis. Vabadusvõitlus 1208–1227. Tln, 1990; **Tõnu Tannberg.** Maakaitseväekohustus Balti kubermangudes 19. sajandi 1. poolel (1806–1856). Trt, 1996; **Ago Pajur.** Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Trt, 1999.

- ⁷ Kirjastuselt *Eesti Ajalooarhiiv* ilmub 1999. aasta suvel Margus Laidre mahukas monograafia Rootsi armeest Eesti- ja Liivimaal 17. sajandi teisel poolel; Rein Helme sulest on ilmumas monograafia M.A. Barclay de Tolly elust ja tegevusest. Jätkub sarja *Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost* väljaandmine.
- ⁸ **Hannes Walter.** Järelsõna. // Eesti Vabadussõda 1918–1920. 1 kd. Tln, 1996. Lk 585.
- ⁹ 1980. aastate keskpaigast alates on sõjaajaloo teemadel kaitsnud kandidaadi väitekirja Rein Helme (1987) ja Margus Laidre (1987), magistriväitekirja Tõnu Tannberg (1992) ja doktoriväitekirja Tõnu Tannberg (1996) ja Ago Pajur (1999). Eesti Akadeemilisse Sõjaajaloo Seltsi kuulub eespool nimetatutest R. Helme. Kõik väitekirjad on kaitsnud Tartu Ülikoolis.
- ¹⁰ Ajalooline Ajakiri. 1998. 2.
- ¹¹ Seni on nimetatud sarjas ilmunud kaks raamatut: Rahvusväeosade loomisest Eestis. Mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918. Koostanud A. Pajur ja T. Tannberg. Trt, 1998; **Ago Pajur.** Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918–1934. Trt, 1999.
- ¹² **H. Sepp.** Meie sõjaajaloo uurimise seniseist saavutisist. Lk 26–27.

Massirepressioonide uurimine ja Balti koostöö

Aigi Rahi

Nõukogude massirepressioonide – mõtlen nende all eelkõige kaht massküüditamist 1941 ja 1949, aga ka massilise iseloomu võtnud rahuliku elanikkonna arreteerimisi – teemaga tegelemine osutus esialgu võimalikuks vaid väljaspool Eestit. 1989. aastal kutsuti kokku kolm arvestatavat komisjoni (Eesti Õigusvastaselt Represseeritute ja Nende Toetajate Liit *Memento*, Eesti Teaduste Akadeemia komisjon ning Eestimaa Rahvarinde ja Majandusministeeriumi töörühm). Kõigi nende eesmärgiks oli asuda välja selgitama represseeritute andmeid, teha kindlaks okupatsioonide kestel Eesti rahvastikule tekitatud kahjud. Hiljem lisandus neile veel Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon (1993) ja Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvaheline Komisjon (1998). Kõik nimetatud organisatsioonid on uurinud üht või teist represseeritute kategooriat, kuid laiemal ajaloolisel hinnangu andmiseni või ülevaateoseni pole tänini veel jõutud.

Küüditatute arvust

Enam kaasa mõtlema ja rääkima on ärgitanud suurt osa Eesti elanikkonnast puudutanud nõukogude võimu poolt läbiviidud massiküüditamised 1941. ja 1949. aastal. Juuniküüditatute arvudeks on enamasti pakutud 10 157,¹ 10 205² või 11 000³ isikut. Juuniküüditatute nimekirja publitseerimisel on suure töö ära teinud prof Vello Salo.⁴ Ehk aitaks seda arvu täpsustada Elmar Joosepi poolt juba aastaid koostatav uurimus, mis peaks sisaldama nimekirju, sündmustikku ning dokumente. 1992. aastal pakkus E. Joosep juuniküüditatute arvuks 8 700⁵ ja viis aastat hiljem 9 250 inimest.⁶

1949. a märtsiküüditatute arv on ulatunud 80 000-ni. Diskussioon nende numbrite ümber kestis aastaid, kus ägedamaiks väitlejateks olid E. Laasi, H. Ligi, R. Taagepera. Küüditatute nimekirjade detailne analüüs lubab väita, et ajavahemikus 25.–28. märtsini toimunud operatsiooni tulemusel paigutati vagunitesse 20 702 inimest. Sunniviisiliselt Eestist väljaviimise materjalid olid vormistatud 31 632 isikule,⁷ kuid kõigi nende toimikuid ei kinnitatud ega sanktsioneeritud. Nimekirjadesse kantud isikute kinnipidamine ja nende hilisem väljasaatmine kestis veel 1956.

aastani. Märtsiküüditatute kohta on ilmunud piirkondlikke uurimusi ja nimekirju, neist põhjalikumad Tartumaa, Harjumaa, Viljandimaa, Virumaa ja Võrumaa kohta.⁸

Eesti rahvastikukaotuste uurimisseis

Kui küüditamiste uurimist väljaspool Eestit takistas juurdepääsu puudumine teemakohastele algallikatele, siis suure põgenemise käigus Lääne poole siirdujate isikulooliste andmete olemasolu peeti siinpool loomulikuks. Ometi pole ka põgenike kohta täpseid ülevaateid avaldatud, publitseeritud on vaid osalisi nimekirju. Välis-Eesti uurija Avo Horm tõdeb, kui nüüd 50 aastat hiljem arvatakse, et kõik faktid, andmed, arvud, nimekirjad ja kirjeldused on möödunud aastate jooksul kirja pandud ning need on põhjalikult läbi uuritud ja neid võiks publitseerida, siis nii see paraku pole. Spetsiaalse eriuurimuse koostamiseks tarvilikke arhiivide allikmaterjale pole olnud võimalik piiranguteta kasutada.⁹

Üldistavaid ja teaduslikult põhjendatud analüüse Eesti rahvastikukaotustest aastail 1940–88 pole praktiliselt koostada sõandatud. Statistiliseks kokkuvõtteks selles vallas on E.-M. Tiidu *Akadeemias* avaldatud artikkel *Eesti rahvastik ja selle probleemid*,¹⁰ mis paljuskki põhineb 1991. aastal *Rahva Hääles* publitseeritud Leo Talve poolt koostatud *Memento* teabe- ja ajalootoimkonna hinnangule.¹¹ Teiste autorite hilisemates töodes ongi enamasti tuginetud eelpool nimetatud trükistele. Detailsem rahvastikukaotuste alane ülevaade on ilmunud veel 1991. aastal väljaandes *World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report*.¹²

Viimase kümne aastaga on selles valdkonnas küll ära tehtud hulk tänuväärset tööd, kuid sellest ei piisa veel okupatsioonide poolt tekitatud inimkaotuste täpsemaks hindamiseks. Paljud kirjanduses esitatud järeldused ja üldistused baseeruvad ligikaudsetel arvutustel, mitte aga kontrollitud arvandmetel. Seega antakse okupatsioonide aegsele perioodile korrektsete andmete puudusel endiselt ettevaatlike hinnanguid, sest usaldusväärseid andmeid alles kogutakse.

Sellise, kogu rahvast väga valusalt puudutanud teema uurimiseks on mitu tasandit. Esmalt oli oluline adekvaatse üldpildi saamine – kui palju inimesi represseeriti ja kes kannavad selle eest vastutust. Seetõttu asuti koostama mitmeid isikuloolisi nimekirju, millest trükivalgust on tänaseks näinud vaid mõned.¹³ Samas teame, et taoliste nimekirjade koostamine on äärmiselt aeganõudev töö, mis eeldab süstemaatilist andmete kontrollimist ja erinevate allikmaterjalide kriitilist läbitöötamist. Sellest lähtuvalt on ilmselt õigustatud mujal maailmas tuntud vahenimekirjade publitseerimine, mis ärgitab ka laiemat lugejaskonda teemaga kaasa rääkima ning tänuväärseid täiendusi ja parandusi tegema.¹⁴ Otse loomulikult peaks kõigi nende nimekirjade põhjal valmima represseeritute ja hukkunud isikute koondandmepank.

Statistilise tasandi kõrval on oluline koht protsesside analüüsil. Nõukogude massirepressioonid ei olnud juhuslike episoodide jada. Neil oli oma eel- ja järellugu, tagajärjed, mis puudutasid konkreetse isiku ning tema perekonna kõrval rahvast tervikuna. Analüüsi käigus ilmnevad mitmed seosed, mis vastastikku mõjutasid Eesti majandust, asustust, kultuuri, rahvussuhteid jt eluvaldkondi. Sellel tasandil muutuvad üldtendentside kõrval oluliseks ka protsesside pisidetailide võrdlused meie lähemate naabrite lätlaste ja samuti leedulastega.

Balti koostöö võimalikkusest

Nõukogulikud massirepressioonid on teema, mis on ühtviisi teravalt puudutanud kogu Baltikumi, mõtlen siin Eestit, Lätit, Leedut. Kaugele on siis Balti koostööga selles vallas jõutud? Sarnaselt Eestiga mindi ka Lätis ja Leedus nimekirjade koostamise ning publitseerimise teed. Näitena võiks tuua kaks mahukamat publikatsioonide sarja: Läti arhiivinduse ajakirja *Latvijas arhivi pielikums* erinumbrid *Represeto Saraksts* 1941. ja 1949. aastal küüditatute ning perioodil 1941–53 arreteeritute kohta¹⁵ ja Leedus ilmuv jätkväljaanne *Lietuvos gyventoju genocidas*.¹⁶ Samuti on publitseeritud mitmeid olulisi dokumente. Selle põhjal võiks väita, et hädavajalikud eeltööd on tehtud ning nüüd tuleks jõuda üldistava tulemini. Paraku on sellest rääkimine lihtsam kui tõeliste resultaatide ni jõudmine.

Balti koostöö antud teema raames on ilmselt kõige paremini sujunud paguluses või konverentsidel Pariisis, Stockholmis, New Yorgis jm. Ka teema poliitilise aktuaalsuse kõrghetkedel ei jõutud arvestatavate ühiskäsitlusteni. Endiselt on taolise koostöö parimaks näiteks lausa klassikaks saanud kahe-mehe Misiunas-Taagepera raamat *Balti riigid: sõlтеаastad 1940–1990*.¹⁷ Sellegi väljaande eessõnas on kurdetud, et raamatud domineerivad rohkem Eesti ja Leedu näited ning illustratsioonid, sest üks suurimaid raskusi on olnud meie võimetust kasutada lätikeelset originaalkirjandust.

Hetkel, kus algallikad on kättesaadavaks muutunud, mis omakorda võimaldaks ühendada kolme riigi sündmused kogu NSV Liidu ajaloolise üldpildi, on probleemi asetuse jäänud siiski samaks. Kuidas leida kolm autorit või kollektiivi, kelle koostööst sünniks ülevaateteos kõigi Balti riikide ühiste ja erinevate näidete varal?

Tooksin siinkohal mõningad pistelist ja üpris juhuslikku laadi näited, milliste järeldesteni võiks jõuda näiteks 1949. a märtsiküüditamise uurimisel. 29. jaanuaril 1949 anti N. Liidu Ministrite Nõukogu poolt välja määrus nr 390-138ss, mille alusel said N. Liidu Riiklik Julgeolekuministeerium ja Siseministeerium korralduse operatsiooni *Priboi* ettevalmistamiseks. Dokumendi ülimast salastatusest annab tunnistust asjaolu, et määrust tsiteeritakse küll mitmetes rakendusaktides,¹⁸ seda nii Eesti,

Läti kui Leedu Riikliku Julgeolekuministeeriumi ja Siseministeeriumi materjalides, kuid dokumendi originaali pole tänini veel ühestki arhiivist leitud. Operatsioon, mille käigus viidi Siberisse ca 92 000 isikut, oli vaja eelnevalt ka põhjalikult ette valmistada. Väljasaadetavate isikute – *kulakute* ja *rahvavaenlaste* – nimekirjade koostamise käik oli üldjoontes analoogiline. Maakondlikud *kulakute* nimekirjad allkirjastati kohalike Ministrite Nõukogu otsusega Eestis 14. märtsil, Lätis 17. märtsil ja Leedus 19. märtsil.

Rahvavaenlaste kohta edastatav info jõudis kohtadelt Julgeolekuministeeriumisse, kus vormistati vajalikud materjalid, mis olid aluseks ka hilisema NSVL julgeoleku *erinõupidamise* otsusele.

Nimekirju statistiliselt analüüsides joonistuvad välja teatud eripärad. Nii näiteks oli Eestis *rahvavaenlaste* osakaal küüditavate nimekirjas 20% võrra suurem kui Lätis. Eestis omakorda oli aga küüditamisest pääsenute protsent kõrgem, kuni 30%. Läti näite varal teame, et sihtpunktid, kuhu küüditatud toimetati ja mis olid varakult kokku lepitud, võisid veel muutuda. Nii suunati üks lätlaste ešelon viimasel hetkel Mari ANSV asemel Omski oblastisse jne.

Andmete võrdlusel selgub ka mil määral oli kohalike võimude pädevuses sündmuste kulgu mõjutada, kuidas käitusid vene sõdurid, sõjaväelased, kaasmaalased. Milline oli julgeoleku roll, kuidas arenesid siinsed sündmused Moskva poolt vaadatuna? Vastamata küsimustele on tuge otsitud ka tollaste sündmuste tunnistajailt. Ühtaegu kurdavad Läti ajaloolased, et isiklike mälestuste kogumisel on tulnud kokku puutuda mitmete väljamõeldud lugudega. Kahjuks peab nentima, et mälestuste jäädvustamine on kui halastamatu võidujooks ajaga. Paljudel puhkudel on mineviku sündmused segunenud teiste juttude või raamatutest loetuga, ega oma enam sellist väärtust, mis oli kümme aastat tagasi kogutud mälestustel siis veel elujõus olevatelt tunnistajatelt. Nii ehk teisiti on massirepressioonide teema selliste killast, kus võib abi olla ka pisidetailidest, sest tegu on ikkagi allikate rekonstrueerimisega ning parimaid tulemusi on loota erinevate maade uurimistulemuste ühendamisest.

1999. aastal tähistatakse Baltikumis kaht, kõlab küll pisut retooriliselt, aga juubelihõngulist, sündmust. Poole sajandi möödumine 1949. a märtsiküüditamisest on sundinud mind kui selle teema uurijat, otsima kontakte lätlaste ja leedulastega. Selle aasta algul võisin esmaste kontaktide põhjal väita, et 1949. a märtsiküüditamise teema jääb Balti koostöö raames ilmselt tahaplaanile ning esiplaanile nihkub teine juubeliteema: 60 aastat Molotov-Ribbentropi paktist (MRP).

Viimase poole aastaga tihenened teaduskontaktid lubavad mul aga väljenduda juba optimistlikumalt. 3.–6. juunini toimus Konrad Adenaueri Fondi eestvõttel Riias rahvusvaheline konverents teemal *Saksamaa, Venemaa ja Balti riikide tee diktatuurist demokraatiani*. 17.–20. juunini toimus aga Stockholmis III Balti Uuringute konverents teemal *Balti rii-*

gid nõukogude ja saksa okupatsioonide tingimustes 1939–1991, mille korraldajaks Stockholmi Ülikool ja Södertörni Kolledž. Need teadusfoorumid tõid kokku ka erinevate riikide nõukogude repressioonide teemaga tegelejad. Siinkohal rõhutaksingi koostöö intensiivistumist Läti Totalitarismi Uuringute Dokumentatsiooni Keskuse ning Leedu Genotsiidi ja Vabadusvõitluse Uurimise Keskusega. On meeldiv täheldada, et viimati mainitud keskuse esindajad andsid meile üle väljavõtte 1941. a juunis nende kodumaal arreteeritud isikute nimekirjast, kuhu oli sattunud ka eestlasi.

Kaheldamatult loob just taoline dokumentide ja isikulooliste andmete võrdlus eeldused tervikpildi taastamiseks nõukogude repressioonivormide ning meetodite rakendamisest Balti riikide suhtes. Möödunud aastakümnet võib rahvastikukaotuste uurimise vallas nimetada allikate otsimise, rekonstrueerimise ja esialgse statistilise töötlemise ajaks. Represseeritute kategooriaid on uuritud väga erineval tasemel ja erineva põhjalikkusega. Seepärast oleks nii Eesti, Läti kui Leedu uurijaile ühtviisi palju abi vastastikuste kogemuste ja konkreetsete materjalide vahetamisest ning see võiks viia ülevaatliku võrdlevale analüüsile tugineva kirjutise publitseerimiseni.

Viited ja kommentaarid

- ¹ Evald Laasi. Mõnede lünkade täiteks. // Sirp ja Vasar. 1987. 27. november; Eesti Entsüklopeedia. Tln, 1990. Vt märksõna *küüditamine*.
- ² Population Losses in Estonia June 1940 – August 1941. Scarborough, 1989. (Koost. Vello Salo). P. 9.; Leo Talve. Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast. // Rahva Hääl. 1991. 19. oktoober.
- ³ World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report. Tln, 1991. P. 35.
- ⁴ Population Losses in Estonia June 1940 – August 1941 ja Küüditatud 1941. Uldnimestik Tartu Instituudi arhiivis ja arhiivraamatukogus (Torontos) ning Eesti Represseeritute Registri Büroo (Tallinnas) leiduva andmestiku põhjal seisuga 24. veebr. 1993. Ont. Canada, 1993. (Koost. Vello Salo.)
- ⁵ Elmar Joosep. Pool sajandit Sverdlovski tapatalguist. // Rahva Hääl. 1992. 25. aprill.
- ⁶ Peeter Ernits. Seltsimees Sögel, Siberis näeme! // Luup. 1997. 12.
- ⁷ Aigi Rahi. 1949. aasta märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas. Trt, 1998. Lk 63.
- ⁸ Vt ka: 1949. aasta küüditamine Eestis. Tallinn. Nõmme. Harjumaa. 1. vihik. // Kleio. 1992. erinumber 1. (Koost. Aadu Must, Aigi Rahi.); Sari: Sakalamaa ei unusta. Inimkaotused ja repressioonid alates 21. juunist 1940. 1.–10. Viljandi, 1991–1997. (Koost. E. Piiri); Küüditatud 1949 Lääne-Virumaa. Rakvere Memento Ühing. Rakvere, 1999; K. Mõttus. Pool sajandit märtsiküüditamisest Võrumaal 1949. a. Metstaga, 1999.
- ⁹ Pool sajandit eestlust paguluses. 2. tr. Stockholm, 1995.
- ¹⁰ Ene-Margit Tiit. Eesti rahvastik ja selle probleemid. // Akadeemia. 1993. 8–10.
- ¹¹ Leo Talve. Repressioonide all kannatas pool Eesti elanikkonnast. // Rahva Hääl. 1991. 19., 20., 22., 23. oktoober.
- ¹² World War II.
- ¹³ Isikuloolistest nimekirjadest vt nt: Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988 (§58). 1. Eesti Represseeritute Registri Büroo. Tln, 1996; Nõukogude okupat-

sioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis. 2. Eesti Represseeritute Registri Büroo. Tln, 1998.

¹⁴ Vt nt: PRO PATRIA II. Auraamat langenud ja hukkunud metsavendadele. (Lühinimestik) Tööversioon. (Koost. Eerik-Niiles Kross). Trt, 1998.

¹⁵ Represeto saraksts 1941. (Latvijas arhivi pielikums), Riga, 1995. 1. Represeto saraksts 1949. (Latvijas arhivi pielikums), Riga, 1995. Vol. 1–4.

¹⁶ Lietuvos gyventojų genocidas I tomas 1939–1941. Vilnius, 1992. Lietuvos gyventojų genocidas II tomas (A–J) 1944–1947. Vilnius, 1998.

¹⁷ Romuald Misiunas, Rein Taagepera. Balti sõlteaastad 1940–1990. 3. tr. Tln, 1997.

¹⁸ Üheks olulisemaks rakendusaktiks oli N. Liidu siseministri käsk nr. 00225 12. märtsist 1949 *Kulakute ja nende perede, bandiitide ja natsionalistide perede väljasaatmisest Leedu, Läti ja Eesti territooriumidelt*, mille originaal asub Vene Föderatsiooni Riigiarhiivis. Vt: Võimatu vaikida. Koost. H. Sabbo. Lk 845.

Dissertatsioon

Pärtel Piirimäe kaitses magistritööd

Juhan Kreem, Priit Raudkivi

Pärtel Piirimäe. Maaisandad, seisused ja maapäev. Vana-Liivimaa riiklusest Wolter von Plettenbergi perioodil. (1495–1535). Magistritöö. Juhendaja prof Jüri Kivimäe.

Pärtel Piirimäe magistritöö on loogiline järg tema varasematele uurimustele. Mitmed küsimuseasetused ja eriti terminoloogia on dissertandi poolt välja töötatud juba 1995. aastal valminud peaseminaritöös, mille tulemusi ta ka trükisõnas on tutvustanud.¹ Kõike eelnevat arvestades oli maapäeva probleemistiku poole pöördumine üsna ootuspärane. Perioodi valikut on lisaks eelnevalt mainitule soodustanud asjaolu, et Plettenbergi ajastu maapäevade kohta käivad allikad on käepärasel kujul avaldatud Liivimaa seisustepäevade aktide ja retsesside publikatsiooni kolmandas köites.² Lühike ülevaade Vana-Liivimaa riiklike ja seisuslike struktuuride historiograafiast, mille dissertant töö alguses esitab, näitab selgesti, kui söötis on see valdkond ja kui hädasti on vaja värsket lähene-misnurka.

Wolter von Plettenbergi ajastu on selgestieristuv peatükk Liivimaa ajaloos, mille murrangulisust rõhutavad veel mitmed arengud, eelkõige luterlik reformatsioon ja nn *Vene kogumine*. Seda rõõmustavam on näha, et autor vaidlustab julgelt seniseid, lausa klišeeks kulunud arusaamu ning asub poliitiliste struktuuride uurimisel rajale, kus ilmnevad uued olulised pöördepunktid seni üsna staatiliseks peetud Vana-Liivimaa riikluses.

Töö põhiosa võib laias laastus jaotada kaheks: esimeses osas käsitletakse maaisanda ja seisuste suhteid Vana-Liivimaa territooriumides (piiskopkondades ja orduriigis). Selles najal demonstreerib autor varauusaegse seisusliku dualismi väljakujunemist Vana-Liivimaa piiskopkondades. Piiskopkondade härruslepinguid analüüsides jõuab dissertant tõdemuseni, et neis kujunes 1520. aastatel varauusaegsele riigile iseloomulik seisuslik dualism, millele on olemas analoogiad igal pool Euroopas. Tõdemus Vana-Liivimaa seisuslike arengute sarnasusest muu maailmaga on igati innovatiivne. Seisuste rolli hindamisel teeb Pärtel Piirimäe dualistlikusse mudelisse olulisi täiendusi-täpsustusi, jagades võimu teostamise lokaal- ja territoriaaltasandiks ning näidates seisuste ja maaisanda funktsionaalselt erinevat rolli valitsemisel (lk 36).

Orduriigi poliitiliste struktuuride ülevaate puhul on probleemiks muidugi sellealase historiograafia vähesus. Ainsa pikema käsitluse orduriigi

haldusest leiab Leonid Arbusowi avaldatud orduliikmete kataloogi sissejuhatastest.³ Orduriigi eripära (üheltpoolt selle käsknike/ametnike süsteemi modernsus, teiselt poolt ainuisikulise valitseja puudumine, mille välistas ordu korporatiivne iseloom) ei lase orduriigist kõneleda kui varauusaegsest territoriaaliigist. Võrdlus orduriigiga Preisimaal (lk 48–49)⁴ on konstruktiivne ja näitab, et Liivimaa orduharu oli küll samal teel kui Preisi oma, kuid ordumeistri võimu nõrkuse tõttu ei olnud veel küps sekulariseerumiseks.

Töö teine osa keskendub maapäeva enda analüüsile. Esmalt vaadeldakse maapäeva kui institutsiooni, selle kokkukutsumist ja protseduure, seejärel maapäeval osalemist ja lõpuks maapäeva funktsioone. Funktsionaalse analüüsi läbiviimiseks on dissertandil tulnud opereerida skematiseeritud poliitiliste üksustega. Skematiseerimisega kaasas käivast liiglihtsustamise ohust on töö autor aga enamikel juhtudel suutnud hoiduda. Tihti on just tugev empiiriline materjal see, mis korrigeerib muidu peaaegu et tööle hakkavat mudelit.

Maapäeva representatsioonimehhanismide analüüsimisel jõuab dissertant tõdemuseni: *Seisuste representatsiooni uurimine maapäeval annab väärtuslikku informatsiooni Liivimaa seisuslike korporatsioonide sisemiste poliitiliste mehhanismide kohta* (lk 51). Tõepoolest. Väide ise on oma lihtsuses seda hinnatavam, et Vana-Liivimaa poliitilise ajaloo uurimisel on selle meetodi rakendamine hädavajalik. Nimelt pahatihti ei paljastu need mehhanismid allikate nappusest tingituna. Lisaks viib korporatsioonide tegevuse vaatlemine meid elule lähemale ehk teisisõnu: soovitu ja tegeliku, normi ja praktika viljakale eristumisele.

Käesoleva töö suurimaks vooruseks tuleb pidada dissertandi oskust suveräänselt küsimusi esitada ja hea materjali tundmise abil neile ka vastuseid leida. Eelnevat täiendab suurepäraselt oskus ja tahe nähtustele teoreetiliselt läheneda. Sissejuhatastes demonstreerib autor põgusalt oma orienteerumist *lääne* historiograafias. Nende eelnimetatud töövahenditega oma materjalile lähenedes on saavutatud tulemus igati terviklik ja intrigeeriv. Liivimaa riiklik killustatus, samas aga areng varauusaegse seisusliku dualismi poole asetatakse Euroopa konteksti, mille tulemusena muutub nähtavaks nii kohalik eripära, kui ka konkordants arengutega mujal.

Vana-Liivimaa integratsiooniga seotud probleemid, mis on nii senises historiograafias kui ka käesolevas töös prominentsel kohal, vajavad jätkuvat uurimist. Nagu Priit Raudkivi kaitsmisel osutas, tuleks edasi analüüsida vasallisuguvõsade levimise ja läbipõimumise käike, et selle kaudu Liivimaa ühtsuse ulatust määrata. Küsida võiks lõpuks ka seda, kui ühtne oli Vana-Liivimaa identiteet, mis lähtus 13. sajandi vallutusest ja saksa asustuse tekkest? Liivimaa riikluse arengu mõistmist segab paratamatult 16. sajandi keskpaigas toimunud murrang, mis kohalikud poliitilised struktuurid kaosesse paiskas.

Ainult üks pisinorimine historiograafia vallas. Tartu toomkapiitli seisusena käsitlemise juures oleks kapiitli omahuvidest piiskopi kõrval rääkides mõjunud veenva argumendina Tõnis Lukase magistritöö,⁵ milles rõhutatakse kapiitli liikmete juuri kohaliku aadli seas. On kurb, et Eesti ajaloo teaduses niigi harva esinevatest valdkondade puutepunktidest kinni ei haarata ja kolleegide tulemused kasutamata jäetakse. Kahjuks pole Pärtel Piirimäe selles osas ainuke patustaja.

Vormistuse poole pealt on töö igati korrektne. Autori emakeel on sujuv ja hästi loetav. Tunnustust vääriv on see, et autor on olude sunnil pidanud ka terminoloogia osas pioneeri tööd tegema.

Kokkuvõtteks: Pärtel Piirimäe töstis magistritööde lati väga kõrgelt. Kolleegid jäävad põnevusega ootama tema järgmist väitekirja.

Viited ja kommentaarid

¹ Vt: **Pärtel Piirimäe**. Tartu piiskopkonna võimustruktuuridest Vana-Liivimaa lõpusajandil. // Tartu, baltisakslased ja Saksamaa. Koost. Helmut Piirimäe, Claus Sommerhage. Tartu, 1998. Lk 33–52.

² Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage. Bd. III. Bearb. v. Leonid Arbusow. Riga, 1910.

³ **Leonid Arbusow**. Die im Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechter. // Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1899. Mitau, 1901. Einleitung. S. 27–46. (Dissertandil on see käsitus siiski kasutamata jäänud).

⁴ Ainus mida oleks ehk soovinud, oleks selle teema parem kaetud historiograafia-ga. Dissertant toetub peaaesjalikult üldkäsitlusele **Hartmut Boockmann**. Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte. München, 1981. Ometi on orduhaldusest Preisil olemas ka spetsiaaluurimus: **Peter Gerrit Thielen**. Die Verwaltung des Ordensstaates Preussen vornemlich im 15. Jahrhundert. // Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart. Bd. 11. Köln, Graz, Böhlau, 1965.

⁵ **Tõnis Lukas**. Tartu toomhärrad 1224–1558. Tartu, 1998.

KROONIKA

Eesti ajaloo teaduse tulevikusihi

Ülevaade jaanuarikuisest ajalookonverentsist
ja Akadeemilise Ajalooseltsi taassünnist

Birgit Kibal

Käesoleva aasta seitsmendal päeval kogunes pea poolteistsada ajaloo loost indu leidjat (eeskätt ajalooõppejõud, -õpetajad, teadustöötajad, üliõpilased) Tartusse, saamaks osa kahest üritusest. Algusega kell 11.15 toimus ülikooli peahoone aulas teaduskonverentsi *Eesti ajaloo teadus III aastatuhande künnisel* esimene voor. Konverentsi juhatas sisse infoteaduse magistri **Ülle Musta** ettekanne Eesti ajaloolaste poolt 1990. aastatel publitseeritud töödest ja nendes toodud viidetest. Lähtudes stsientomeetrisest uurimismeetodist ja konkreetsemalt viiteanalüüsist, näidati erinevate uurijate *teaduskäibes* püsivust ja meie ajaloolaste kohta maailma *infoturul*. Professor **Tiit Rosenberg** vaagis *vana hea* agraarajaloo hetkeiseisu ja uurimisülesandeid, tõdedes nimetatud teema populaarsust baltisaksa teadusliku ajalookirjutuse tekkest vähemalt 1980. aastateni, mistõttu on nn vanem ehk feodaalajastu periood kõige paremini läbiuuritud valdkonnaks. Põhjalikku käsitlemist vajavad 19. saj teise poole, Eesti Vabariigi ja okupatsioonide aegse maaelu erinevad tahud, milleks tuleks teha enam interdistsiplinaarset koostööd spetsiaalse uurimisrühma või seminari loomise läbi. Geograafiadotsent **Heino Mardiste** rääkis geograafide ja ajaloolaste viimaste aastate koostööst Eesti kartograafia ajaloo uurimisel. Ettekandja nentis, et kui meie ala vanemaid kaarte tuntakse võrdlemisi hästi, siis 1920.–1930. aastate kartograafia käsitlemisele on asutud alles lõppeval kümnendil. Ühisprojektid ajaloolastega on olnud viljakad ning peavad kindlasti edasi kestma.

Pärast lõunavaheaega jätkus konverents Lossi tänava humanitaarmajas, kus võeti vaatluse alla Eesti välispoliitika (ajaloodoktor **Eero Medijainen**),¹ sõjaajaloo (ajaloodoktor **Tõnu Tannberg**)² ja kirikuajaloo (ajaloomagister **Andres Andresen**) olemasolusse puutuvad küsimused. Kõik ettekandjad rõhutasid nimetatud ajaloovaldkondade olulisust, paljut lähiminevikus tehtut, kuid samas uute uurimisülesannete seadmise vajalikkust koos noorte uurijate koolitamisega. Tõstatud rida küsimusi, mille lahendamisel ei piisa aga üksikute teadlaste jõupingutustest. Pigem oodatakse laia kõlapinda nii Eestis kui väljaspool. Just *avatus* nõue peaks olema üheks võimalikest väljapääsudest seni marginaalseks jäänud või lünklikult läbiuuritud teemades. Seejuures on tähtis tunda ja osata

Joonis 1. Hetk konverentsi teisest poolest. Vt ka tagakaanel. Foto: Jaak Nilson.

hinnata mujal tehtut.

Ajalooteaduse distsipliinide lahkamise viimases faasis vaadeldi esmalt nõukogude perioodi ajaloo uurimist. Professor **Enn Tarvel** keskendus erapooletuse tingimuse täitmisele lähiajaloo tegelejate seas. Panes uurijatele südamele mitte sattuda faktimoonutamise või -mahavaikimise libedale teele, toonitas ettekandja teooria ja meetodi olulisust edasistes töodes. Hädavajalikuna näib ühiskonna sotsiaalsühholoogilise analüüsi teostamine. Ajaloomagister **Aigi Rahi** andis ülevaate täna laiemale avalikkusele ühest tuntumast ja huvipakkuvamast valdkonnast – massirepressioonidest.³

Ajaloomagistrist Rahvusarhiivi regionaaldirektor **Priit Pirsko** valgustas Rahvusarhiivi loomisega tekkinud tegevussuundade tagamaid.⁴ Professor **Aadu Musta** ettekanne tutvustas infotehnoloogiat ja ajalooteaduse puutepunkte.⁵

Kokkuvõtvalt jäi arutlustest kõlama soov tugevdada ajaloolaste vahelist koostööd, teha enam ühisprojekte interdistsiplinaarsel tasandil, otsida uusi vaatenurki seni küllaldast käsitlemist leidnud valdkondades ja kasutada enam tänase infoajastu rikkalikku varamut. Kuigi kaasajaga tempos püsimiseks on tahestatumalt kujunenud n.ö kindla seljatagusega teemaderingid, ei saa läbi sõrmede piiluda meie ajalooteaduse valgetele laikudele. Muidugi jääb alati kummitama mõte *teha palju – tegijaid vähe*, ent nappide ressursside efektiivse koondamise oskus ei tohiks jätavat pinnalpüsimist väga keeruliseks muuta.

Samal päeval leidis aset veel teinegi sündmus, käies käsikäes konverentsil väljaöeldud mõtetega. Nimelt otsustati taastada murranguaastail 1940–41 katkenud ajaloolasi ühendava akadeemilise seltsi traditsioon. Praegusele ajaloolaste põlvkonnale ei jäänud kahtlemata saladuseks kahe sõja vahel tegutsenud Akadeemilise Ajaloo Seltsi⁶ (AAS) juhtroll Eesti ajalooteaduses aastatel 1920–40(–41). Vastupidi, üsna umbses

õhustikus 1970. aastatel ja 1980. aastate esimesel poolel pakkus Selts kõneainet nii ettekannetena almanahhide kui artiklitenä ajakirjanduse veergudel.⁷ Laskumata siinkohal Seltsi minevikuseikadesse, väärib äramärkimist kaks arenguloolist tõika. Esiteks, Seltsi loomisel 1920. aastal⁸ seatud eesmärk – *edendada ajaloolist huvi ja uurimusi üliõpilaste seas*⁹ – oli küll võrdlemisi kitsas, kuid hakates koheselt täitma ajalooteaduse keskse organisatsiooni aset, võitis AAS väga kiiresti ühe teovõimelisema teadusliku seltsi maine Eestis.¹⁰ Laiemaid sihte seadis ka 13. mail 1928 vastutõetud põhikiri, propageerides ajaloolise huvi elustamist ning töötamist Eesti ja üldajaloo uurimise alal.¹¹ Teiseks torkas kohe silma Seltsi seotus *Ajaloolise Ajakirjaga*, mis oligi Seltsi ümbritsenud ringkonna tegevusest välja kasvanud, olles otseselt AASi väljaandeks.¹² Kuigi nii selts kui ajakiri jätkasid tegevust esimese nõukogude aasta jooksul, olid enamik ülesandeist minetanud oma senise tähenduse¹³ ning hiljemalt 1941. a märtsis jäi AASi töö lõplikult seisma.¹⁴

Nõukogude perioodil suutsid seltsi puudusest tingitud tühimikku katta ÜTÜ ajalooringi konverentsid, nn Taevaskoja seminarid, vilistlaskollokviumid ja Noorte Ajaloolaste Klubi tegevus.¹⁵ Uus murranguaeg 1987–88 andis taas piisavalt tegevusruumi, kuigi sündmused käisid vastupidiselt eelnenud praktikale – oma ajakirja taasloomisele jõuti 11 aastat enne seltsi elluäratamist.¹⁶ Kuna nii ajakiri kui teadus- ja õppeasutused suutsid ajaloolasi vajalikul määral liita ja diskussiooni tekitada, jäi seltsiga seonduv esialgu tahaplaanile. Vastuse, miks AAS nüüd siiski taastus, annab pilguheit prof Aadu Musta sissejuhatavale sõnavõtule AASi taasasutamiskoosolekul. Tsiteerin: *Üks ajend seltsi taastamise forsseerimiseks oli see, et Eesti ajalooteadus vajab mitteformaalset, ametlike institutsioonide välist koostööd ja koostöötamise võimalust. Seda nii auditoorsel tasandil, kus peetakse konverentse, diskussioone, sest see osa meie ajaloolaste tööst on tohutult nõrgas seisus; ja teiselt poolt vajame, et seesama diskussioon ei jääks mitte ainult auditooriumisse, vaid omaks ka väljundit ajakirja näol.*¹⁷ Nagu viimane rida kinnitab, on ajaloolaste seltsi ja ajakirja vaheline seos märgatav, kuivõrd ajakiri vajab eluspüsimiseks seltsi abistavat kätt. A. Musta sõnul oligi seltsi taassünni initsiaatoriks ajalookirjanduse sihtasutus Kleio, kes on ära teinud suure osa AASi tööst, ning sarnaselt eestiaegsele loomisprotsessile sai tänane selts teoks rühma ajalooõppejõudude algatusel. Samuti püütakse järgida eelmisel tegevusperioodil ellu viidud traditsioone, peegeldades eilse ja tänase vaimsuse katkematust.

Koosoleku päevakorrapunktidest oli olulisim Seltsi põhikirja¹⁸ läbiarutamine, mis kujunes tuliseid vaidlusi tekitanud ligi kahetunniliseks maratoniks. Eelneva konverentsipäeva jooksul oli soovijail olnud võimalus teha täiendusi-parandusi põhikirja projekti, kuhu redaktsioonikomisjon (O.-M. Klaassen, T. Linnus, K. Raik, T. Mazur, B. Kibal) tegi vajalikud lisandused, jättes probleemsed punktid üldkoosoleku otsustada. Üld-

koosoleku hääleõiguslikeks liikmeiks võisid end lugeda eelnevalt avalduse läbi Seltsiga ühineda soovijad, keda oli koosoleku hetkeks registree-runud 96, kuid kellest kõik ei võtnud osa järgnevatest hääletamistest. Kuna põhikirja projekti tehti rohkesti, sh detailseid ja sõnastuslikke parandusi, peatun siin vaid mõnel enam läbivaieldud punktil, näidates ühtlasi põhikirja ülesehitust. Viimane koosneb 56st punktist, jagunedes 5ks peatükiks. Neist esimene (punktid 1–9) fikseerib üldsätted – Seltsi nimi, asukoht, taasasutamine, sümboolika, eesmärk, tegevus. Teine (10–17) käsitleb liikmeskonda, kolmas (18–51) mahukaima peatükina juhtimist ja järelvalvet, hõlmates eraldi alalõikudena üldkoosoleku (20–29), nõukogu (30–33), juhatuse (34–43), revisjoni- (44–45) ja eetikakomisjoni (46–51) pädevust. Neljas (52–54) ja viies (55–56) peatükk puudutavad Seltsi vara ja tegevuse lõpetamist.

Koheselt kerkis küsimus seoses liikmestaatuse määratlemisega ehk keda ja mis alusel lugeda Seltsi liikmeks. Algselt üksnes füüsilistele ja juriidilistele isikutele liikmeõiguse taganud variandile lisati auliikme staatus, mille andmise otsustab üldkoosolek (vt p 10), ning fikseeriti individuaal- ja kollektiivliikme õigused-kohustused (vt punktid 14–17). Ülejäänud ette pandud liikmete kategooriad (nt välis- ja toetajaliikmed) saab vajadusel kindlaks määrata Seltsi kodukorras. Üldkoosoleku kui Seltsi kõrgeima juht- ja tööorgani otsustusvõimelisus kinnitati enam kui veerandi Seltsi liikmete osalusega ning otsuseid võib koosolekul vastu võtta üle 1/2 poolthääletage. Kui on tegemist põhikirja muutmise või Seltsi tegevuse lõpetamisega, peab üldkoosolek andma poolthääli 2/3 ulatuses. Kuigi kirjeldatud sätted (vt punktid 21–24) tõstatasid küsitavusi, otsustati need siiski sarnasel kujul fikseerida, eeskätt lähtudes mittetulundusühingute seaduses soovitatust ja teiste taoliste seltside eeskujust.

Tõsist läbirääkimist vajas Seltsi nõukogu käsitlev alalõik. Kuna nõukogu vajalikkus seati kahtluse alla, otsustati korraldada hääletus, mis jättis nõukogu üheks Seltsi töös oluliseks organiks. Tema ülesandeks on Eesti ajalooteaduse arendamisele ja propageerimisele kaasaaitamine ning seisukohtade kujundamine rahvusvahelise koostöö olulisemates valdkondades. Asjakohane ei olnud aga taotlus hakata täitma eesti ajaloolaste rahvuskomitee funktsioone, et seeläbi esindada Eesti ajalooteadust rahvusvahelisel areenil. See punkt jäeti üsna üksmeelselt põhikirjast välja. Juhatuse koosseisu kinnitamisest tekitas põhimõttelist vastuolu selle valimise kord – kas valida iga juhatuse liige isikute/ametite kaupa eraldi või on juhatusel õigus ametid omavahel jaotada. Suure ülekaaluga pooldati esimest varianti. Ka printsiip esimese aseesimehe rotatsioonist Seltsi esimehe kohale leidis valdava enamuse poolehoidu.

Arutelude lõpus pandi hääletusele küsimus põhikirja projekti vastuvõtmisest vastavalt üldkoosolekul sisse viidud parandustega. Tulemusega 58 poolt, 1 vastu, ühtegi erapooletut, osutus AASI põhikiri vastuvõetuks. Järgmisena valiti eetikakomisjoni (vt põhikirja p 46–51) liikmed,

kuhu kuuluvad ajaloodoktor Ea Jansen ja emeriitprofessorid Helmut Pii-
rimäe ning Sulev Vahre. Seltsi juhatuse liikmetest toimus esmalt esime-
he valimine. Esitati professorite Tiit Rosenbergi, Aadu Musta ja Enn
Tarveli ning ajaloodoktor Tõnu Tannbergi kandidatuurid. Kuna nii T. Ro-
senberg, T. Tannberg kui E. Tarvel taandasid end ja rohkem taotlusi ei
esitatud, asuti hääletamisele ühe kandidaadi osas. Hääletage 34 poolt, 9
vastu ja 8 erapooletut valiti AASi esimeheks ülikooli arhiivinduse pro-
fessor Aadu Must. Kuigi esimese aseesimehe valimistel loobusid mitmed
esitatuist (T. Tannberg, E. Medijainen, T. Rosenberg, H. Valk, T. Linnus,
I. Leimus) oma kandidatuurist, võidi lõpuks valik teha kahe kandidaadi
vahel, kelleks olid ajaloomagister Enn Küng ja ajaloodoktor Valter Lang.
E. Küng kogus 30 ja V. Lang 25 poolthäält, millega Seltsi esimeseks ase-
esimeheks ja ühtlasi järgmiseks esimeheks sai Enn Küng. Tehti ettepanek
nimetada Valter Lang teiseks aseesimeheks, ajaloodoktor Eero
Medijainen laekuriks ja üliõpilane Birgit Kibal kirjatoimetajaks.
Koosoleku otsusel valiti kõik nimetatud ka ametisse.

Viimaste päevakorrapunktidenal valiti redaktsioonikomisjon koos-
seisus Anu Järs, Ljudmila Dubjeva ja Toivo Jullinen; määrati liikmemak-
sude suurused töötavatel (150.- semestris, 300.- aastas) ja mittetöötavatel
(100.-, 200.-) isikutel, kusjuures liikmemaks sisaldab Ajaloolise Ajakirja
aastatellimust; võeti üle traditsioon Seltsi sümboolikast;¹⁹ otsustati ühi-
nemine Mittetulundusühingute Liiduga ja läbirääkimiste jätkamine Seltsi
nõukogusse kollektiivliikme staatuses soovida kuulujatega (nt ülikooli
ajaloo osakond, Ajaloo Instituut, Rahvusarhiiv, S-keskus).

Sellel oli AASi pikk ja vaevarikas taasasutamiskoosolek peetud.
Nagu tõestasid mitmed punktid põhikirjas ja päevakorras, on peamised
tegevussuunad seatud, nüüd tuleb asuda neid püüdma. Kuigi paljud es-
mased ülesanded langevad Seltsi juhatuse tööde hulka, saab AAS pari-
malt toimima hakata kõigi tema heast käekäigust huvitatute innukal osa-
võtul.

Viited ja kommentaarid

¹ Ettekanne on avaldatud käesolevas numbris lk 57–62.

² Ettekanne on avaldatud käesolevas numbris lk 81–85.

³ Ettekanne on avaldatud käesolevas numbris lk 87–92.

⁴ Ettekanne on avaldatud käesolevas numbris lk 75–80.

⁵ Vt: **Aadu Must**. Computeriseeritud ajaloouurimine Eestis maailmakonverentsi
foonil. // Ajalooline Ajakiri. 1997. 4 (103). Lk 15–24.

⁶ Tollal kasutati Seltsi nimekujuna ka vormelilt Akadeemiline Ajaloo-Selts. Hilje-
malt 1930. aastate algusest oli nn sidekriipsuvariant vähemasti Ajaloolise Aja-
kirja veergudel levinuim.

⁷ Üliõpilasettekandega esines 1970. aastal Jüri Kivimäe, andes ülevaate Seltsi
ajaloost. Vt **Tiit Rosenberg**. Ajalooline Ajakiri 1922–40 // Kleio. 1993. 8. Lk
26. 1985. aastal avaldati artikkel kogu Seltsi tegevusperioodist. Vt **Jüri Kivi-
mäe, Tiit Rosenberg**, Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920–1941) //
Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVI. Trt, 1985. Lk 134–143.

⁸ AASi asutamiskoosolek peeti 11. märtsil 1920 ja avalik avamiskoosolek toimus

sama aasta 19. märtsil. Vt: **Peeter Treiberg**. Akadeemiline Ajaloo-Seltsi aastail 1920–1930 // Ajalooline Ajakiri. 1930. 1/2. Lk 2.

⁹ **P. Treiberg**. Lk 2.

¹⁰ **T. Rosenberg**. Ajalooline Ajakiri 1922–40. Lk 27.

¹¹ **P. Treiberg**. Lk 3; **T. Rosenberg**. Ajalooline Ajakiri 1922–40. Lk 27.

¹² Ajakirjas leidsid regulaarset kajastamist põhjalikud aastaülevaated Seltsi töö kõikidest lõikudest alates ajaloolise traditsiooni kogumisest Eesti ajaloo bibliograafia koostamiseni. Samas toodi ära kõik Seltsi ettekandekoosolekud ja refereeriti iga ettekande sisu, kui seda ei avaldatud eraldi artiklina. **T. Rosenberg**. Ajalooline Ajakiri 1922–40. Lk 31; Vt ka ülevaateid AASi tegevusaastatest Ajaloolise Ajakirja igas aastakäigus 1922–40. Ülevaadete autoriteks olid L. Metslang (1922), H. Ottenson (1923–29), H. Kleis (1930–31) ja M. Sorgsepp (1932–40). Puudub kokkuvõtte tegevusaastast 1937/38.

¹³ Juba 5. mail 1940 peetud tavapärasel aastakoosolekul õhkus osalejaist pessimismi, ära jäi ka Seltsi 20. aastapäeva pidulik tähistamine. **Marta Sorgsepp**, Akadeemiline Ajaloo-Selts 1939./40. tegevusaastal // Ajalooline Ajakiri. 1940. 2. Lk 99.

¹⁴ **T. Rosenberg**. Ajalooline Ajakiri 1922–40. Lk 33.

¹⁵ Vt lähemalt **T. Rosenberg**, 50 aastat lähiminevikku. ÜTÜ ajalooringi juubelit tähistades // Kleio. 1996. 2 (16). Lk 49–52; **T. Rosenberg**. Ajalooline Ajakiri 1922–40. Lk 26.

¹⁶ Ajaloolise Ajakirja ja Kleio lähiminevikust vt **Aadu Must**. Kleio – eesmärgid ja lootused // Kleio 1'88. Teaduslik-poplaarne ajaloo almanahh. Tln, 1989. Lk 5; **A. Must**. Eesti ajaloo ajakiri // Kleio. 1994. 10. Lk 3; **A. Must**. Eesti akadeemilise ajalooperioodika järjepidevus: *Ajalooline Ajakiri* ja *Kleio* // Ajalooline Ajakiri. 1998. 1 (100). Lk 5–11; **Peep Pillak**, Ajalooline Ajakiri 74+3+22+1 // Tuna. 1999. 1. Lk 155–156.

¹⁷ Väljavõte 7. jaanuaril 1999 Akadeemilise Ajalooseltsi taasasutamiskoosoleku protokollist, mis asub seltsi kirjatoimetaja valduses ja millega soovijail on võimalus tutvuda. Järgnevas tuginengi protokollis fikseeritule.

¹⁸ AASi põhikiri on avaldatud käesolevas numbris lk 115–120.

¹⁹ Vt AASi logo põhikirja juures.

Personaalia

Eesti rahvateaduse klassik – Ants Viires 80

Elle Vunder

Dr habil Ants Viires, eesti rahvateaduse suurmees ja mentor, rahvusvaheliselt tunnustatud etnoloog, tähistas 23. detsembril 1998 oma 80. juubelisünnipäeva. Sel puhul ilmus tema auks ka pühendusteos,¹ milles Euroopa kultuuride eri aspekte analüüsivad nii Eesti kui ka Soome, Sakamaa, Norra, Inglismaa, Šveitsi, Rootsi, Läti, Moskva ja Ungari etnoloogid ning folkloristid.

Juubelijutu sissejuhatuses tahan rõhutada, et nõukogude ideologiseeritud õhkkonnas oli teadlasel keeruline realiseerida end etnoloogia vallas. Rahvateadus oli surutud marginaalsesse positsiooni, ajaloo abiteaduseks, ja isoleeritud maailma uuematest teoreetilistest arengutest. Seda hinnatavamad on Ants Viirese loometöö tulemused. Tema eeskujandev, laiahaardeline ja viljakas teadustöö, esinemised arvukatel rahvusvahelistel foorumitel, tegevus eesti rahvateaduse organiseerija, õpetaja, nõuandja, lektori ja toimetajana, on teinud temast tõelise autoriteedi – nii eesti etnoloogide vaimse isa kui ka rahvusvaheliselt tunnustatud teadlase.

Õpinguaastad

Ants Viires (kuni 1938 Veber) on sündinud 1918. a Tartus. Tema haridustee sai alguse Tartu Õpetajate Seminari algkoolis (1926–32) ja Hugo Treffneri Gümnaasiumis (1932–37), jätkudes seejärel mitmete vahetega Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas (1937–45). Oma tolleaegsetele huvidele vastavalt valis juubilar ülikoolis esialgu õpiaineteks eesti keele, eesti ja võrdleva kirjanduse, inglise filoloogia ning eesti ja võrdleva rahvaluule.² Kroonus teenimise tõttu sai ta vabas, eestimeelses ülikoolis õppida vaid kolm semestrit (1937/38 ja 1940). Nõukogude okupatsiooni tingimustes kursusesüsteemile üleviimise kartuses tuli tal kiiresti likvideerida eksamivõlgnevused, mistõttu ta valis inglise filoloogia asemel uueks õpiaineks etnograafia, milles üksikeksameid oli tunduvalt vähem.³ See juhuslikuna näiv valik suunas A. Viirese siiski peagi lõplikult, professor Gustav Ränga huvipakkuvate loengute ja ERMis *vaimurikkas*⁴ õhkkonnas töötamise toel, etnograafia rüppe. Kahjuks viis mobilisatsioon ta veel enne õpingute lõpuleviimist veebruarist juulini 1944 Saksa sõjaväkke, kus ta hea keeleoskajana teenis tõlgina pioneeripataljoni.⁵ See fakt sai hiljem, nõukogude ajal, aluseks A. Viirese tagakiusamisele ja tõrjutusele. Etnograafia alal ülikooli lõpetanuks tunnistati ta alles

Joonis 1. Ants Viies TA Ajaloo Instituudi etnograafiaspektori juhatajana esinemas prof Harri Moora päeval 3. märtsil 1986. Foto: Tõnu Kerge. (ERM F-neg. 2181:12).

1945. a ENSVs professor Harri Moorale sooritatud ülemastme etnograafia eksamiga.

Sõja järel okupeeritud Eestis oli Ants Viies üks väheseid allesjäänud⁶ etnoloogia-alase koolitusega spetsialiste. Kujunenud situatsioonis tähendas see suurt vastutusekoormat nii Eesti rahvateaduse traditsioonide säilitamisel, edasikandmisel kui ka arendamisel. Etteruttavalt võiks öelda, et juubilar tuli selle ülesandega nõukogudeaegse poliitika ja teaduse keerukas suhtluses suurepäraselt toime.

Kohe sõja järel suunas H. Moora, kes G. Ränga lahkumise järel oli TRÜ arheoloogia kateedris võtnud enda õlgadele etnograafia õpetamise,⁷ A. Viirese aspirantuuri

(1946–49). Töö juhendajana rakendas Moora teda ühtlasi laialdaselt 1947–49 ülikooli etnograafia-alases õppetöös. Nagu juubilar ise ühes oma 1988. a intervjuus on väitnud, oli ta H. Moorale selle töömahuka, küll väitekirja kirjutamisest eemalehoidva tegevuse eest eriti tänulik, *sest loengute ettevalmistamiseks kirjanduse ja materjalide läbitöötamine andis mulle tugeva teadmistepagasi, millele sain tugineda veel aastaid hiljem*.⁸ H. Moora kaasas Viirese ka ERMi esimese sõjajärgse aastaraamatu toimetamistöösse.⁹ Õpetamine ülikoolis ja töötamine ERMis (1944–45 vanemteadurina, 1946 teadussekretärina) korrespondentide võrgu taastamisel ning materjali kogumisel välitöödel – see õnnelik kombinatsioon võimaldas A. Viirel lülituda kohe ka teadustöösse. Tulemuseks oli juba 1947. a esimene¹⁰ tõsiseltvõetav, talurahva üht tegevusvaldkonda, ratsutamist, funktsionaal-ajalooliselt analüüsiv artikkel.¹¹ Siitpeale algas A. Viirese tänini kestev viljakas teaduslik uurimistöö, mille tulemused kujunesid arvestatavaks kogu Euroopa kultuuriruumis.

Juubilari mitmekülgne andekus juhtis teda teadustöö kõrval varakult ka ilukirjanduse juurde. Näiteks juba 1943–44 avaldas ta *Postimehes* lastejutte Põndaku Jaagu nime all, samuti luuletusi ja proosat. Hiljemgi, eriti alates 1982. a on ta avaldanud *Loomingus* nii luuletusi kui luuletõlkeid (W. Blake, G. Ekelöf) ning eri raamatuna filosoofilise reisipoeemi *Seitsme maa ja seitsme mere taha* (1991).

A. Viirese põhjalik, mitmekülgne ja laiahaardeline stuudium ja esimesed töökogemused löid, ühelt poolt, eeldused kultuuri materiaalsete ja vaimsete aspektide tähenduse avaraks mõistmiseks, teiselt poolt oli eesti

keele suurepärase valdamine tema teadustööde keelelise täpsuse ja nauditavuse aluseks. Need eeldused, sh ka oma anderikkuse on ta realiseerinud sihikindla töökusega loominguks, mis on saanud oluliseks peatükiks Eesti ja Euroopa 20. sajandi kultuuriloos.

Teenistuskäik: poliitika ja teadus

1950. a EK(b)P KK märtsipleenumile järgnenud ERMi *kodanlike natsionalistide* tagakiusamise sünges õhustikus, mil TRÜs likvideeriti arheoloogia ja eesti ajaloo kateedrid ning seega mõneks ajaks ka etnograafia akadeemiline õpetamine,¹² ei leidnud aspirantuuri lõpetanud A. Viireski erialast tööd. Nii oligi ta 1949–51 töötu, seejärel 1951–52 leidis rakendust Elva rajooni TK Tööstuskombinaadis tehnik-plaanijana, 1952–56 aga eesti, saksa ja inglise keele õpetajana Saku Maakorraldus- ja Maaparandustehnikumis. Sunnitud töötuse perioodil valmis Viiresel tema enda poolt kogutud rikkaliku ja unikaalse empiirilise materjali ning ajalooliste allikate ammendavale võrdlevale süvaanalüüsile tuginev väitekiiri *Puutöö eesti külas (X–XX sajandil)*.¹³ Selle kaitsmine ajalookandidaadi kraadi saamiseks sai võimalikuks alles uute tuulte õhkkonnas 1955. a. Tänu H. Moora eestkostele sai A. Viires seejärel 1956. a lõpus tööle etnograafina ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia sektorisse, kuhu oli koondatud väike etnograafide töörühm.

Ajaloo Instituut kujuneski A. Viirese töökohaks kuni 1997. aasta jaanuarini. Alustanud 1956–61 nooremteadurina, jätkas ta edasi juba vanemteaduri ja, küll ametlikult fikseeritud sanktsioonita¹⁴ etnograafide rühmajuhina. Korduvatest üritustest hoolimata jäi etnograafia sektor AIs kaua loomata. Näiteks otsustas Akadeemia presiidium 1963. a, mil suure tagasilöögina lülitati Etnograafiamuuseum välja TA süsteemist, jätta vastav sektor loomata *põhiliste juhtivate uurimissuundade tugevdamiseks*.¹⁵ 1977. a oldi iseseisva etnograafia sektori loomisele üsna lähedal, kuid A. Viires jäi sektorijuhatajaks kinnitamata *ebapuhta* ankeedi ja ka vähese poliitilise aktiivsuse tõttu (ta ei kuulunud NLKP ridadesse). Veelgi enam, Nõukogude võimu päevil oli juubilar sunnitud ära ütleva ka paljudest väliskutsetest alates Visby ajalooteaduse sümposiumist 1965. a. Mitmetel teaduslikel suurüritustel oli tal võimalus *osaleda* vaid kirjalikult esitatud ettekannete vahendusel, mis enamasti ka trükis avaldati. Nii näiteks ei saanud ta isiklikult osaleda Fenno-ugristide kongressidest Helsingis (1965) ja Budapestis (1975), I Euroopa etnoloogide kongressist Pariisis (1971), rahvusvahelisest Antropoloogia ja Etnoloogia kongressist vastavalt Chicagos (1973) ja Delhis (1978) ja transpordivahendite alase sümposiumist Karpaatides ja Balkanil Sirospatakis Ungaris (1979).

Pideva teadusliku uurimistöö tulemusena valmis aga vahepeal doktoridissertatsioon *Baltikumi põllumajandusliku transpordi ajalugu*,¹⁶ mille kaitsmine toimus 1979. a Moskvast NL TA Etnograafia Instituudis.

Lõpuks 1983. a sai A. Viires ka vastloodud etnograafia sektori juhatajaks, töötades sel ametikohal 1987. aastani, mil ta hoolimata oma tööalasest aktiivsusest võis vanusepiirangu tõttu tööd jätkata vaid juhtivteaduri-konsultandina (1988–92) ja sektori juhataja kohusetäitjana (1992–96).

Vanusepiirang osutus takistuseks A. Viiresele ka Tartu Ülikoolis taasloodud etnoloogia õppetooli professoriks kandideerimisel. Tema rikalik õppetöölane kogemus (loengud Tartu Ülikoolis 1956, 1973, 1975, 1982–84), väitekirjade juhendamine (G. Troska, E. Mäsak, H. Puss, E. Vunder, E. Karu, L. Vahtre) ja oponeerimised, tänini kestev aktiivne teadus- ja loenguline tegevus oleks seda sisuliselt igati võimaldanud. Nii näiteks on ta just viimasel kümnendil ülikooliloenguid pidanud peale Eesti ka Soomes Oulus (1988, 1990), Helsingis (1990, 1993) ja Turus (1993), üksikloenguid ka Kölni, Müncheni, Marburgi, Münsteri ja Trondheimi ülikoolides. Teda on lisaks kutsutud asjatundjaks etnoloogia professuuride täitmisel Helsingi (1982), Turu (1986) ja Jyväskylä (1990) ülikoolides. Samal ajal on A. Viires tänuväärselt toetanud TÜ etnoloogia õppetooli väljaarendamist küll nõuannete, loengute pidamise (1995), juhendamise (T. Anepaio), retsenseerimise (A. Kannike, E. Kõresaar, I. Jääts) ja arvukatele õppetooli projektidele toetavate soovituskirjade kirjutamisega.

Poliitika ja rahvateaduse keerukate suhete kiuste töid juubilari laia teaduslikku huvi pakkuvad publikatsioonid talle juba varakult rahvusvahelise tunnustuse. Igal juhul toimus see aastakümneid enne, kui teda ametlikult tunnustati kodumaal. Suure eruditsiooniga teadlasena on ta küll aastakümneid olnud hinnatud nõuandja ERMi (1945–49, alates 1959), Vabaõhumuuseumi (1957. aastast), Ajaloo Instituudi (vaheaegadega 1961–96) teadusnõukogudes ja aktiivne osaline seltsides (Emakeele Seltsi tegevliige alates 1945, Õpetatud Eesti Seltsi liige 1945–50, alates 1988), kuid ametlik tunnustus kodumaal tuli alles vabanemise tuultes. Nii sai ta ENSV teeneliseks teadlaseks alles 1989 ja Eesti TA medali 1993. Seejärel tulid üksteise järel Eesti riigivapi neljanda klassi orden (1996) ja Avatud Eesti Fondi Iseseisvuspäeva preemia (1996). 80. juubelisünnipäeva puhul sai ta Eesti Rahvuskultuuri Fondi elutöö preemia.

Välismaiste teadusorganisatsioonide tunnustus tuli aga juba 1960. aastatel, mil ta kutsuti Soome-ugri Seltsi (1963), Kalevalaseltsi (1964), Soome Muinasmälestiste Seltsi (1970), hiljem nn Soome Kirjanduse Seltsi (1981) ja Soome Teaduste Akadeemia (1984) välisliikmeks, Rootsi rahvakultuuri uurimise keskuse Kuningliku Gustav Adolphi Akadeemia (Uppsala, 1984) tööliikmeks ning lõpuks Rahvusvahelise Rahvajuttude Uurimise Seltsi (1988) liikmeks. 1982. aastast on ta Helsingi Ülikooli audoktor, oma auliikmeks on ta valinud Ungari Etnograafia Seltsi (1985), Soome-ugri Selts (1988), Gustav Adolphi Akadeemia (1988) ning Soome etnoloogide selts *Ethnos* (1997). Kogu A. Viirese teenistuskäigu ja loometöö tulemuslikkuse võiks kokku võtta tema senist elutööd tabavalt

iseloomustava põhjendusega, mis esitati talle Gustav Adolfi Akadeemia preemia kätteandmisel: *silmapaistva etnoloogilise loomingu ja olulise panuse eest etnoloogia ülesehitamisel ja arendamisel Eestis, iseäranis nõukogude ajal.*

Joonis 2. Aspirant Ants Viies võsavikatiga. Avinurme vald, Kõrve küla, Tolmumetsa talu, 19. september 1947. a. Foto Veera Fuchs. (ERM Fk-1097:16).

Teadustöö: traditsioonid ja diskursiivne uuenemine

Juubilari teadustöö panus on muljetavaldav. See sisaldab kuus mahukat monograafilist uurimust ja koguteost: *Eesti rahvapärane puutööndus* (1960), *Abriss der estnischen Volkskunde* (1964, koos H. Mooraga),¹⁷ *Puud ja inimesed* (1975),¹⁸ *Talurahva veovahendid* (1980), *Eesti rahvakultuuri leksikon* (1995)¹⁹ ja *Eesti rahvakultuur* (1998, koos E. Vunderiga)²⁰. Ta on kirjutanud üle 300 teadusartikli,²¹ millest ligi kolmandik on avaldatud rahvusvahelistes väljaannetes ja tuntud teadlaste pühendusteostes: Béla Gunda (Debrecen, 1971), Matthias Zender (Bonn, 1972), Milovan Gavazzi (Zagreb, 1975), Niilo Valonen (Helsingi, 1983), Paul Ariste (Tartu, 1985), Günter Wiegmann (Münster, 1988). Arvukate retsensioonide ja konverentsituvustuste kõrval on Viires toimetanud mitmeid etnograafilisi artiklitekogumikke²² ja bibliograafiaid²³ ning olnud Baltimaade ajaloolis-etnograafilise atlase *Istoriko-etnografičeskij atlas Pribaltiki* kahe köite – *Zemledelije* (Maaharimine. Vilnius, 1985) ja *Odežda* (Riietus. Riga, 1986) eestipoolne toimetaja. Ta on teinud kaastööd Nõukogude Ajaloooksüklopeediale, Suurele Nõukogude Entsüklopeediale, samuti Ukraina ja Leedu entsüklopeediatele, olles ühtlasi koostanud ka Eesti entsüklopeediate, ENE ja EE, etnograafiaalase märksõnastiku ning kirjutanud valdava osa vastavatest ning maailma rahvaid käsitlevatest sõnaartiklitest.

A. Viirese teadusalane tegevus on olnud konkreetselt seotud mitmete rahvusvaheliste projektidega. Nii oli ta 1973–91. a Nõukogude-Soome Teaduslik-Tehnilise Koostöö komisjoni etnograafia ja antropoloogia töörühma liige. See võimaldas tal julgelt tuua eesti nõukogude etnograafiasse uusi suundi ja aspekte ning kaasata eesti teadlasi soome-eesti ühisprojektidesse. Viimase konkreetse tulemina valmis 1990. a algul Loviisa ja Võru väikelinna perekondade kõrvutav uurimus,²⁴ milles A. Viires oli Eesti-poolse töörühma juht. Juubilar on olnud ka Euroopa etnoloogilise atlase ratasveokite kaardistamise töögrupi liige, Ungaris koostatud agraarajaloo bibliograafia ning Saksamaal väljaantava *Internationale volkskundliche Bibliographie* Eesti osa koostaja 1975–92. Euroopa etnoloogia kontekstis on eriti oluline, et 1984. a kutsuti A. Viires ajakirja *Ethnologia Europaea* (Kopenhaagen) toimetamiskolleegiumi liikmeks.

Oma uurimistulemuse on A. Viires tutvustanud arvukatel rahvusvahelistel teaduskongressidel, konverentsidel ja sümpoosiumidel Moskvas (1964, 1983), Berliinis (1966, 1998), Tallinnas (1970, III FU kongressi etnoloogia sektsiooni korraldaja), Višegradis (Ungaris, 1974), Turus (1980), Stockholmis (1981, 1983, 1985), Suzdalis (1982), Sõktõvkaris (1985), Kölnis (1987), Windsoris (Kanadas, 1988) Helsingis (1989), Radziejowicz (Poolas, 1989) ja Leipzgis (1993).

Juubilari teadustöö viljakuse ja laiahaardelisuse kõrval on eriti tähtis selle sisutihedus, tuumakus, mitmetahulisus ja pidev sihipärane

uuenemine. Ruuminappuse tõttu pole siinkohal võimalik üles lugeda ja käsitleda kõiki A. Viirese teadustöid. Püütakse esile tuua eelkõige selle mahuka loomingu püsiväärtused kaasaegse etnoloogia kontekstis.

A. Viirese teadustööde ajalised piirid hõlmavad peamiselt küll 19. ja 20. sajandit, kuid ajalooallikatele tuginevate tagasivaadetega ulatuvad kesk- ja esiaja piirimaile. Ruumiliselt on ta oma uurimusi avardanud eeskätt Baltikumi suunas, hõlmates osalt aga ka teiste läänemeresoome rahvaste alasid, mõnedes küsimustes laiemaltki Põhja-, Ida- ja Kesk-Euroopat. Laiendanud sotsiaalseid dimensioone talurahvalt käsitööliste jõeab ta sajandivahetuse murranguprotsesside käsitlemisel teistegi sotsiaalsete gruppide (rahvuslik intelligents) kultuurini. Ka on tema uurimuste ainevaldkond avar, ulatudes talurahva ainelisest kultuurist (meeste käsitööd, liiklus, veokid, ehitised) ja vaimse kultuuri nähtustest (rahvakunst ja -usund, keel, mütoloogia) Eesti etnoloogiateaduse ajaloo ja metodoloogia küsimusteni.²⁵

Suure asjatundmise, allikakriitilise lähenemise ja hea metoodilise vaistuga kirjutatud, teetähiseid püstitavad monograafiad *Eesti rahvapärane puutööndus* ja *Talurahva veovahendid* olid oma sügavuse, läbitunnetatuse ja mitmetahulisusega igati kaasaegsed ka tollases läänemaailma uueneva etnoloogia kontekstis. Nendes mikro- ja makrotasandi uurimustes on Viirel õnnestunud ühendatud sotsiaalajaloolised ja ergoloogilised aspektid. Tehnikate, tööriistade ja esemete võrdlev-ajaloolise, tüpoloogilise ja funktsionaalse analüüsi kõrval pööratakse siin olulist tähelepanu kohalikule miljöole ja tööprotsessile. Eriti tähtis on kultuurinähtuste sotsiaalse aspekti avamine, st sotsiaalse stratifikatsiooni kõrval vaadeldakse kultuuriilminguid ühiskondliku seisundi indikaatorina. Igal juhul jõudis Viirel dünaamiliste kultuuriprotsesside määratlemisel nii vaadeldud monograafiates kui ka paljudes kultuuri eri aspekte avavates artiklites moodsale etnoloogiale iseloomuliku aja, ruumi ja sotsiaalse konteksti arvestamiseni.

A. Viirese poolt välitöödel alati suure põhjalikkuse ja tunnetusliku naudinguga²⁶ kogutud tohutu empiiriline materjal, selle mõtestamine ja vaatluskogemused võimaldasid tal lisada oma töödele tänapäevasele etnoloogiale omase inimperspektiivi. Siit lähtusid omakorda võimalused liikuda inimkeskse uurimuse suunas. Teostus see 1970. aastail kirjutatud mitmetes artiklites ja auditavas raamatus *Puud ja inimesed* (1975). Vaadeldes puude ja metsa rolli eestlaste elus, jõuab autor siin inimeste kujutelmade, uskumuste ja sellega seotud käitumise lähema valgustamiseni.

Jälgides oma paljudes artiklites inimesi erinevates eluvaldustes sotsiaalsete ja kultuuriliste olenditena, jõuab A. Viire protsessuaalse vaatluse kaudu isiksuse ja tema kultuuriloomise printsiipide juurde.²⁷ Siit oli vaid üks samm kultuuriloomise mehhanismide avamise ja kultuurinähtuste seoste mõistmiseni nii ajaloolise kultuurimudeli kui ka inimeste väärtushinnangutega. Nii analüüsibki ta näiteks reas 1970. aastate lõpu ja

1980. aastate eesti rahvakunsti analüüsivates artiklites kultuuriilmingute seoseid inimeste mõttemaailmaga.²⁸ Sügava eruditsiooniga kirjutatud usundiloolisteski artiklites tõi ta ikka ja jälle lisa inimeste maailmakäsitluse interpreteerimisesse.²⁹ Mõistes keelt kui kultuuri, st inimese mõtlamise ja tegevuse olulist struktuuriosist, avab Viires nii oma raamatutes kui artiklites ka keele etümoloogia abil mitmeid kultuuri eri aspekte. Üldse on ta kõrgelt hinnanud keele terminoloogia suurt allikalist väärtust, tõestades seda ikka ja jälle oma täpse ja loogilise analüüsiga.³⁰

Kesist informatsiooni sisaldav 18./19. sajandi allikaines ei võimaldanud siiski sageli seoseid inimeste argikultuuri ja maailmavaate vahel sügavuti analüüsida, mistõttu juubilar pöördus 1980. aastast üha enam 20. sajandi kultuuriprotsesside käsitlemise juurde. Siin liikus ta mitmes eri suunas. Industrialiseerumise ja urbaniseerumisega kaasnevate üldiste kultuurimuutuste³¹ kõrval käsitles ta ka selliseid huvipakkuvaid küsimusi, nagu eesti rahvusliku identiteedi ja mentaliteedi kujunemine, folklorismi sünn ja pseudomütoloogia, rahva kunstilooje piirid ning 20. sajandi kultuurimudeli formeerumine.³² Kogu A. Viirese loomingule on iseloomulik kultuuri materiaalsete produktide ja vaimsete aspektide holistlik käsitlus. Seetõttu taunis ta oma loomingus, kirjutistes kui ka sõnavõttudes kahe teadusvaldkonna – etnoloogia ja folkloristika – sisulist dualismi, mis sai küll alguse juba vabariigiaegses rahvateaduses, kuid viidi institutsionaalselt räigelt lõpule alles nõukogude ajal.³³ Viimastel aegadel on nende sõsarteaduste vahelised kontaktid tihenemas ja eraldusjooned ähmastumas.

Eesti rahvateaduse sisulise juhina on ta pidevalt tähelepanu pööranud oma teadusvaldkonna teoreetilise-metodoloogilistele alustele ja uurimistulemuste üldistamisele. Alustanud vabariigiaegses uurimistraditsioonis väljakujunenud võrdlev ajaloolis-geograafilise ja tüpoloogilise uurimismeetodiga, jõudis ta, nõukogude etnograafia stiihilisest teooriast hoolimata, lõpuks kultuurikommunikatsiooni ja kultuuriprotsesside ning -aspektide analüüsini.³⁴ Juba tema teadlasette alguses kirjutatud töodes ilmnevad, mitte küll selgelt sõnastatuna, mitmed olulised kultuuriuurimist puudutavad metodoloogilised lähtekohad. Viimased on selgelt loetavad ka kõigis tema teistes püsiväärtusega, sügavalt läbitunnetatud ja avarapilgulistes töedes. Samas on ta aga neid ka konkreetset käsitlenud nii uurimistöö eri valdkondi puudutavates meetodeid ja perspektiive analüüsivates artiklites³⁵ kui ka eesti rahvateaduse arvukates uurimislugudes.³⁶ Lõpuks sisaldavad Eesti etnoloogia uurimistöö tulemuste soliidseid ja mahukad ülevaateteosed – *Abriss der estnischen Volkskunde*, *Eesti rahvakultuuri leksikon* ja *Eesti rahvakultuur*, millede initsiaator, autor, koostaja ja toimetaja on ikka olnud A. Viires – alati kokkuvõtet nii teadusharus toimunud arengutest kui ka muutustest.

Nõukogude piiratud etnograafia kiuste on dr Ants Viires oma sisukas, allikakriitilises, soliidsele ja laiahaardelisele võrdlevale analüüsile

tuginevas uurimistöös klassikalise kooli teadlasena seega olnud mitte ainult traditsioonide edasikandja, vaid ka diskursuse pidev muutja ja uuendaja. Vastavas protsessis polnud mõistetavatel põhjustel võimalik kasutada moodsa, nn *kodanlik-idealistliku* etnoloogia terminoloogiat ning ka uuendused ise polnud nii radikaalsed kui rahvusvahelises etnoloogias. Samas aga võib julgelt väita, et nõukogudeaegses eesti etnoloogias liiguti võimaluse piires kogu aeg kaasa paradigmaatiliselt uueneva kultuuriuurimisega, kohati isegi sisuliselt selle voolusängis. Ja siin on A. Viirese rolli raske üle hinnata. Igatahes on see võimaldanud praegu vabanemise järel teha eesti etnoloogidel üsna kiire ja murrangulise pöörde kaasaja fenomenoloogilis-hermeneutilise kultuurikäsitluse suunas. Kõige selle eest juubilarile tuhat tänu. Ühtlasi soovime talle jõudu ja tervist üha uute ja huvitavate tekstide loomisel.

Viited ja kommentaarid

- ¹ Kultuuri mõista püüdes. Trying to understand culture. Toim. T. Anepaio, A. Jürgeenson. Tln, 1998. (Ülevaade teosest ilmub *Ajaloolise Ajakirja* järgmises numbris. - Toim.)
- ² **Ants Viires.** Mõtteid ja mõlgutusi minevikust ja tänapäevast. // Emakeele Seltsi Aastaraamat. 34. 1988. Lk 98.
- ³ Samas.
- ⁴ A. Viires töötas 1942–43 ajutiselt ERMis koos I. Talve, E. Laidi ja H. Hagariga. Samas.
- ⁵ **Ants Viires.** Minevikumeenutusi Ilmar Talve autobiograafia puhul. // Akadeemia. 6. 1998. Lk 1311–1313.
- ⁶ Ferdinand Linnus hukkus arreteerimise järel Gorki (Nižni Novgorodi) vanglas 1942, G. Ränk, J. Talve, H. Hagar ja E. Laid põgenesid sõja lõpul Rootsi. **Ants Viires.** Etnograafia arengust Eesti NSV päevil (1940–1990). // Muunduv rahvakultuur. Tln, 1993. Lk 6–7; **Ants Viires.** The Development of Estonian Ethnology during the 20th Century. // Journal of Baltic Studies. 2. 1991. Lk 27; **Ants Viires.** Eesti pagulasetnograafid Rootsis. // Keel ja Kirjandus. 10. 1998. Lk 691–703. **Elle Vunder.** Ethnology at the University of Tartu in Historical Perspective. // Pro Ethnologia. 4. 1996. P. 7–30.
- ⁷ **Ants Viires.** Harri Moora ja Eesti etnograafia. // Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tln, 1970. Lk 23–35.
- ⁸ **A. Viires.** Mõtteid ja mõlgutusi minevikust ja tänapäevast. Lk 101.
- ⁹ Vt Etnograafiamuuseumi Aastaraamat I (XV). Tartu, 1947. **A. Viires.** Etnograafia arengust Eesti NSV päevil. Lk 9.
- ¹⁰ Tegelikult oli juba varem 1943. a valminud oluline seminaritöö, nagu A. Viires ise on väljendunud, *verisel ja põneval* teemal *Koduloomade kohitsemine*, mis jäi tollal ja hiljemgi *nõukogude humanitaaria kõrge konservatiivse morali* tõttu avaldamata. **A. Viires.** Mõtteid ja mõlgutusi minevikust ja tänapäevast. Lk 98–99.
- ¹¹ **Ants Viires.** Ratsutamine: vana rahvapärane liiklusviis. // Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat I (XV). Tartu, 1947. Lk 36–80.
- ¹² Mingil määral taastus etnograafia õpetamine õppeülesande korras 1953. a NSV Liidu ajaloo kateedri juures. **Arved Luts.** Etnograafide ettevalmistamisest Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944–1984. // Tartu Ülikooli teaduslikud sidemed. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVI. Tartu, 1985. Lk 177–187.
- ¹³ Hiljem ilmus see üks A. Viirese peateoseid ka trüki eesti ja inglise keeles: **A. Viires.** Eesti rahvapärane puutööndus. Ajalooline ülevaade. Tln, 1960; **Ants Viires.** Woodworking in Estonia. Jerusalem. Israel Program for Scientific Translations XV, 1969.

- ¹⁴ **A. Viires.** Etnograafia arengust Eesti NSV päevil (1940–1990). Lk 15.
- ¹⁵ Eesti TA Arhiiv. 1-1-1154. L 287. Samas. 1988. a intervjuus on ta ise väitnud järgmist: *Võibolla ei olnud ma ka ise küllaldaselt määral püüdlük edasitriigija. Nii tuligi mul enne hall habe ette ja Helsingi ülikooli audoktori diplom kätte, kuni peeti sobivaks luua ka etnograafia sektor, mille töid siis mõned aastad juhtisin.* **A. Viires.** Mõtteid ja mõlgutusi minevikust ja tänapäevast. Lk 107–108.
- ¹⁶ Seegi väitekirj on ilmunud eraldi monograafiana. **Ants Viires.** Talurahva veovahendid. Baltimaade rahvapäraste põllumajanduslike veovahendite ajalugu. Tln, 1980.
- ¹⁷ Abriss der estnischen Volkskunde. In Zusammenarbeit mit Fachgenossen herausgegeben von H. Moora und A. Viires. Tallinn, 1964.
- ¹⁸ **Ants Viires.** Puud ja inimesed. Puude osast eesti rahvakultuuris. Tln, 1975.
- ¹⁹ Eesti rahvakultuuri leksikon. Koostanud ja toimetanud A. Viires. Tln, 1995.
- ²⁰ Eesti rahvakultuur. Koostanud ja toimetanud Ants Viires ja Elle Vunder. Tln, 1998.
- ²¹ Bibliograafiad: Emakeele Seltsi Aastaraamat. 34. 1988. Lk 110–124; Kultuuri mõista püüdes. Lk 293–319.
- ²² Eesti talurahva majanduse ja olme arenguhooni 19. ja 20. sajandil. Tln, 1979; Eesti külaelu arenguhooni. Tln, 1985; Muunduv rahvakultuur. Etnograafilisi uurimusi. Tln, 1993. Lisaks on ta olnud *Eesti talurahva ajaloo* toimetuse kolleegiumi liige.
- ²³ Neist on ilmunud neli vihikut: Eesti nõukogude etnograafia bibliograafia. I–IV. Tln, 1967, 1974, 1977, 1985.
- ²⁴ Everyday Life and Ethnicity. Urban Families in Loviisa and Võru 1988–1991. Ed. A. Kirveennummi, M. Räsänen, T. J. Virtanen. // Studia Fennica. Ethnologica 2. Helsinki, 1994.
- ²⁵ **Elle Vunder.** On the Interpretation of Folk Art. Ants Viires as a Transformer of the Discourse. // Kultuuri mõista püüdes. Tln, 1998. Lk 21–34.
- ²⁶ **A. Viires.** Mõtteid ja mõlgutusi minevikust ja tänapäevast. Lk 103–104.
- ²⁷ **Ants Viires.** Rahvakunstimeistrid õllekanne valmistamas. // Etnograafiamuuseumi Aastaraamat. XIX. Tln, 1964. Lk 143–166; **Ants Viires.** Laevapiltidest, Jaan Oadist ja “Kihnu ajaloo”. // Sirp ja Vasar. 1981. 9. Lk 8–9.
- ²⁸ Näit **Ants Viires.** Eesti rahvakunst ajaloo allikana. // Eesti ajaloo probleeme. Tln, 1981. Lk 182–191; **Ants Viires.** Semantic Interpretation of Estonian Folk Art. // Res referunt repertae. Suomen-ugrilaisen Seuran Toimituksia. 183. Helsinki, 1983. S. 409–419; **Ants Viires.** Eestlaste värvimaailm. // Keel ja Kirjandus. 1983. 6. Lk 290–302.
- ²⁹ **Ants Viires.** Kaevutargad. // Keel ja Kirjandus. 1986. 5. Lk 294–297; **Ants Viires.** Paar pilguheitakatset eesti muinasusku. // Looming. 1986. 2. Lk 1666–1675; **Ants Viires.** Kui vana on vanapagan? // Keel ja Kirjandus. 1989. 2. Lk 542–551.
- ³⁰ **A. Viires.** Mõtteid ja mõlgutusi minevikust ja tänapäevast. Lk 102–103; **Ants Viires.** Sõnaajaloolisi etiüde. 1. Kojast kodanlaseni. 2. Keeleetnograafiline lisand *kabu* puhul. // Emakeele Seltsi Aastaraamat. 18. Tln, 1972. Lk 125–136; **Ants Viires.** Kuude nimetused eesti keeles. // Keel ja Kirjandus. 1993. 2. Lk 73–86.
- ³¹ **Ants Viires.** Die Wirkung von Industrialisierung und Urbanisation auf das kulturelle Geschehen im estnischen Dorf. // Der Wandel der Dörfer und Städte und die gegenseitige Beeinflussung in der Zeit dem ersten Weltkrieg. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. 187. Helsinki, 1985. S. 165–177; **Ants Viires.** Die estnische Riegenwohnung im gegenseitigen Wirkungsfeld der Tradition und Innovation. // Wandel der Volkskultur in Europa. Bd. II. Münster, 1988. S. 503–514.
- ³² **Ants Viires.** Kultuurilugu ja rahvakultuur. // Keel ja Kirjandus. 1984. 11. Lk 691–693; **Ants Viires.** Pienen kansan kulttuurijärjestelemän nykyiirteita. // Kotiseutu 1. 1984. S. 11–16; **Ants Viires.** A Great Change in Estonian Folk Culture. // National Movement in the Baltic Countries during the 19th Century. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensis.

2. Stockholm, 1985. P. 543–556; **Ants Viires**. Folklorismi sünd Eestis. // Keel ja Kirjandus. 1986. 10. Lk 595–602; **Ants Viires**. Pseudomythology in Estonian Publicity in the 19th and 20th Century. // *Ethnologia Europaea*. XXI. 1991. P. 137–143; **Ants Viires**. Rahvakunsti olemus ja piirid. // Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. XXXIX. Tartu, 1992. Lk 7–22.
- ³³ **A. Viires**. Mõtteid ja mõlgutusi minevikust ja tänapäevast. Lk 101–103; **Ants Viires**. Uurimislugu. // Eesti rahvakultuur. Tln, 1998. Lk 19, 26–34.
- ³⁴ A. Viires on ise küll mitmel puhul tagasihoidlikult väitnud, et ta on oma uurimistöös vaid täiendanud ajaloolis-geograafilist meetodit ja tõestanud tüpologiseerimise huvipakkuvaid võimalusi.
- ³⁵ **Ants Viires**. Töölis- ja linnaolustiku etnograafilise uurimise objektist ja meetodist. // ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria. 1964. Nr 3. Lk 247–255; **Ants Viires**. On the Method of Studing the Material Culture of European Peoples. // *Ethnologia Europaea* (Göttingen). IX. 1976. P. 35–42; **Ants Viires**. Eesti rahvarõivaste uurimise tulemusi ja probleeme. // *Akadeemia*. 1990. 6. Lk 1260–1270; **Ants Viires**. Eesti rahvateaduse minevik ja tulevik. // *Kleio*. 1993. 7. Lk 42–44.
- ³⁶ **Ants Viires**. Etnograafilise mõtte arengu põhijooni. // Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Tln, 1970. Lk 231–251; **A. Viires**. Etnograafia arengust Eesti NSV päevil; **Ants Viires**. The Development of Estonian Ethnology during the 20th Century. // *Journal of Baltic Studies*. 2. 1991. Lk 123–132.

Olaf-Mihkel Klaassen 70

25. veebruaril tähistas oma 70. juubelit ajaloodoktor Olaf-Mihkel Klaassen. Juubilar õppis Tallinnas ja Viljandis, kus lõpetas ka keskkooli. Koolitee jätkus Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas, mille ta lõpetas 1952. aastal. Paraku ei lubanud nõukogude ametivõimud O.-M. Klaassenil töötada juriidilisel erialal, kuna isa oli olnud Eesti Vabariigi riigikohtunik. Seetõttu asus ta tööle kooliõpetajana, töötades aastatel 1952–58 Tartu I Keskkoolis ajaloo õpetaja ning seejärel Tartu Pimedate Koolis asedirektorina. Samal ajal jätkas ta õpinguid Tartu Ülikooli kaugõppeosakonnas, nüüd juba ajaloo erialal. Peale ajaloo osakonna lõpetamist 1960. aastal, töötas ta ka Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas esialgu õppeülesande täitjana. 1966. aastal asus ta põhikohaga tööle Tartu Ülikooli üldajaloo kateedrisse, algul vanemõpetajana, siis dotsendina (1975). Sellesse perioodi jäävad ka tema õpingud kaugõppe-aspirantuuris üldajaloo erialal ja väitekirja kaitsmine (1970) indoneesia rahva vabadusvõitluse teemal. Aastatel 1973–74 oli O.-M. Klaassen ajalooteaduskonna prodekaan, 1974–76 dekaan. 1992. aastal kaitses doktoriväitekirja teemal *Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940*. O.-M. Klaassen oli esimene taasiseseisvunud Eesti Vabariigi ajal diplomi saanud ajaloodoktor. 1994. aastast töötas ta idamaade ajaloo erakorralise professorina.

O.-M. Klaasseni panus eesti ajalooteadusesse on märkimisväärne. Tema peamiseks uurimisteenaks, lisaks Aasia ja Aafrika maade ajaloo käsitlustele, on olnud Eesti kontaktid Aasia ja Aafrikaga, sh Eesti konsulaarsuhted Aasia ja Aafrika maadega, A. Saali tegevus Indoneesias ning samuti Indoneesia ja Etioopia rahvaste ajalugu. Teemaga seotud publikatsioone on üle 50 (neist 20 monograafiat – siia hulka kuuluvad ka ainulaadsed õpikud ja õppevahendid kõrgkoolile), kusjuures mitmed neist käsitletavate maade (Etioopia ja Indoneesia) ajakirjades, ning kokku umbes 200 lühemat ja 30 pikemat märksõnaartiklit entsüklopeediatele, samuti mitukümmend retsensiooni. Tema Indoneesia-teemalised artiklid on leidnud kõrge hinnangu välismaa indonesistide poolt (A. Belenki, E. Zakaznikova, W. F. Wertheim, J. Gnevuševa). O.-M. Klaassenil on eriline

roll mitte ainult Aasia ja Aafrika maade ajaloo tutvustamisel ja populariseerimisel Eestis. Ta on kirjutanud ulatuslikke peatükke kooliõpikutele, lisaks mitmeid artikleid ja kultuuriloolisi monograafiaid – “Kevade” tee ekraanile (Tallinn, 1977) ja Hüvasti “Insulinde”. Andres Saali elu Indoneesias (Tartu, 1996).

Tähelepanuväärne on olnud O.-M. Klaasseni töö õppejõuna ja juhendajana. Ta on Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas lugenud põhikursust Aasia ja Aafrika maade ajaloost (keskajast kuni uusima ajani) ja üldajaloo kursust filoloogidele, samuti mitmeid eri- ja valikkursusi, sh Eesti suhetest Aasia ja Aafrika maadega. Diplomaatide ettevalmistamise kursustel on ta lugenud kursusi Eesti konsulaarsuhete ajaloost, konsulaarpoliitikast ja konsulaarõigusest. Tema loengud on olnud läbimõeldud ja sisutihedad ning neil on olnud läbi aegade üks esmapilgul tavaline, kuid üliõpilaste seisukohast väga oluline väärtus – nad on tänu õppejõu põhjalikule ettevalmistusele ja professionaalsele esitamisele kergesti konspekteeritavad. Sõltuvalt õpetatava aine raskusastmest (ikkagi Aasia, varasemal ajal ka Aafrika ajalugu), on paraku tema eksamil kehtinud üliõpilaste jaoks alati üks *Murphy seadus* – õppustel kerge, lahingus raske. Seda hinnatavamad on *lahinguvõidud*. Ta on juhendanud ka paljusid seminari- ja magistritöid (37 diplomi- ja peaseminaritööd ning kaks magistriväitekirja), mis esmajoones on käsitletud Eesti suhteid Aasia ja Aafrika riikidega. Juhendajana on ta alati leidnud piisavalt aega, tähelepanu ja südamesoojust oma õpilaste jaoks – usume, et siinkohal ühinevad allakirjutanute arvamusega kõik teised tema kunagised juhendatavad.

Kolleegid tunnevad juubilari heasüdamliku, huumorimeelse ning tagasihoidliku inimesena. Tema töökust, korreksust ja heas mõttes pedantsust on ajaloolased alati hinnanud.

Soovime õpetajale ja heale kolleegile Olaf-Mihkel Klaassenile tugevat tervist ja loomingulise rõõmu jätkumist ka edaspidiseks!

Õpilaste ja kolleegide nimel

Martin Hallik ja Karin Hiiemaa

Lisa

Akadeemilise Ajalooseltsi Põhikiri

I Üldsätted

1. Akadeemiline Ajalooselts (edaspidi Selts), lühendina AAS, on mitmetulunduslik ajaloolaste ühendus.
2. Seltsi nimetus inglise keeles on Estonian Historical Association.
3. Selts on taasasutatud Tartus 7. jaanuaril 1999. aastal.
4. Seltsi aadress on: Akadeemiline Ajalooselts. Ajaloo osakond, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, 50090 Tartu.
5. Seltsil on oma sümbolika.
6. Seltsi eesmärk on:
 - 6.1. Edendada ajaloo uurimist ja hoida ajalooteaduse akadeemilisi väärtusi;
 - 6.2. Tihendada ajaloolaste teaduskontakte ja arendada teaduslikku diskussiooni;
 - 6.3. Edendada ajaloolaste rahvusvahelist koostööd;
 - 6.4. Aidata kaasa ajaloo õpetamisele ja populariseerimisele;
7. Oma eesmärgi saavutamiseks korraldab Selts ettekandekoosolekuid, konverentse ja muid üritusi, toetab ja korraldab ajaloolase kirjanduse, eelkõige Ajaloolise Ajakirja väljaandmist, annab välja uurimisstipendiume ja preemiaid ning esineb seisukohavõttudega Seltsi eesmärgist tulenevates küsimustes.
8. Seltsi üritused, mis ei ole kuulutatud kinniseks, on avatud kõigile Seltsi liikmetele ning külalistele.
9. Selts järgib oma tegevuses aastatel 1920.–1940. tegutsenud Akadeemilise Ajaloo-Seltsi traditsioone.

II Liikmed

10. Seltsi liikmeteks võetakse juhatuse otsusel üldreeglina füüsilisi isikuid, kes omavad või omandavad kõrgharidust ja juriidilisi isikuid, mis tegelevad ajaloo uurimise, õpetamise ja propageerimisega. Seltsi üldkoosolekul on õigus nimetada Seltsi auliikmeteks isikuid, kellel on olulisi teeneid ajalooteaduse uurimisel või propageerimisel. Ühtegi isikut ei saa nimetada Seltsi auliikmeks ilma tema nõusolekuta. Auliikme statuut töötatakse välja juhatuse poolt ning kinnitatakse üldkoosoleku otsusega.
11. Seltsi asutamiskoosolekust osavõtjad, kes on täitnud vastava avalduse, on Seltsi asutajaliikmed.
12. Seltsi liikmeks vastuvõtmine ja Seltsist väljaastumine toimub kirjaliku avalduse alusel.

13. Liige arvatakse Seltsist välja omal soovil kirjaliku avalduse alusel või juhul, kui ta ei tasu kahe kuu jooksul pärast kahekordset meeldetuletust liikmemaksu, aga samuti mõnel muul mõjuval põhjusel üldkoosoleku otsusel.
14. Seltsi individuaalliikmel on õigus osa võtta kõikide küsimuste arutamistest ja otsustamisest, mis tulenevad käesolevast põhikirjast või Seltsi eesmärkidest.
15. Seltsi kollektiivliikmel, kes tasub liikmemaksu vähemalt individuaalliikme maksu 10-kordses mahus, on õigus delegeerida oma esindaja sõnaõigusliku liikmena Seltsi nõukokku. Seltsi kollektiivliikmel, kes tasub liikmemaksu vähemalt individuaalliikme maksu 33-kordses mahus, on õigus delegeerida oma esindaja hääleõigusliku liikmena Seltsi nõukokku.
16. Seltsi individuaalliikmel on kohustus jälgida käesolevat põhikirja, üldkoosoleku otsuseid ja tasuda liikmemaksu.
17. Seltsi kollektiivliikmel on kohustus tasuda kollektiivliikmetele kehtestatud liikmemaksu.

III Juhtimine ja järelevalve

18. Seltsi juht-, töö- ja järelevalveorgan on üldkoosolek, nõukogu ja juhatuse ning revisjonikomisjon ja eetikakomisjon.
19. Põhikirjas reguleerimata töökorraldus sätestatakse Seltsi kodukorras, mille kinnitab nõukogu.

Üldkoosolek

20. Seltsi kõrgeim otsustuskogu on liikmete üldkoosolek.
21. Üldkoosolek on otsustusvõimeline, kui sellel osaleb enam kui vee-
rand Seltsi liikmetest.
22. Üldkoosolek võtab vastu otsuseid kõikides Seltsi tegevuse ja juhtimise küsimustes, mida ei ole käesoleva põhikirjaga antud otsustada teistele organitele. Üldkoosolekud protokollitakse ning protokollile kirjutavad alla koosoleku juhataja ja protokollija.
23. Üldkoosoleku otsused võetakse vastu üle 1/2 poolthäältega.
24. Otsuseid põhikirja muutmiseks või Seltsi tegevuse lõpetamiseks saab vastu võtta üldkoosoleku üle 2/3 poolthäältega.
25. Üldkoosolek
 - 25.1. kinnitab Seltsi põhikirja ja teeb selles muudatusi;
 - 25.2. valib Seltsi juhatuse;
 - 25.3. valib Seltsi eetikakomisjoni liikmed;
 - 25.4. valib revisjonikomisjoni liikmed;
 - 25.5. kinnitab liikmemaksu määra ja tasumise korra;
 - 25.6. kinnitab juhatuse ning revisjonikomisjoni aruande;
 - 25.7. otsustab küsimusi, mis juhatuse või nõukogu on esitanud üldkoosolekule otsustamiseks.
26. Korraline üldkoosolek tuleb kokku vähemalt kord aastas ning kuu-

lab ära ja kinnitab Seltsi juhatuse ja revisjonikomisjoni aruande ning täidab vakantsed kohad juhatuses.

27. Üldkoosoleku kutsub kokku Seltsi juhatus. Üldkoosoleku kokkukutsumisest peab ette teatama koos päevakorra esitamiseiga vähemalt neliteist päeva.
28. Erakorraline üldkoosolek kutsutakse kokku siis, kui seda nõuavad Seltsi huvid. Seltsi juhatus peab üldkoosoleku kokku kutsuma, kui seda nõuab kirjalikult ja põhjust ära näidates vähemalt 1/10 Seltsi liikmetest.
29. Üldkoosolek vabastab juhatuse ja nõukogu liikmed:
 - 29.1. volituste lõppemisel;
 - 29.2. isikliku avalduse alusel;
 - 29.3. tagasikutsumise korras, kui üldkoosolek avaldab neile üle 1/2 hääletega umbusaldust.

Nõukogu

30. Nõukogu koosneb esimehest ja kahest aseesimehest ning Seltsi kollektiivliikmete esindajatest vastavalt üldkoosoleku otsusele. Nõukogu valib enda hulgast nõukogu esimehe.
31. Nõukogu ülesanne on:
 - 31.1. arutada läbi ja kujundada oma seisukohad Eesti ajalooteaduse arendamise ja propageerimise, aga samuti ajaloo õpetamise üldküsimustes ja rahvusvahelise koostöö olulisemates valdkondades;
 - 31.2. vaadata läbi Seltsi jooksvad töökavad, ürituste ja üldkoosolekute päevakorrad;
 - 31.3. kinnitada Seltsi kodukord ja teha sellesse vajadusel täiendusi ning parandusi.
32. Nõukogu koosolekud toimuvad vähemalt kord kvartalis. Nõukogu esimehe ettepanekul võib nõukogu otsuseid vastu võtta kirjaliku ringküsitlusega.
33. Nõukogu otsused võetakse vastu enam kui 1/2 poolthääletega.

Juhatus

34. Juhatus koosneb 4–5 liikmest, sh Seltsi esimehest, esimesest aseesimehest, teisest aseesimehest, kirjatoimetajast ja laekurist. Kirjatoimetaja ja laekuri ülesanded on võimalik vajadusel ühitada. Juhatus valitakse üldkoosoleku poolt üheks aastaks.
35. Juhatus korraldab Seltsi jooksvat tööd juhindudes üldkoosoleku ja nõukogu otsustest.
36. Seltsi esimehe volituste kestvuseks on üks aasta ning tema ametitähataja möödudes saab Seltsi uueks esimeheks senine esimene aseesimees. Lahkuval esimehel on õigus üldkoosolekul taas kandideerida juhatuse liikme kohale.
37. Esimehe ülesanneteks on:
 - 37.1. juhtida ja korraldada Seltsi juhatuse tegevust;
 - 37.2. esindada Seltsi;

- 37.3. juhatada Seltsi tööd;
- 37.4. tagada üldkoosoleku otsuste täitmine;
- 37.5. esitada üldkoosolekule juhatuse tegevuse aruanne;
- 37.6. sõlmida Seltsi nimel lepinguid;
- 37.7. otsustada üldkoosoleku otsusega tema pädevusse antud küsimusi.
- 38. Esimene aseesimees asendab vajadusel Seltsi esimeest ning osaleb juhatuse töös vastavalt sisemisele tööjaotusele.
- 39. Teise aseesimehe kohal on üldreeglina *ex officio* Ajaloolise Ajakirja peatoimetaja.
- 40. Teine aseesimees kureerib Seltsi kirjastustegevust, asendab vajadusel Seltsi esimeest ning täidab muid juhatuse sisemise tööjaotuse korras talle pandud ülesandeid.
- 41. Kirjatoimetaja ülesanne on Seltsi kirjavahetuse pidamine, koosolekute protokollimine, ürituste eelteadete õigeaegne väljasaatmine, samuti Seltsi arhiivi korrashoidmine.
- 42. Laekuri ülesanne on liikmemaksude vastuvõtmise korraldamine ja muude Seltsi rahaliste vahendite üle arvepidamine ning raamatupidamise aruande esitamine seadusega ettenähtud korras.
- 43. Juhatusel on õigus vajaduse korral palgata Seltsile raamatupidaja, aga samuti teisi vajalikke töötajaid.

Revisjonikomisjon

- 44. Revisjonikomisjon koosneb üldkoosolekul üheks aastaks valitud kolmest revidendist, kes valivad endi hulgast revisjonikomisjoni esimehe.
- 45. Revisjonikomisjoni ülesanne on Seltsi juhatuse asjaajamise ning Seltsi raamatupidamise korrasoleku kontrollimine ning sellekohase aruande esitamine üldkoosolekule.

Eetikakomisjon

- 46. Eetikakomisjon koosneb üldkoosoleku poolt kolmeks aastaks valitud kuni viiest autoriteetsest teadlasest, kes valivad endi hulgast komisjoni esimehe.
- 47. Eetikakomisjoni ülesanne on teaduseetika normidest kinnipidamise jälgimine.
- 48. Eetikakomisjon tegutseb ka Seltsi sisese aukohtu ülesannetes, vaadates läbi Seltsi liikmete kaebusi Seltsi juht- ja tööorganite vastu Seltsi liikmete õiguste rikkumise küsimustes.
- 49. Eetikakomisjonile arutamiseks võivad küsimusi esitada Seltsi liikmed, juhatuse ja nõukogu.
- 50. Eetikakomisjon esitab arutusele võetud küsimustes oma arvamuse Seltsi nõukogule Seltsi ametliku seisukoha kujundamiseks.
- 51. Eetikakomisjoni relemendi töötavad ühiselt välja juhatuse ja eetikakomisjoni. Selle kinnitab Seltsi nõukogu.

IV Vara

52. Oma tegevuse rahastamiseks kasutab Selts liikmemakse ning füüsilistelt ja juriidilistelt isikutelt laekunud rahalisi toetusi.
53. Liikmemaksude suuruse ja tasumise korra kinnitab üldkoosolek.
54. Seltsi rahalisi vahendeid käsutab Seltsi esimees.

V Tegevuse lõpetamine

55. Seltsi tegevus lõpetatakse:
 - 55.1. üldkoosoleku otsusega;
 - 55.2. muul seaduses ettenähtud juhul.
56. Pärast võlausaldajate kõigi nõuete rahuldamist antakse allesjäänud vara Seltsi üldkoosoleku või nõukogu otsusega oma programmilistelt eesmärkidelt sarnasele mittetulundusühingule või sihtasutusele.

Akadeemiline
Ajalooselts

Joonis 1. Akadeemilise Ajalooseltsi visuaalsed atribuudid (ülevaalt): Kirjapaberi nurk (100%), pitsat (100%) ja logo.

Summaries

On the Estonian Historiography

Tiit Rosenberg

This article gives an overview about the state-of-the-art of Estonian historiography and more closely introduces the target-financed research project (in the framework of which the current thematic number was compiled) under the name The Historiography of Estonian History. It has been planned as a pilot project for the preparation of a general treatment of the historiography of Estonian history at the beginning of the new millennium. More general principles of the project are as follows:

- 1) The treatment of Estonian history not as a narrowly national history but as the history of multinational country and society;
- 2) The observation of the history of Estonian historiography in close connection with political structures here as well as with the development of society and culture in a broader all-European and regional context;
- 3) The focusing on professional historical research in Estonia and about Estonia (the Baltics), analyzing the applied ways of approach, methods, sources and, in particular, the conceptions based on the former.

Tiit Rosenberg (1946) is professor of Estonian History in Tartu University.

The Treatment of History in Sweden and Finland in the Current Century

Kari Tarkiainen

The article is based on an academic lecture delivered in the Festival Hall of the University of Tartu in 1998. The author compares Swedish and Finnish historical visions on two different levels, as a scientific treatment of their specific field of research by historians, on the one hand and the vision of the people about the past of their country, on the other. The author gives an overview about the changing of the paradigms in historical research and various schools of this field in Finland and Sweden during the 20th c. There are certain similarities in the vision of Swedes and Finns but there are also differences. Historical science has followed a similar course: the predomination and gradual dissipation of the school, which was founded at the beginning of the century. Substantially, the schools are completely different. The changing of the paradigm took

place in both countries at the same time, in the 1970s, partly in the 1980s. Today their historical science has numerous similar characteristics but the Swedish historical science is more theoretical than that of Finnish. At the same time the research topics in Finland are more clearly related to the major historical problems in which the population is interested. The people's devotion to history in both countries is high but their interest seems different and directed towards different historical periods.

Ph.D. Kari Tarkiainen (1938) is the State Archivist of Finland.

The Periodization of Art History in the Occupied Estonia

Jaak Kangilaski

The author distinguishes the following stages in the art history of the period of occupations:

- 1) The first year of the occupation (1940/41). The artistic consciousness of the artists remained very much the same as in the Republic of Estonia, the concept of form continued the tradition of the 1930s.
- 2) The second period covers the German occupation (1941–1944). The splitting of the art life into two parts began – part of artists followed or were taken by force with the Soviet troops and assembled in Yaroslav, part of them remained in Estonia, occupied by the German troops. The influence of the propaganda of the Nazist art ideology was not strong – the spirit of the 1930s prevailed but it had acquired the meaning of nostalgia. The Estonian artists who had been gathered behind the Soviet front line were engaged in the propaganda war and bent to the ideology of socialist realism.
- 3) 1944–1948. Continuing splitting up of the Estonian art life between exiled Estonian artists who had escaped to the West and those who remained in occupied Estonia where the propaganda of socialist realism took the form of compulsion.
- 4) 1948–1955. The peak of Stalinism in the Estonian art history. The authorities attempted to ruin the characteristics of Estonian art and completely absorb it into the official Soviet culture. Pseudo-ethnographical national form was allowed but the major part of national heritage and all the reference to the West were in disgrace.
- 5) 1955–1964. The deprecation of the s.-c. exaggerations in architecture opening the way for the spread of functionalism and later for the introduction of the ideology of design. In graphic arts the views that the essence of art is esthetical gradually gained ground. In 1962 an all-Union campaign was launched against the innovative art but it had only a superficial reaction in Estonia.
- 6) 1964–1968. The beginning of the increase of autonomy in Estonian art. Pluralism in the art life is rapidly growing and a clear distinc-

tion between Estonian art and the official Soviet art is observed. The impact of the western avant-garde art and the science of fine arts are felt more strongly.

- 7) 1969–1975. The art consciousness is influenced by diminishing hopes of social liberation on the one hand and the strengthening of the ideology of extreme leftists in the western art life as well as the change in the paradigm of art criticism, on the other.
- 8) 1976–1986. The weakening of the avant-garde ideology, the spreading of national-romantic ideas and themes. The Estonian art consciousness becomes closed and self-centered, explaining it, among other things, by the pluralism in international art and the lack of a common purpose. The consciousness of architecture is considerably more radical: the ideology of vulgarized functionalism is in a deadlock and is opposed to by a forceful protest by young architects and intellectuals. To counterbalance mass constructions a new, post-modernistic consciousness of architecture is spreading (by way of projects, presentations, and collections of translations in manuscript).
- 9) 1987–1991. The decrease of art censorship and the increase of international contacts and pluralism in the forms of art.

Jaak Kangilaski (1939) is professor of art history and head of the Department of History of Tartu University.

The Estonian Ethnology in the Flux

Elle Vunder

In Estonia ethnology and the teaching of the discipline at Tartu University started only after gaining independence, in the 1920s–1930s. At that time the Estonian ethnology focused mainly on the research of material culture as a descriptive (ethnographical), typological and historical-geographical comparative science. The treatment of culture presented then formed a considerable basis for the Soviet-time ethnography.

The Soviet period did not favor the development of the Estonian ethnology. Due to the closing of the Chair of Ethnology and losing experienced researchers, the academic teaching traditions of the discipline were broken. The limited study work still in progress was separated from research work. Institutionally the research area had been split up into two – ethnography and folkloristics and so it had become only a secondary science, ethnography was treated as ancillary to history.

The restoration of the Republic of Estonia brought about genuine changes of paradigm in the Estonian ethnology. It particularly concerned the reorganization of academic study and research work in Tartu University. After a fifty-year break, in 1992, the Chair of Ethnology was restored, and Ph.D. candidates are working first of all on gathering

abundant empirical material reflecting our recent past and the present time, on the analysis of this material, applying modern theories and methods of ethnology, and based on this, develop new research traditions.

Elle Vunder is professor of ethnology of Tartu University.

on the Finnish Treatment of the History of the Estonian SSR from the 1940s Through 1998

Helena Sepp

The global political background of the formation of the Estonian SSR and the way of life enforced upon Estonians was correctly described in the Finnish historical science about 40 years ago. Beginning with the 1970s the formation of the Estonian SSR in 1940 was thoroughly studied in its appropriate global political context but the period after 1944 deserved no notice in Finland since Estonia after 1944 was seen as belonging to the Soviet Union for ever, therefore the contemporary Estonian issue became an internal matter of the Soviet Union. Likewise, the Estonian archives remained closed and owing to this there was a serious danger in the treatment of respective topics to go completely wrong in research. To date Finland has published numerous popular-scientific works, reminiscences and reportages, but fewer research works treating of the history of the ESSR. The main interest seems to focus on the Finnish-related dimensions in the history of the ESSR. Up to now the Finnish researchers have analyzed and published the issues connected with the emergence and decline of the Estonian SSR. The Finns seem to first of all address the dynamic changes: how Estonia disappeared behind the iron curtain and reappeared to the international arena.

Helena Sepp is a Ph.D. candidate of Tartu University.

The History of National Failure – the Period of the Republic of Estonia in the General Treatment of the Estonian SSR

Pertti Grönholm

This paper is based on the M.A. thesis *The History of National Failure. The Tale and Interpretations of the Soviet Estonian Historiography about the Period of the Republic of Estonia* defended at the Chair of General History of the University of Turku in June 1999.

On the one hand, the historians of Soviet Estonia were expected to substantiate their work by the positions of Marxism-Leninism and the Communist Party, on the other hand they were willing to carry out their research work on a professional level. The Soviet-minded history and the

national historical treatment collided most seriously over the interpretation of the first independence period of the Republic of Estonia (1920–1940). The keywords of the Soviet Estonian historical science for describing the independence period were unnatural, unstable and unsuccessful. A reader's general impression had to be a vision about a society which had, to no avail, fought against the laws of history and progress and which had permanently been standing on the threshold of a revolution.

The main factor for Estonia to become independent was declared to have been the military aid by imperialist foreign countries, the national state itself was supposed to have been barely a project of the richest bourgeoisie; the absolute majority was supposed to have been in favor of restoring the Soviet regime. The Republic of Estonia was declared to have failed due to its unsuccessful social order, economic system and foreign policy as well as the land reform, parliamentary democracy and the neutrality policy of Estonia.

On the Research into Mass Repressions and the Baltic Cooperation

Aigi Rahi

Moscow had planned the Soviet mass repressions in the Baltic States (incl. mass deportations in 1941 and 1949) as a unified total military action and the differences among the states were minimal. The fate of the archival materials mirroring mass deportations was also similar – in their majority these were either abolished or taken to Russia. To date the course of research work has also been similar: the research has been scattered among various institutions (universities, archives, organizations of the repressed) and has mainly been based on the researchers' enthusiasm; several public commissions have been set up for co-ordinating the work. The methodology of the research work is also similar, based on reconstructing the information proceeding from secondary historical sources and oral reminiscences. As an interim phase, the lists of the victims of repressions were published so that the public at large could help to emend and complete them. Latvian researchers (Prof. H. Strods) in Russian archives have succeeded in getting archival documents that deal with the technical side of carrying out deportations in all the three Baltic states. A modest co-operation among the researchers is the more unexpected – it became more active only immediately before the 50th anniversary of the 1949 mass deportation. Conferences and data exchange has taken place. The momentous task is to establish a team of researchers to write a joint monograph on mass repressions in Estonia, Latvia and Lithuania.

Aigi Rahi (1965), M.A., is a Ph.D. candidate of Tartu University.

Archives and the Historical Science

Priit Pirsko

Based on the 1998 Archival Law the then Estonian state archives were reorganized into the unitary National Archives. According to the conventional understanding archives form a source basis for historical research that offer factual primary material both for professional and amateur researchers for their investigation. The role of an archivist has often been viewed as that of a technical assistant to a historian. Another, rather a widespread opinion declares that the work done by both an archivist and a historian can be looked upon as almost equal, as is in the case of work in archives and historical research. The task of the National Archives as a government institution is to guarantee the efficiency of general management and archival organization as well as the control over the activity of the institutions establishing archives. As a cultural institution the role of the archives is to gather, preserve and enable the use of archival records and documents of high archival value. Neither of these main functions can be carried out without a respective research. Proceeding from this the archives need to foster historical science on the professional level so that the main function of the archival studies be observed – i.e. mediate historical information for the society as a whole and for researchers of history in the first place.

The National Archives have set the priorities of their research as follows:

- 1) Theoretical archival research (assessing the value of, ordering and describing the documents as well as the problems of an access and archival legislation).
- 2) Special disciplines related to archival studies and the theory of sources (historical cartography, palaeography, archaeography i.e.).
- 3) Concerning strictly historical topics, in the archives more attention is going to be paid to the research into the Estonian history of institutions. The present staff of researchers enables to focus mainly on the source materials of the 16th-20th centuries.
- 4) The last more distinct field of research worth mentioning is the history of occupations in 1940–1991.

Priit Pirsko, M.A., is director of the southern region of the Estonian National Archives.

Does the Estonian Military History Exist?

Tõnu Tannberg

In the development of Estonia the military aspect has been a central factor of influence since the ancient liberation struggles and the majority of historians have in their research come across military topics. The mili-

tary history is a branch of historical science, which studies various areas of military affairs, their impacts and consequences on the society in the past. The military history of Estonia should also include the representatives of other nationalities who have been active in military affairs as well as the participation of Estonians (and other nationalities living in Estonia) in the military activities outside Estonia. The source materials concerning the military history of Estonia are kept in the archives of many countries (in Russia, Sweden, Latvia) and have very modestly been taken into the scientific use (expensive scientific travels and the under-financing of projects). Concerning Russia – the archives there are closed. Against the general background of the Estonian historical science, the perspectives of the military history in Estonia are relatively good. In recent years several serious researches, written by different Estonian authors (Margus Laidre, Rein Helme, Ago Pajur, and Tõnu Tannberg et al.) have been published. In the future the circle of researchers of the academic military history is necessary to be expanded, the respective association to be founded and foreign contacts to be established. The aim for assembling the researchers of the military history could consist in compiling a one-volume overview of the Estonian military history in Estonian and English.

Tõnu Tannberg, Ph.D., is the counsellor of the Estonian National Archives and a lecturer of Tartu University.

On the History of the Research into Foreign Relations

Eero Medijainen

In his article the author ruminates upon the research into Estonian foreign relations during the Soviet period and today. He brings forth two dogmas which influence the treatment of the thematic area mentioned – the dogma of a constrained choice (Estonia is situated between two superpowers – Russia and Germany) and the dogma of fatal errors (the government of Estonia made gross errors at a fatal moment). The history of foreign relations and service has not received due attention, there are only a few researchers dealing with the topic.

Eero Medijainen (1959), Ph.D., is Associate Professor of the contemporary history of Tartu University.

Editorial

Juhan Kreem and Priit Raudkivi give an overview about Pärtel Piirimäe's MA thesis *Landlords, Social Classes and the Diet (Landtag). On the Statehood of Old-Livonia During the Period of Wolter von Plettenberg (1495–1535)*. The main part of the work is divided into two: the first part treats of the relationship between the landlord and social

classes on the areas of Old-Livonia (in the bishoprics and on the areas of the Teutonic Order), the second part focuses on the analysis of the Diet itself. First, the Diet is analyzed as an institution, its convention and procedures, followed by the discussion of the participation in the Diet and lastly, the functions of the Diet.

Birgit Kibal writes about the conference of *The Estonian Historical Science on the Threshold of the Third Millennium* which took place on 7 January, and gives an overview about the restoration of the Academic Historical Association which took place on the same day. Her article contains also the statutes of the Academic Historical Association.

Jubilees

On 23 December 1998 dr. habil **Ants Viires** celebrated his 80th birthday. In a longer article Elle Vunder gives a survey about the work of Ants Viires concerning Estonian and international ethnology over five decades. The jubilarian is an internationally recognized ethnologist having written six monographs and more than 300 scientific papers and has been given several national awards. He is an honorary member of numerous native and foreign scientific associations. Chronologically, Prof. A. Viires' research work covers mainly the 19th and the 20th centuries, spatially it involves the Baltic states and other areas of Balto-Finnic peoples, in some items it goes as far as Northern, Eastern and Central Europe. The domain of his research is of a considerable scope, extending from the phenomena of peasants' material and spiritual cultures to the problems of methodology and history of the Estonian ethnological science.

On 25 February 1999 Prof. **Olaf-Mihkel Klaassen** celebrated his 70th birthday. His biography and research work is overviewed by his former students, now the lectures of the Department of History Martin Hallik and Karin Hiimäa. The principal topics of Prof. Klaassen's research, besides the treatments of the history of Asian and African countries, have been Estonian contacts with Asia and Africa, incl. Estonian consular relationships with Asian and African countries, A. Saal's activity in Indonesia and the history of Ethiopian peoples. The number of publications on his research topics exceeds 50, whereas 19 of them are monographs. Prof. Klaassen occupies a special place in popularizing the history of African countries in Estonia. He has also written extensive chapters for school textbooks and numerous articles.

